

CIVILNO DRUŠTVO I MULTIKULTURALIZAM NA BALKANU

Priredili

Ljubiša Mitrović
Dragoljub B. Đorđević
Dragan Todorović

FILOZOFSKI FAKULTET – UNIVERZITET U NIŠU
INSTITUT ZA SOCIOLOGIJU

SVEN

Niš, 2004

**CIVILNO DRUŠTVO I
MULTIKULTURALIZAM NA BALKANU
(Zbornik diskusija sa okruglih stolova)**

Za izdavača

Dr Dragana Stjepanović-Zaharijevski
Slobodan Stojković

Uređivački odbor

Dr Ljubiša Mitrović
Dr Milorad Božić
Dr Dragoljub B. Đorđević
Dr Đokica Jovanović
Dragan Todorović

Lektura

Dr Nedeljko Bogdanović

Kompjuterska oprema i prelom

Vladimir Hedrih

Dizajn korica

Dušan Cvetković

Štampa

SVEN – Niš

Tiraž

200

ISBN 86-7746-031-2

Predgovor	1
Prvi deo Civilno društvo i zaštita ljudskih i manjinskih prava	3
1. O poimanju ljudskih prava	5
<i>Dokica Jovanović</i>	
2. Pregled stanja i ciljeva u izmeni položaja manjinskih nacionalnih zajednica ...	19
<i>Jovan Živković</i>	
Rasprava	26
<i>Lj. Mitrović</i> : Neka protivrečja i ograničenja u procesu formiranja civilnog društva u Srbiji; <i>J. Živković</i> : Država kao društveni akter; <i>Lj. Mitrović</i> : Ne sužavati pojam aktera; <i>B. Jakšić</i> : O odnosu državnih aktera i aktera civilnog društva; <i>Lj. Despotović</i> : Nacionalna država i građansko društvo (kontekstualna analiza situacije); <i>O. Balić</i> : Merljivost ljudskih prava; <i>D. B. Đorđević</i> : Crkveno-religijski kompleks kao akter civilnog društva; <i>Z. Jovanović</i> : Značaj zakona o slobodnom pristupu informacijama; <i>P. Milenković</i> : Civilni sektor u sistemskim mogućnostima srpskog društva – između stvarnog i mogućeg; <i>V. Butigan</i> : Civilno društvo, nevladine organizacije i ljudska prava na Balkanu; <i>B. Jakšić</i> : Romske vođe između čekića i nakovnja.	
Drugi deo Obrazovanje i politika multikulturalnosti na Balkanu 61	
1. Obrazovanje i društva u tranziciji	63
<i>Miomir Ivković</i>	
2. Uloga visokog obrazovanja u formiranju multikulturnih odnosa	67
<i>Natalija Jovanović</i>	
3. Ethnic Aspects of Education in Bulgaria.....	71
<i>Elisaveta Ignatova</i>	
Rasprava	80
<i>Z. Bodrožić</i> : Primer studenata multiplikatora; <i>D. B. Đorđević</i> : Studirati preko granica; <i>D. Ž. Marković</i> : Dileme o reformi obrazovanja u tranziciji; <i>V. Butigan</i> : Obrazovanje u funkciji razvoja multikulturne politike na Balkanu; <i>M. Milenović</i> : Aktivnosti Studentske asocijacije Filozofskog fakulteta u Nišu; <i>D. Randelović</i> : Iskustva saradnje sa međunarodnim strukovnim studentskim asocijacijama.	

Zbornik pripremljen je u okviru rada na projektu

**KULTURNI I ETNIČKI ODNOSI NA BALKANU
– MOGUĆNOSTI REGIONALNE
I EVROPSKE INTEGRACIJE (1310),**

**koji podržava Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine
Republike Srbije, a izvodi se na
Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu**

**Rukovodilac Projekta 1310
Prof. dr Ljubiša Mitrović**

PREDGOVOR

U zborniku "Civilno društvo i multikulturalizam na Balkanu", koji je pred Vama, sabrane su diskusije učesnika dva okrugla stola, ove jeseni održana na Filozofskom fakultetu u Nišu. Prvi, naslovljen "Uloga aktera civilnog društva u zaštiti ljudskih prava i sloboda i afirmisanju politike nacionalne ravnopravnosti", održan je 24. septembra 2004. godine, a drugi, "Uloga obrazovanja i studentskih asocijacija u afirmisanju multikulture politike na Balkanu", 21. oktobra 2004. godine. Oba okrugla stola realizovana su u okviru istraživačke delatnosti tima istraživača okupljenih oko projekta "Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije" (1310). Projekat izvodi Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a podržan je od strane Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Civilno društvo danas nezaobilazan je akter savremenih društvenih promena na Balkanu. Pod ruku sa tradicionalnim snagama, na scenu stupaju nove političke, privredne i kulturne elite. Još uvek, međutim, nisu do kraja sagledani njihovi istinski demokratski, inovatorski i modernizacijski potencijali. U skladu sa novim kulturnim obrascima promovise se novi sistem vrednosti, koji bi trebalo da zajednički balkanski prostor približi evropskim standardima. Učesnici u diskusiji pokušali su da osvetle osobenosti i senzibilitet nosioca novog duha saradnje i međuetničke tolerancije u multinacionalnom društvu Balkana. Evropeizacija tog duha, pak, uključuje i obrazovne reforme, koliko god one bile spore i bolne, naročito visokoobrazovnih institucija. Sadašnji i budućí naraštaji zalag su u afirmisanju univerzalnih vrednosti savremene civilizacije, ali i negovanja i razvijanja nacionalno-kulturnog identiteta.

Posebnu zahvalnost dugujemo Ministarstvu za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije na finansijskoj podršci u ostvarenju projektnih zadataka. U ime istraživačkog tima, zahvaljujemo na svakoj akademskoj kritici koja može da unapredi naučno saznanje i istraživačku odgovornost u realizaciji našeg projekta.

Priredivači

**CIVILNO DRUŠTVO I ZAŠTITA
LJUDSKIH I MANJINSKIH PRAVA**

O POIMANJU LJUDSKIH PRAVA²

Svrha poštovanja ljudskih prava je da štite pojedinca od: 1. samovolje i nasilja manjine nad većinom u nedemokratskim i totalitarnim državama i 2. samovolje većine nad manjinom u demokratijama. Iako bi se ljudska prava mogla obuhvatiti trima univerzalnim kategorijama – 1. pravo na život, 2. pravo na slobodu (mišljenja i delovanja) i 3. pravo na privatno vlasništvo (umno i materijalno) – ona su u tim kodeksima pomešana sa nizom, često trivijalnih, privilegija, koje se (ironija!) finansiraju od novca “ubranog” porezom. Dakle, državljani se potkupljuju vlastitim novcem, što na žalost velika većina ne vidi ili ih, pak, nije briga, tako da prosečan čovek od “šume ne vidi drveće”. Svrha je jasna, treba odvratiti pažnju pojedinca od bitnih prava koje ni jedna država ne može potpuno garantovati i u isto vreme opstati na vlasti.

U tom smislu, ljudska prava predstavljaju generalno i “bezobalno” pitanje i, pri pokušaju određenja, nailazimo na jednu protivrečnost. Naime, kako se mogu složiti u koherentan sistem pojmovi ljudskih i kolektivnih prava? Ljudska prava pretpostavljaju jednakost u pravima za svakog konkretnog, ovde-i-sada, pojedinca (bez obzira na njegova socijalna ili biološka svojstva). A kolektivna prava, nekako, naizgled, isključuju pojedinca i podrazumevaju kolektiv kao nosioca prava. Evidencija pojedinca (građanina, državljanina) je, po pravilu, neproblematična (pojedinaac je tu). Evidencija kolektiva je kompleksan i, teorijsko-empirijski, često problematičan posao. Šta je kriterijum određivanja kolektiva: poreklo? socijalni položaj? verska ili politička orijentacija? samoodređenje grupe pojedinaca (prema bilo kom od ovih kriterijuma)? participacija u više kolektiva?... Potom, pojedinac ima suvereno pravo da se kreće iz kolektiva u kolektiv. Ima pravo da traga za grupnim identitetom, da ga menja ili da ga, pak, sam definiše. Iz ovog poslednjeg sledi da je realni nosilac, kako ljudskih, tako i kolektivnih prava, pojedinac sam. U tom smislu, poštovanje kolektivnih prava je, u stvari, poštovanje ljudskih prava.

¹ Filozofski fakultet u Beogradu.

² Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Ovo se pitanje u Srbiji, i na Balkanu uopšte, mora posmatrati u svetlu dominantne socijalne kulture, koja je, kulturno-istorijski, uslovljena dominacijom kolektivnih prava u odnosu prema individualnim pravima. Ljudi na Balkanu dobro će prepoznati fenomen ugrožavanja njihovih kolektivnih prava. Ali, kada se nađu pred pitanjem o njihovim individualnim, ličnim pravima, to pitanje neće doživeti kao dominantno u odnosu na prvo pitanje. Da stvari ne stoje uvek tako, pokazuju nalazi Beogradskog centra za ljudska prava, a prema Izveštaju o ljudskim pravima u Srbiji i Crnoj Gori za 2003. godinu.³

Prema rečenim materijalima Beogradskog centra za ljudska prava, pravo na rad ispitanici ističu kao dominantno ljudsko pravo. "Stanovnici Srbije i Crne Gore najviše su preokupirani *pravom na rad i izbor zaposlenja*. Iako su pravo na život, pravo na bezbednost i slobodu i jednakost pred zakonom od strane anketiranih izdvojeni kao tri najznačajnija prava, *pravo na rad* građanima je najčešće bilo i prvo na umu i ocenjeno kao najugroženije ljudsko pravo u Srbiji i Crnoj Gori. Nizak standard i nezaposlenost najčešće se navode i kao razlozi koji ugrožavaju život građana SCG, prava koje je ocenjeno kao najznačajnije.

Prema mišljenju građana, zaštita prava u Srbiji i Crnoj Gori je pre formalna nego suštinska: istovremeno postoji svest o pravu na pravično suđenje i nepoverenje u sudove; svest o pravu na slobodu misli i izražavanja i uverenje da postoji cenzura štampe i da su nezavisni mediji u manjini; svest o političkim pravima i uverenje da izabrani predstavnici ne zastupaju interese građana; svest o postojanju zakona po kojima su kažnjivi nasilje nad ženama i decom, ropstvo i prinudni rad i uverenje da se nadležne institucije ovim pitanjem veoma malo bave.

Većina građana smatra da je, u načelu, ostvarivanje ljudskih prava u Srbiji i Crnoj Gori ugroženo, ali isto tako i da uspeva da ostvari sva ili bar većinu svojih ljudskih prava. Tek svaki peti građanin smatra da ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori nisu ugrožena, a nešto više od trećine tvrdi da uspeva da ostvari sva svoja ljudska prava, dok još toliko tvrdi da uspeva da ostvari većinu svojih prava.

³ www.bgcentar.org.yu, *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003. Pravo, praksa i pravna svest u Srbiji i Crnoj Gori i međunarodni standardi ljudskih prava*. Urednici, mr Tatjana Papić, dr Vojin Dimitrijević.

Opšte poimanje ljudskih prava, definisano odgovorom na direktno pitanje "Šta su ljudska prava?", u septembru 2003. pokazuje pozitivan pomak u odnosu na prethodne dve godine: procenat ispitanika koji ljudska prava tumače prirodno-pravno (kao prava koja po prirodi stvari pripadaju svakome), povećao se i sada je na nivou iz decembra 2000 (47%), kada je optimizam zbog promene režima bio visok.

U odnosu na prethodne godine povećao se i deo populacije koji prihvata pravno pozitivno tumačenje, a smanjio se procenat onih koji ljudska prava shvataju realpolitički (nešto čime se političari služe kada im je u interesu) ili kao sredstvo kojim svetske sile ucenjuju male države od strane svetskih sila.

Ljudska prava u pravnim propisima

1. Pravo Srbije i Crne Gore u velikoj meri zadovoljava međunarodne standarde ljudskih prava. Tome je 2003. dodatno doprinelo donošenje Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, kao sastavnog dela Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora. Ovaj akt predstavlja veliki napredak u oblasti normativnog regulisanja ljudskih prava, a uz to predviđa i svoju neposrednu primenu, čime se na normativnom planu prevazilazi problem nesaglasnosti ostalih propisa s Poveljom. Pored toga, Ustavna povelja predviđa primat međunarodnih ugovora i običaja nad domaćim propisima i neposrednu primenu ratifikovanih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima.

2. Međutim, dosadašnja praksa ukazuje da se ustavni akti i ratifikovani međunarodni ugovori o ljudskim pravima uopšte ili vrlo retko neposredno primenjuju što, uz postojanje velikog broja protivrečnih propisa, kao i strukturalne nedostatke pravnog sistema i nedovoljnu nezavisnost sudstva, ipak nameće zaključak da pravni sistem SCG u celini još ne garantuje dovoljnu zaštitu ljudskih prava. Posebno, načelo vladavine prava još nije ostvareno u SCG.

3. Pravni sistem još ne pruža delotvorne pravne lekove za zaštitu ljudskih prava, pre svega zbog nedovoljno nezavisnog sudstva. Tokom 2003. nije učinjeno dovoljno na reformi i izgradnji pravosuđa, a i ono što je učinjeno je uglavnom imalo negativan efekat na nezavisnost sudstva i njegov efikasan rad. Ponovo su donošene izmene i dopune pravosudnih zakona u Srbiji čije su pojedine odredbe narušavale načelo podele vlasti i nezavisnosti i nepristrasnosti sudstva.

Postoji i problem funkcionisanja određenih sudova. U pisanom roku nije ustanovljen Sud Srbije i Crne Gore, pa predmeti bivšeg Saveznog suda i Saveznog ustavnog suda još uvek stoje nerešeni. Uz to, Ustavnom poveljom je ukinuto vojno pravosuđe, ali je status pokrenutih postupaka pred vojnim sudovima krajnje nejasan. Delom vojno pravosuđe još uvek radi, a delom su njegovi predmeti prebačeni civilnim sudovima. Ovo dodatno doprinosi pravnoj nesigurnosti u SCG.

4. U pogledu zaštite manjinskih prava, važno je usvajanje Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, jer ona sadrži čvrste garantije prava manjina. Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina od februara 2002. uspostavljen je dobar osnov za uživanje prava manjina u SCG. U praksi u Srbiji se, međutim, uglavnom primenjuju garantije Ustava Srbije, koji jemči uža manjinska prava. Pri tom ne postoje posebni pravni lekovi za zaštitu manjinskih prava garantovanih Poveljom o ljudskim pravima, tako da prava koja ona garantuje u velikoj meri imaju deklaratorni karakter.

Ljudska prava u primeni

Izuzimajući period vanrednog stanja, može se zaključiti da se u 2003. uživanje ljudskih prava u SCG poboljšalo, iako još uvek postoje velike poteškoće. Posebno, nije dovoljno učinjeno na polju reforme jačanja institucija, koje bi trebalo da odigraju ključnu ulogu u zaštiti prava pojedinca.

Glavne probleme još uvek predstavljaju nepokretanje postupaka za kršenja ljudskih prava u prošlosti, nekažnjavanje slučajeva diskriminacije i torture, kao i trgovina ljudima:

1. Još uvek postoji nedostatak političke volje da se istraže slučajevi teških kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava koji su se dogodili tokom prethodnog režima.

2. Tolerisanje diskriminacije ogleda se, pre svega, u neefikasnom gonjenju i kažnjavanju lica koja diskriminaciju primenjuju. Samo u malom broju slučajeva sprovedena je istraga kada su postojale indicije o diskriminaciji. Najčešće žrtve diskriminacije po osnovu nacionalne pripadnosti bili su Romi i u 2003.

3. U 2003. više pažnje je posvećeno borbi protiv trgovine ljudima, koja ostaje jedan od najvećih i najozbiljnijih problema. Naročito zabrinjava nepokretanje krivičnih postupaka u slučaju trgovine ljudima u Crnoj Gori, gde postoje indicije da su umešani pojedini visoki državni zvaničnici.

Ljudska prava u pravnoj svesti

Zabrinutost građana Srbije i Crne Gore zbog ekonomske situacije, pre svega nezaposlenosti i sopstvenog niskog standarda života, odrazila se i na stavove građana prema ljudskim pravima. Zaključak je da se svest građana o nepoverenju u institucije poklapa s onim što je glavni problem pravnog sistema u SCG – nestabilnost i slabost institucija.

Zaštita ljudskih prava u SCG

Samo polovina ispitanika SCG upoznata je sa činjenicom da su ljudska prava zaštićena međunarodnim dokumentom. Iako je manji deo ispitanika (36%) izrazio stav da su ljudska prava tek običan komad papira – sredstvo koje služi interesu političara ili učenama međunarodne zajednice, samo polovina njih je smatrala da poštovanje ljudskih prava u Srbiji i Crnoj Gori jeste zaštićeno međunarodnim dokumentom. Od druge polovine, 42% smatralo je da je to unutrašnja stvar države, a 8% nije znalo da odgovori na ovo pitanje.

Od polovine ispitanika koji su smatrali da je poštovanje ljudskih prava u SCG zaštićeno međunarodnim dokumentom, 42% nije znalo o kom dokumentu je reč, 41% navelo je da je to Deklaracija UN o ljudskim pravima (ili dokument Ujedinjenih nacija), 4% navelo je Evropsku konvenciju i još 2% smatralo je da je u pitanju neki dokument Evropske unije. Pakt o građanskim i političkim pravima građanima SCG očigledno nije poznat.

Pravo na rad, pravo na život i pravo na slobodu misli i izražavanja bila su tri ljudska prava koja su građanima SCG najčešće spontano padala na pamet.

Pravo na rad u većem procentu su pominjali građani Srbije nego Crne Gore, deo populacije od 30 do 50 godina i građani višeg obrazovanja.

Pravo na život je najznačajnije pravo po mišljenju najvećeg dela ispitanika (77%), slede *pravo na slobodu i bezbednost* i *jednakost pred zakonom*.

Tri ljudska prava, među sedam ponuđenih, ocenjena su kao najznačajnija: *pravo na život, pravo na slobodu i bezbednost i jednakost pred zakonom*. Ispitanici iz Crne Gore su u većem procentu od ispitanika iz Srbije navodili *jednakost pred zakonom*, dok su građani Srbije u većem procentu navodili *pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja i zadovoljavajuće uslove rada*.

Ostvarivanje ljudskih prava

Većina ispitanika (68%) smatra da je ostvarivanje ljudskih prava u SCG ugroženo: 30% smatra da država ugrožava ostvarivanje bar nekih ljudskih prava, 12% mnogih prava, a 26% da je ostvarivanje ljudskih prava u SCG prepušteno slučaju, te da svako može da ih ugrozi a da za to ne odgovara.

Pri izboru jednog ljudskog prava koje je najugroženije u SCG, ispitanici su spontano najčešće navodili *pravo na rad* (25%).

Pravo na rad kao najugroženije pravo češće su navodili ispitanici iz Srbije (26%) nego ispitanici iz Crne Gore (14%) i uzrasna generacija u poslednjoj radnoj deceniji, 50 do 64 godine (30%).

Ocena ostvarivanja ljudskih prava u SCG pozitivnija je kada se posmatra iz lične perspektive, nego u načelu: veći broj ispitanika za sebe kaže da uspeva da ostvari *sva* svoja ljudska prava (34%), od broja ispitanika koji smatraju da ostvarivanje ljudskih prava u SCG nije ugroženo (26%).

Većina ispitanika (69%) smatra da uspeva da ostvari bar većinu (35%) ili čak sva (34%) svoja ljudska prava. Četvrtina ispitanika (25%) smatra da ne uspeva da ostvari svoja ljudska prava.

Svaki šesti ili sedmi ispitanik iz SCG (15%) tvrdi da mu je osporeno pravo na rad, 8% ispitanika smatra da im je ugroženo pravo na životni standard, a 4% pravo na život. Ispitanici u SCG u većem procentu veruju da je u slučaju uskraćivanja nekog ljudskog prava bolje obratiti se uticajnim ljudima, nego tražiti zaštitu prava od suda, bilo domaćeg bilo međunarodnog.

39% ispitanika smatra da je u slučaju uskraćivanja nekog ljudskog prava najbolje obratiti se uticajnim ljudima: 21% ljudima koji imaju veze, 14% uticajnim ljudima u vlasti i 4% ljudima koji za novac izvršavaju svaki nalog.

35% ispitanika smatra da je najbolje obratiti se sudu: 22% domaćem sudu i 11% međunarodnom sudu.

21% ispitanika ne zna kome bi se bilo najbolje obrati u slučaju uskraćivanja nekog ljudskog prava.

Iako je četvrtina ispitanika (25%) izjavila da im je bilo ugroženo ostvarivanje bar nekog ljudskog prava, a još 35% da uspeva da ostvari većinu ali ne sva svoja ljudska prava, samo 12% je izjavilo da se ikada nekome obratilo radi ostvarivanja ljudskog prava koje im je bilo ugroženo.

Nalazi dobijeni empirijskim istraživanjem u okviru našeg projekta mogu se, uslovno, posmatrati u kontekstualnoj slici koju daju nalazi Beogradskog centra za ljudska prava.

Na pitanje najoštijeg karaktera, o punoj slobodi iskazivanja sopstvenih stavova i identiteta građana, ispitanici su skoro saglasni u pozitivnom smislu (83,2%). Ali, kada uzmemo indikator, koji nam je raspolaganju (odnos prema manjinama), o poštovanju ljudskih prava dobija se sledeća slika:

Tabela 1

Svi građani treba da imaju punu slobodu u iskazivanju svojih stavova (u %):

	%
uopšte se ne slažem	1,9
uglavnom se ne slažem	4,8
neodlučan sam	10,2
uglavnom se slažem	19,6
potpuno se slažem	63,6
Total	100,0

Tabela 2

Svi građani treba da imaju punu slobodu u iskazivanju svojih stavova (u %):

	uopšte se ne slažem	uglavnom se ne slažem	neodlučan sam	uglavnom se slažem	potpuno se slažem
Albanac	6,5%	12,1%	23,4%	20,2%	37,9%
Bugarin			3,2%	8,4%	88,4%
Rom		0,9%	7,5%	23,4%	68,2%
Srbin	1,2%	4,7%	7,0%	22,3%	64,8%

Odnos prema nacionalnim manjinama predstavlja validan indikator odnosa prema ljudskim pravima. Imam u vidu stav napred izrečen o tome da kolektivna prava počivaju (da su izvedena) na individualnim, ljudskim pravima. Ukoliko postoje ambivalentni stavovi prema kolektivnim (u ovom slučaju, manjinskim) pravima, može se zaključivati o ambivalentnom odnosu prema ljudskim pravima uopšte.

Na pitanje opšteg karaktera o ulozi nacionalnih manjina u oblasti saradnje na Balkanu, ispitanici su odgovorili ovako:

Tabela 3

Nacionalne manjine su (u %):

Smetnja saradnji među balkanskim narodima	26,8
Most za blizu saradnju među balkanskim narodima	73,2
Total	100,0

Ovde se radi o opšte prihvaćenoj vrednosti, koja se u njenoj opštosti ne dovodi u pitanje. Ali, kada se isti problem specifikuje, dobija se evidencija o tome da su (osim kada se radi o kulturi i obrazovanju) prava manjina "priznata" u manjem procentu nego u odgovoru na prvo pitanje opšteg karaktera (73,2% ispitanika priznaje manjinama da predstavljaju most za saradnju na Balkanu). Međutim, ako su potporni stubovi mosta definisani slabijim statičkim (uporišnim) vrednostima, onda se dovodi u pitanje puno značenje uloge manjina u saradnji. Radi se o sledećem:

Tabela 4

Da stvaraju organizacije i udruženja za očuvanje i razvijanje njihove kulture (u %):

da	77,3
ne	14,6
ne znam	8,1
Total	100,0

Tabela 5

Da imaju svoje predstavnike u lokalnim organima vlasti (bez obzira na izborne rezultate) (u %):

da	58,8
ne	29,5
ne znam	11,7
Total	100,0

Tabela 6

Da imaju svoje predstavnike u narodnoj skupštini (bez obzira na izborne rezultate) (u %):

da	53,6
ne	34,5
ne znam	11,9
Total	100,0

Tabela 7

Da imaju pravo na službenu upotrebu svog jezika i isticanje natpisa na javnim mestima i mestima u kojima žive i njihovoj okolini (u %):

da	60,6
ne	28,4
ne znam	11,0
Total	100,0

Tabela 8

Da imaju svoje političke partije (u %):

da	67,2
ne	22,2
ne znam	10,6
Total	100,0

Tabela 9

Da se obrazuju na maternjem jeziku (u %):

da	71,1
ne	21,9
ne znam	7,0
Total	100,0

Sudeći prema prethodnim nalazima moglo bi se tvrditi da su stavovi prema nacionalnim manjinama, uglavnom, određeni tolerancijom. Međutim, kada je postavljeno pitanje o teritorijalnoj autonomiji, odgovori poprimaju dijametralno drugačije značenje.

Tabela 10

Da imaju pravo na teritorijalnu autonomiju (u %):

da	29,0
ne	58,3
ne znam	12,7
Total	100,0

Nešto više od trećine ispitanika se slaže sa tvrdnjom da su nacionalnim manjinama i etničkim grupama data prevelika prava (34%) i ako se ovde dodaju i oni koji su neodlučni (15,7%), taj procenat narasta skoro do polovine ispitanika (49,7%).

Tabela 11

Nacionalnim manjinama i etničkim grupama su data prevelika prava u našem društvu (u %):

uopšte se ne slažem	26,4
uglavnom se ne slažem	23,9
neodlučan sam	15,7
uglavnom se slažem	19,9
potpuno se slažem	14,1
Total	100,0

Kada je reč o ograničavanju broja studenata na univerzitetima slika je unekoliko povoljnija po manjine. Slaže se sa tom konstatacijom 25,7% i neodlučno je 12,6% (zajedno saglasni i neodlučni 38,3%).

Tabela 12

Univerziteti treba da ograniče broj studenata pripadnika drugih nacija (u %):

uopšte se ne slažem	42,2
uglavnom se ne slažem	19,6
neodlučan sam	12,6
uglavnom se slažem	13,1
potpuno se slažem	12,6
Total	100,0

Tabela 13

Glavna opasnost po nacionalni identitet dolazi od uticaja stranih ideja i ponašanja (u %):

uopšte se ne slažem	17,9
uglavnom se ne slažem	17,5
neodlučan sam	22,4
uglavnom se slažem	23,0
potpuno se slažem	19,2
Total	100,0

Tabela 14

Čovek se može osećati sasvim sigurno samo kad živi u okruženju čiju većinu čine pripadnici njegove nacije (u %):

uopšte se ne slažem	21,4
uglavnom se ne slažem	23,6
neodlučan sam	14,6
uglavnom se slažem	21,1
potpuno se slažem	19,4
Total	100,0

Tabela 15

Nacionalno i verski homogene države su naprednije od višenacionalnih i viševerskih država (u %):

uopšte se ne slažem	23,1
uglavnom se ne slažem	19,8
neodlučan sam	21,5
uglavnom se slažem	19,1
potpuno se slažem	16,4
Total	100,0

Ovde dodajemo da su neke zemlje Zapadne Evrope i SAD i Kanada i višenacionalne, po poreklu svojih građana i viševerske.

Tabela 16

*Moj narod nije savršen,
ali je naša kulturna tradicija bolja od drugih (u %):*

uopšte se ne slažem	13,1
uglavnom se ne slažem	15,1
neodlučan sam	23,8
uglavnom se slažem	25,9
potpuno se slažem	22,1
Total	100,0

Visok stepen kulturnog ekskluzivizma. Indikator etničke i kulturne distance.

Tabela 17

*Narod kome pripadam poseduje neke kvalitete koji su superiorni
u odnosu prema drugim narodima (u %):*

uopšte se ne slažem	12,9
uglavnom se ne slažem	15,0
neodlučan sam	21,5
uglavnom se slažem	28,6
potpuno se slažem	22,0
Total	100,0

Stepen ekskluzivizma raste do apsolutne vrednosti kada se opredeljuju ispitanici koji tvrde da sopstveni narod poseduje kvalitete superiorne u odnosu prema pripadnicima drugih zajednica prema opasnosti po nacionalni identitet koje dolaze od uticaja stranih ideja (98,7%)

Zaključak

Generalno se može tvrditi da, prema ovim nalazima, i dalje postoji demarkacija (ne jasno vidljiva) između tzv. evropske i tradicionalne Srbije.

Vrednosti "otvorenog društva" (koje se odnose na deo populacije koja izjašnjava u tom smislu) konsoliduju se u odnosu na period dominacije izrazito nacionalne ideologije (ratovi i neposredno posle ratova). Uporedivi su podaci za 1999-2001. iz "Parodije tragičnog". Na proces konsolidacije ukazuju i nalazi Beogradskog centra za ljudska prava.

Tradicionalizam u socijalnoj kulturi drugog dela populacije je konstantna vrednost.

Egzistencijalni aspekt, kao posledica tzv. tranzicijskih promena, u poslednje vreme, bez obzira na vrednosne orijentacije (konzervativizam–otvorenost) postaje dominantno polje socijalnog interesa.

Egzistencijalni strah (ukoliko ekonomsko krizno stanje ne bude racionalno prevaziđeno) može da bude inicijacija ugrožavanja i, čak, negacije ljudskih i grupnih prava.

Dodatak: Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju SCG

- Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 7/58.
- Evropska konvencija o priznanju i izvršenju odluka o staranju o deci i o ponovnom uspostavljanju odnosa staranja, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 1/02.
- Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 8/58.
- Konvencija MOR br. 98 o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 11/58.
- Konvencija MOR br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 3/61.
- Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 2/03.
- Konvencija o državljanstvu udate žene, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 7/58.
- Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 50/70.
- Konvencija o političkim pravima žena, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 7/54.
- Konvencija o pranju, traženju i zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 7/02.
- Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva i završni akt konferencije Ujedinjenih nacija o pravnom položaju lica bez državljanstva, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 9/59, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, br. 2/64.
- Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registraciji brakova, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, br. 13/64.
- Konvencija o ropstvu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, god. XI–1929, br. 234.
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, *Sl. vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*, br. 2/50.
- Konvencija o statusu izbeglica, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 7/60.
- Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih, *Sl. list FNRJ*, br. 2/51.

- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 11/81.
- Konvencija protiv mučenja i drugih surovih neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 9/91.
- Konvencija o pravima deteta, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 15/90; *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 4/96, 2/97.
- Konvencija o pravu mora, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, br. 1/86.
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 6/01.
- Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u pogledu obrazovanja, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, br. 4/64.
- Međunarodna konvencija o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda, *Sl. list SFRJ*, br. 14/75.
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 6/67.
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, *Sl. list SFRJ*, br. 7/71.
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SFRJ*, br. 7/71.
- Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 7/02.
- Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 4/01.
- Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, br. 4/01.
- Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ*, br. 6/01.
- Protokol iz 1953. kojim se menja Konvencija o ropstvu iz 1926, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, br. 6/55.
- Protokol kojim se menja Konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom i Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, br. 41/50.
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovor)*, br. 6/01.
- Protokol o statusu izbeglica, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, br. 15/67.

**PREGLED STANJA I CILJEVA U IZMENU POLOŽAJA
MANJINSKIH NACIONALNIH ZAJEDNICA⁵**

Ako je neka od ranije izrečenih misli i danas aktuelna, a odnosi se na zemlje u tranziciji, onda je to ona koja ističe da se stepen demokratizacije jedne zemlje meri položajem manjina u njoj.

Šta je karakter generalne misli kojom se daje ton novoj orijentaciji društava koja teže građanskoj provenijenciji, ali i iz nje izvedene usmerenosti za srpsko podneblje? Njena osnovna poruka je, i dalje, da se urgentno prevrednuje opšti društveni plan – politički, pravni, ekonomski i kulturni, s namerom da se rekonceptualizuje podsistemska društvena sfera u: obrazovanju, informisanju, kulturi, socijalnom staranju, ali i kroz promene izbornog sistema (na opštem i lokalnom nivou), pogleda na način integracije pripadnika manjina, te svakog vida političkog učestvovanja u javnom životu itd.

U osnovi očekivanih novina dva su aspekta: pozitivna diskriminacija (afirmativna akcija) i delotvorno učešće manjina. Oba se centriraju na kategoriju bez koje nema boljitka ni za jedan društveni sistem – najpre, na svest o potrebi da ona sama mora da se usavršava na svim planovima i u društvenim strukturama. Njena transformacija, opet, nije moguća po sebi i na njoj kao takvoj. Iza toga moraju da stoje racionalne i dalekosežne akcije svih, pre svega, najodgovornijih za društveno postojanje: javnih ličnosti svih sfera koji upravljaju tokovima društva. Njihov je to bezalternativni zadatak, jer se javnim delovanjem (od neposrednih nastupa, do zakonske ambijentalnosti) stvaraju preduslovi za menjanje svesti o ustrojenosti društva – bez stereotipija i diskriminacije.

Nevladin sektor je unutrašnji aspekt razvojne društvene opcije i značajan kontra odgovor svakom obliku unifikacije, centralizma i autizma. Utemeljenje te mobilne društvene sfere, kao njene subjektivizacije koju treba regulisati zakonom, biće jedna od potvrda izmenjenog karaktera društvene strukturisanosti.

⁴ Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici.

⁵ Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Opšte stanje

1. Društvenim promenama, nakon oktobra 2000. godine, počelo se sa temeljnim prestrukturiranjem unitarno ustrojenog društva. Od tada sledi donošenje opštih zakonskih okvira važnih za položaj i ulogu manjinskih zajednica na prostoru SCG: Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (februar 2002), Zakona o lokalnoj samoupravi (februar, 2002), Zakona o lokalnim izborima (jun 2002), Ustavne povelje državne zajednice SCG (decembar 2002) i Povelje o ljudskim i manjinskim pravima – “mala povelja” (mart 2003), te podsistemskih zakona – Zakona o javnom informisanju, Zakona o radio difuziji, Zakona o univerzitetu i sl. Imajući u vidu ovaj početni rezultat, i to za društvo koje je bilo zasnovano na pretpolitičkoj matrici, prve diskrepancije u pojedinim zakonskim stavovima predstavljale su manju brigu u odnosu na dosegnutu novovekovnu vrednosnu skalu ispod koje se više ne može, pošto se sada na njoj dograđuju zakoni koji su predmet modernog opštedruštvenog ustrojstva. U tom kontekstu treba očekivati izradu Ustava Srbije, Zakona o nediskriminaciji, kao i doradu ostalih zakona: o predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju, kulturi, službenoj upotrebi jezika, izborima na lokalnom nivou, ali i drugih dokumenata (pečata, simbola i znamenja) u kojima će se tek definisati propozicije za promociju manjina u institucijama društvenog sistema.

2. Uz osvrt na do sada implementirane zvanične zakonske mogućnosti ističu se formirani nacionalni saveti manjinskih etničkih zajednica. Svaki savet ima svoje sedište i tela zadužena za opšta i neposredna pitanja, a romska etnička zajednica se i dodatno angažovala na izradi predloga akcionih planova kroz predviđene oblasti unutar *Decenije integracije Roma (2005-2015)*. Na nacionalnim manjinama je sada da formiraju Savezni savet, kojim bi se odredile i prema idejnom građanskom ustrojstvu uopšte, kao relevantne subjektivnosti, spremne da u skladu sa drugim akterima društva kreiraju ambijent na evropskim standardima. U neposrednoj budućnosti, pogotovo posle izbora na lokalnom nivou, može se očekivati veća organizaciona angažovanost manjinskih zajednica u funkcionisanju saveta za međunacionalne odnose pri svakoj opštini sa nacionalno mešovitim sastavom, pogotovo u sredinama u kojima će doći do pregrupisanja opštinskih celina i gde manjinske zajednice ispunjavaju odredbe o mešovitim sredinama. U tom slučaju će se povećati stepen neposrednog učešća nacionalnih manjina na

lokalnom nivou, pogotovo kada je u pitanju obrazovanje, upotreba i korišćenje jezika i pisma, ali i one tačke koje se odnose na zapošljavanje, ekonomska prava, stanovanje, položaj žena i borbu protivu diskriminacije.

3. U aktere na širenju prava i sloboda manjinskih zajednica, kao posebnu relevantnost u dosadašnjem periodu možemo apostrofirati uspeh onih nacionalnih zajednica koje su postale neposredni predstavnici određenih društvenih sredina. Ovde mislimo na društveno angažovanje predstavnika manjinskih nacionalnih zajednica koje su homogeno naseljene i saobrazno postojećim izbornim uslovima vrše neposrednu vlast u okruženju. U tom kontekstu treba spomenuti da Bošnjaci upravljaju opštinama Novi Pazar, Sjenica i Tutin, te da mađarska nacionalna manjina ima vlast u pet, a slovačka u dve opštine u Vojvodini. Po Zakonu o lokalnim izborima iz 2002. i Albanci su u supremativnom odborničkom položaju u Bujanovcu i Preševu, a relevantno participiraju u Medveđi. Predstavnici Bugara su zastupljeni u Dimitrovgradu i Bosilegradu, što sve ukupno posmatrano unosi znatno rasterećeniju praksu u društveni i politički život Srbije, koji bi vremenom trebalo da bude sve pristupačniji u lokalnim sredinama u kojima ima prostora i za ovu vrstu integracije predstavnika manjinskih zajednica. Dodatna stimulacija za aktivniji politički život predstavnika manjina (gledano iz ugla kolektivnih prava) oslanja se na član 32. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, budući da se njime predviđa pravo na političko organizovanje, kao i na najnoviju odluku Narodne skupštine Srbije da ukine cenzus od pet odsto manjinskim izbornim listama na republičkom nivou. Navedena prava i mogućnosti još uvek nisu sistemski doradena, tako da je to poseban razlog za angažovanje političkih, NVO aktivista i drugih predstavnika manjinskih zajednica.

Posebni neposredni zadaci

1. Radi konciznijeg pristupa, neposredni zadaci mogu se podeliti, uslovno govoreći, na one koji su deo administrativnog oblika i, s druge strane, na one koji korespondiraju prema opšte-kulturnom miljeu društvene svesti. I dok je prve moguće razvrstati po liniji opštih, posebnih i pojedinačnih zadataka, pa se raspoznaju kao stvar političke i pravne sfere delovanja, dotle su drugi po svesmu suptilnije prirode, jer se radi o izmeni stereotipnih stavova, ali i onih čije je iskazivanje u praksi eksplicitnije – o diskriminaciji. Svi

oni stoje ne samo kao opšti društveni zadatak, već i kao zadatak u delovanju samih predstavnika manjina.

Empirijska istraživanja i izveštaji raznih organizacija pokazuju da se najrigidniji stereotipni i diskriminacioni stavovi odnose na Rome, ali ništa manje ni prema Albancima i Mađarima, u poslednje vreme. Kada su u pitanju Romi, onda se dilema o njihovom najugroženijem društvenom položaju fokusira na dublje nivoe stereotipija i suptilnije oblike diskriminacije, pogotovo ako se zna da oni dobijaju legitimitet kasnije (u Srbiji su priznati 2002. godine).

2. Pod administrativnim oblikom ostvarivanja integracije nacionalnih manjina, posebno prema romskoj zajednici kao najugroženoj manjinskoj grupi, ubrajaju se: (a) donošenje Zakona o zabrani diskriminacije, (b) promena Zakona o lokalnim izborima i (c) realizacija seta pitanja proizašlih iz istraživačkih radova, kao kritički odnos prema praksi primene prava nacionalnih manjina. I pored drugih relevantnih sfera koje moraju da pretrpe prevrednovanje, navedene aspekte vidimo kao žižne tačke u sledu generalnog imenovanja prve linije zadataka, tim pre što bi njihovo urgentno izglasavanje i implementiranje znatno izmenilo opšti društveni status manjina.

a) Znajući broj ekcesnih situacija na nacionalnoj osnovi širom srpskog podneblja (o čemu postoje brojni podaci i svedočenja pogotovo sredinom ove godine kada su u pitanju Romi, ali i prema pripadnicima mađarske nacionalne manjine), kao i inertnost policijske i sudske instance u rešavanju takvih slučajeva, pristupanje hitnoj izradi i donošenju Zakona o zabrani diskriminacije ukazuje se kao veoma značajno za pravnu regulativu i za izgradnju političke kulture srpskog društva. Uprkos tome što se diskriminacija eksplicitnije ili implicitnije reguliše u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (članovi 3. i 7), Ustavnoj povelji državne zajednice SCG (čl. 9) i Povelji o ljudskim i manjinskim pravima (čl. 3, ali i članovima 2, 4, 49 i 50), ovakav zahtev javnosti ima opravdanja i zbog toga što bi se njegovim zaživljavanjem jasno istakli prerogativi savremenog ponašanja koji svaku posebnu ili pojedinačnu svest mogu adekvatnije da sankcionišu, uz oslanjanje na sugestije međunarodne zajednice (uporediti prema: Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (čl. 14). Time bi i pripadnici nacionalnih zajednica dobili deo potrebne sigurnosti, pogotovo zato što budući Ustav Srbije mora da izrazi svu zakonsku i podzakonsku konzistentnost na nivou Srbije i državne zajednice SCG.

b) Aktualnim Zakonom o lokalnim izborima (13.06.2002), donesenim mesec dana pre lokalnih izbora u Bujanovcu, Medveđi i Preševu (i još 11 opština), smatralo se da je otvorena mogućnost za izgradnju multietničke zastupljenosti i manjinske participacije u javnoj političkoj sferi. Međutim, danas se može podvući da je njime samo stvoren prostor za dalje konstruktivne kritičke prilaze ovoj društvenoj aktivnosti. Pokazalo se da su Romi uglavnom manjina među manjinama (npr. u Bujanovcu i Preševu) i da moraju biti do-rađeni novi zakonski mehanizmi radi istinskog zaživljavanja prin-cipa multikulturane participacije. U tom kontekstu dodatno treba razraditi tačke Zakona koje se odnose na: (a) početne izborne rad-nje, (b) bolje definisanje propozicija opunomoćenih članova u orga-nima zaduženim za sprovođenje izbora, (c) preciznije definisanje položaja političkih predstavnika pri kandidovanju, (d) svrsishod-nije određivanje pravila pri utvrđivanju rezultata i dodeli mandata izbornim listama, (e) fleksibilnije dodatno obračunavanje broja mandata po legitimacijskom pravu i (f) implementiranje onih aspe-kata koji se po Zakonu o lokalnim izborima ne sprovode u prediz-bornom i izbornom postupku. I pored toga što se smatra da izme-ne mogu relativno lako da se unesu, uz stav da se ovoj sferi politič-kog angažovanja manjina može prići i kroz druge opcije, ipak je sve ovo dokaz da se pravno-politička orijentacija i sadašnjeg ustrojstva države, ne samo ranijeg, veoma teško oslobađa ostataka etnocen-trične matrice.

c) Na osnovu kritičkih opaski empirijskih istraživanja i stručnih elaboracija o realizaciji prava pripadnika manjinskih za-jednica, može se navesti sledećih pet tačaka koje bi trebalo da zao-kupe društvene aktere. To su, istovremeno, i ciljne tačke svake organizacione strukture manjina koje vidimo kroz naznake da se do sada:

c/1. nije previše uradilo na komplementarnosti zakonske regulative, pa ona i dalje funkcioniše samo na opštem nivou zala-ganja zaštite prava i sloboda manjinskih etniciteta;

c/2. nisu uskladila republička zakonska akta sa Zakonom o lokalnoj samupravi (zakoni o predškolskom i srednjem obrazova-nju), ali bi trebalo da usledi i prebacivanje određenih prinaldež-nosti iz "prenetih poslova i delatnosti" u delokrug "izvornih poslova i delatnosti" na nivo lokalne samouprave;

c/3. nailazilo na nerazumevanje predstavnika vlasti prema primedbama na rezultate popisa, budući da npr. Romi ističu da je njihova brojnost značajnija od prikazane;

c/4. ostalo na nepreciznom definisanju položaja izbeglih i privremeno raseljenih sa Kosmeta, odakle je i veći broj lica koja se nisu izjasnila o nacionalnoj pripadnosti ili su neopravdano ubrojani u kategoriju "ostali", tj. svrstani su u "nepoznato", što dodatno zamagljuje sliku o zastupljenosti manjina. I u ovom slučaju najviše su pogođeni Romi, uz svest da znatan broj njih smatra da je nešto drugo i da povećavaju i do sada prisutnu mimikriju.

c/5. nije prišlo sadržajnijem i institucionalnom sagledavanju prava manjina u javnom korišćenju jezika i pisma.

3. Kada je reč o prevazilaženju stereotipija, budući da se radi o najsofisticiranijim vidovima ispoljavanja, mogu se sresti i stavovi da je to problem: (a) istorijskog nasleđa, (b) izraz neprilika tranzicionog plana i (c) posledica strukturisane primordijalne svesti okruženja bez razumevanju drugosti. Navedena sublimirana šarolikost stavova dovoljna je pozadina da se zaključí kako stereotipni stavovi mogu teško da se menjaju i to samo dugoročno. Ispostavljena pozicija oko prevazilaženja stereotipija, što svakako nije jedini pristup (sve napred navedeno potvrđuje usmerenja ka integraciji položaja manjina racionalnom akcijom), deluje i kao deo društvene svesti koja iskače iz onoga što omeđuje državna akcija i njeni vidovi institucionalne organizovanosti.

Uz napomene o značaju navedene pozadine nužno je spomenuti i napore onih na koje se odnose. Naime, iz logike društvenih i, time, kauzalnih odnosa, nemoguće je da u svemu ovome ne učestvuju i pripadnici manjinskih zajednica kroz: primereno pridržavanje opštih standarda (bez narušavanja identiteta), ispunjenje demokratskih načela (tj. bez zastupanja biološkog redukcionalizma) i podržavanja nomenklaturnih prerogativa koji sve obavezuju (prilagodljivost, odgovornost, aktivitet itd). U takvom sadržajnom nastupu ohrabrujuće je što se unutar samih zajednica kristalizira politička svest i angažuju mnoge nevladine organizacije.

Zaključak

Navedene probleme oko realizacije prava i sloboda nacionalnih manjina u srpskom društvu trebalo bi (pri svakoj daljoj njihovoj analizi) komparirati sa iskustvima i rešenjima u neposrednom i daljem okruženju, tj. sa zemljama slične političko-eko-

nomsko-kulturne pozadine, ali i onim sredinama u kojima su demokratska prava već osvedočena praksa. Izvesno je, s druge strane, da se takva rešenja ne mogu analogno primeniti, jer svako podneblje ima svoje specifičnosti i, utoliko, drugačije rešenje ostaje na nivou inicijacije.

Međutim, ako se već potražuje veća izvesnost za pravac uključivanja u savremene društvene tokove, onda je on u međunarodnim dokumentima koji su normativni korektiv svakoj sredini i posebnosti. U tom smislu od neprocenjive važnosti su deklaracije, preporuke i drugi vidovi sugestija u kojima se razrađuje sprovođenje prava i sloboda.

Takođe treba istaći da u inauguraciji svakog oblika manjinskih prava moraju biti podjednako uključena tri nivoa: država, lokalna samouprava i organizacione strukture manjinskih zajednica. Uz to stoji i činjenica da su manjinskih prava u uskoj vezi sa dodatnim prestrukturiranjem društvene zajednice, ne samo jačanjem lokalne samouprave, već i kroz proces regionalizacije, kao sa držinske strane decentralizacije. Samo u tom kontekstu će moći da se govori o povećanju opštih prava i sloboda u Srbiji, ali i o stvorenim društvenim preduslovima da njihov pravi sadržaj bude dostupan nacionalnim zajednicama.

RASPRAVA

Ljubiša Mitrović⁶

Neka protivrečja i ograničenja u procesu formiranja civilnog društva u Srbiji. U društvima u tranziciji, govor o civilnom društvu praćen je brojnim stereotipima i kontroverzama. Civilno ili građansko društvo tekovina je, pre svega, pokreta moderne i građanske revolucije koji su ukinuli staleže, formalno-pravno afirmisali ulogu građanina, jasno odredili granice između države, političke samovolje i građanskog društva. Socijalističke revolucije, posebno na Istoku, izvršile su nasilje nad evolutivnim tokovima društvenih promena i umesto uspona civilnog društva počele su da uspostavljaju vlast partije i politbirokratije nad društvom. Time su poništene neke granice i tekovine koje su u Evropi i svetu načinjene kao rezultat građanske revolucije. Socijalistički sistemi, posebno real-socijalizma, upravo su počivali na primatu politike nad ekonomijom i imali smo fenomen potisnutog civilnog društva. Akteri civilnog društva povlačili su se pred nasiljem. Nastaje nazadovanje snaga civilnog društva u odnosu na silu političke države i jednopartijskog sistema.

Urušavanjem socijalizma, posle 1989, otvara se prostor za reafirmaciju aktera civilnog društva. Civilno društvo postaje sve više akter društvenih promena u različitim sferama društvenog života. U nas su akteri civilnog društva participirali jednako sa političkim akterima opozicije u rušenju ostataka jednopartijskog monopola i autoritarnog režima. U savremenosti prisutan je trend politizacije civilnog društva, ali i instrumentalizacije od strane novih centara moći. Na to treba posebno upozoriti. Jer, ako se poništi ta granica između aktera civilnog društva i ponovne apsolutizacije politike, ako tekuća vlada počinje da civilno društvo koristi kao svoju "produženu ruku", kao svoju sekciju, onda će brzo doći do blokade aktera civilnog društva. Zbog toga moramo imati razvijene mehanizme i sredstva protiv mogućih devijacija institucija savremene demokratije. Kao što nema demokratije bez poštovanja principa podele i kontrole vlasti, tako nema ni civilnog društva ako je ugrožena njegova autonomija. U tom smislu sam problematizovao odnos sociokulturnog nasleđa i demokratije u procesima

⁶ Filozofski fakultet, Niš.

konstituisanja civilnog društva. U procesu formiranja civilnog društva i demokratizacije, kao unutrašnja granica, javlja se sociokulturni podsistem, ostaci autoritarne svesti i naglašenog kolektivismu u odnosu na individualna prava. U jugoistočnoj Evropi suočeni smo sa zahtevima novih elita da se merimo sa evropskim standardima i potrebom da ovaj prostor bude aktivan u evrointegracijskim procesima, a s druge strane imamo otkrivanje onog nevidljivog, ali realnog, društva koje je po sociološkim obeležjima društvo svetske periferije. Pritom, treba reći da je pre uspostave socijalizma postojala nerazvijena građanska klasa i veliki otpori modernizacijskim procesima. Dakle, mnogi oblici azijskog načina proizvodnje i upravljanja na našim prostorima nisu produkt samo boljševičkog modela realsocijalizma nego imaju dublju kulturološku matricu. Ovde, na Balkanu, svest je opterećena mitovima. "Mrtva ruka" tradicije ima uticaj na društvenu praksu aktera. U tom smislu potrebno je vreme za formiranje građanske klase i afirmaciju pojma građanina, da bi se prevazišao rajetinski sindrom, podanički mentalitet koji je u korelaciji sa mitovima o naciji, državi, harizmatičkim vođama i mogućnosti čarobnog prelaska iz jednog društvenog stanja u drugo.

Kada govorimo o akterima modernizacije i akterima civilnog društva moramo se suočiti sa novim elitama i njihovim demokratskim, inovatorskim i modernizacijskim potencijalima, kao što su nove političke, privredne, kulturne elite, i koliko su one dorasle svom zadatku. Prema rezultatima empirijskih socioloških istraživanja, suočeni smo sa deficitom demokratskih potencijala, posebno u odnosu na odgovornost novih aktera u modernizacijskim izazovima i njihovu odgovornost u odnosu na procese reforme. Novi akteri sporo izrastaju, sporo su prepoznatljivi, sporo se izdvajaju iz matrice kolektivismu. Jedno su govori o konceptu tržišne privrede, o demokratizaciji društvenih i političkih odnosa, o otvorenom društvu, o slobodnoj ličnosti, o građanskim slobodama, a drugo je spori iskorak aktera koji promovišu novi sistem vrednosti, da deluju u skladu sa novim kulturnim obrascima koji ovaj prostor približavaju evropskim standardima.

Sociološka i politikološka analiza treba da ukaže na nosioce integracionih procesa na Balkanu, ali i na one aktere koji izazivaju dezintegraciju i konflikte. Evrointegracija danas je mogućnost, a ne samo izbor. Jer, upravo od toga koje mesto imate u međunarodnoj podeli rada zavisice buduća pozicija i nas kao pojedinaca i čitavog regiona. Nove aktere treba prepoznati kao nosioce novog duha i

kao nosioce međuetničke tolerancije u multietničkom, multireligioznom društvu Balkana. S pravom se insistira na univerzalnom duhu moderne i stvaranju novih obrazaca za implementaciju vrednosti modernog društva na Balkanu. Pravo na razliku kao "nova katedrala" i "demokratija bez granica", kako ističe Žak Atali, ono je što nama treba. U tom smislu reforme obrazovnog sistema, kao i vrednosnog sistema pretpostavka su evropeizacije našeg duha. Poenta je dakle, ne vraćanje u prošlost, na retribalizaciju ili vraćanje na nove oblike kolektivism. Naprotiv, respekt različitosti kultura i uspon individuuma, građanina pretpostavka je i put je ka regionalnoj i evropskoj integraciji, otvaranja kapija budućnosti za Balkan, za njegov razvoj i napredak.

Jovan Živković

Država kao društveni akter. Termin akteri, pogotovu sad u izlaganju profesora Mitrovića, prilično je apostrofirano, odnosno više puta spominjan i mislim da bi, govoreći u svoje ime, ovde pod akterima promena trebalo da podrazumevamo, pre svega, državu. Tek iz karaktera i ustrojenosti države forsiranjem političke svesti, a prevazilaženjem pretpolitičke svesti ili oblika delovanja pretpolitičkih, mi ulazimo u sferu građanskog društva i jedino tako kroz državu i podsistemske zakone i podržavne sisteme stvaramo opšti pristup građanskom društvu. Akteri ne postoje kao neka volšebna snaga i elite u apstraktnom smislu shvaćene, npr. tehnička elita, umetnička elita... One su sve proizvod jednog sistema. I odatle bi trebalo govoriti o državi kao glavnom akteru u koji se sve sažima i iz čega sve proizilazi, pa unutar toga i položaj nacionalnih manjina i izgradnja građanskog društva. Položaj nacionalnih manjina po sebi nije cilj, on je cilj za manjine, ali za društvo, pre svega, cilj je oslobađanje i onih koji su većina.

Ljubiša Mitrović

Ne sužavati pojam aktera. Ne treba sužavati pojam aktera na pojam samo političkih aktera i na ulogu države kao centralne institucije. Imate finu priču kod Habermasa o odnosu civilnog društva; svi totalitarizmi su, između ostalog, bazirani na apsolutizaciji moći politike. Iza toga leži želja da se uništi slobodni građanin; sa jedne strane pozivaju ga formalno kao subjekta, a sa druge strane ga guše. Prema tome, ne treba da sužavamo pojam aktera na samo političke aktere.

O odnosu državnih aktera i aktera civilnog društva. Odnos državnih aktera ili lokalnih autoriteta na jednoj strani i aktera civilnog društva je vrlo fleksibilan i rekao bih na izvestan način mutan. Niti mi imamo visoku opštu, niti visoku političku kulturu i ako pogledate šta je to što nam se dešava, onda ćete videti da imate jednu gomilu arivista iz sfere civilnog društva u državnu i lokalnu upravu. Da imate jednu gomilu arivista iz sfere civilnog društva, pre svega nevladinih organizacija, u državni sektor i imam utisak da se iz tih grupacija na neki način regrutuje novi upravljački sloj u državi. Moram reći da je to jedna vrlo opasna tendencija, to su ljudi koji se veoma često zaogrću plaštom, da su eksperti, da su veliki znalci i tako dalje, a zapravo iza toga stoji najčešće, daleko sam od toga da bih to uopštavao, nešto što bi se u narodu reklo za prostotu. Nemojmo misliti da razvojem tog civilnog sektora, razvojem raznih nevladinih organizacija, da ćemo uspeti da se izvučemo iz katastrofe u kojoj se nalazimo. To je samo jedna od mogućnosti koja ne mora dati uvek dobar rezultat i ja na to skrećem pažnju. Da vam ne navodim primere koliko je ljudi iz tih raznih nevladinih organizacija u vlasti zauzelo značajna mesta a u isti mah ostalo u tim nevladinim organizacijama. Priča se o sukobu interesa i to su ljudi koji najčešće pričaju o sukobu interesa. Prema tome ja bih tu, ako prof Ljubiša Mitrović dozvoli, bio nešto oprezniji. Kao što nama kao sociolozima pripada da smo ozbiljni profesionalci u svojoj struci imajući kritički stav prema državnim organizacijama, isto tako moramo razviti i jednu dozu kritičnosti prema tzv. nevladinim organizacijama jer one su veoma često organizacije bliske vladi. To nije samo fenomen koji imamo u Srbiji, ima ga u mnogim drugim zemljama i ne samo u onima koje su postkomunističke nego i u zapadnim zemljama.

Ljubiša Despotović⁸

Nacionalna država i građansko društvo (kontekstualna analiza situacije). Iz dosadašnje diskusije zaključio sam da bi trebalo pojasniti izvesne kontekstualne pojmove i situacije kako bismo znali gde se nalazimo, jer u ravni svakodnevnih po-

⁷ Institut za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu.

⁸ Urednik u izdavačkoj kući "Stilos" iz Beograda.

java koje se dešavaju u našem društvu možemo da izvodimo razne argumentacije i da prilično lutamo u polju koje je naša današnja centralna tema. U pominjanju kontekstualne situacije i analize, pošao bih od pojma modernog političkog poretka. Moderni politički poredak, kako ga razumem, u sebi nosi dva ključna entiteta. Jedan je moderna nacionalna država, a drugi je moderno građansko društvo. Mislim da ono što se danas podrazumeva pod modernom državom apsolutno mora imati predznak nacionalna. Vi ne možete naći danas modernu državu u Evropi i svetu koja nije nacionalna, čak i Švajcarska, Amerika, itd. Radi se o tipu političke prezentacije na nivou države, i mi kao građani, kao nosioci određenih političkih prava na nivou države uvek reprezentujemo kao deo kolektiviteta, zbog čega su i države sa predznakom "multinacionalne" ustvari nacionalne države. Tako je, na primer, u Švajcarskoj, koju konstitušu četiri noseće nacije, ali postoji nešto kao fenomen "švajcarske nacije". Drugi noseći stub srpske države trebalo bi da bude moderno građansko društvo koje tvori priču o civilnom društvu. Suštinsko pitanje zapravo glasi: kakva je pozicija Srbije naspram tog modernog političkog poretka, odnosno naspram integrativnih procesa, tranzicije u ulaska u EU, s obzirom da su ovi ciljevi opšte prihvaćeni voljom naroda i većinskom političkom voljom?

Kao narod, mi moramo da se odredimo u odnosu na taj moderni politički poredak. Da li treba da ponavljamo da Srbija još uvek nije definisana kao država, u smislu definisanja osnovnih državotvornih elemenata, kao što su teritorija, stanovništvo, simboli koji je predstavljaju itd. A da ne spominjemo tipologizaciju Klause Ofea – podložnu kritičkom preispitivanju – prema kojoj se za poslednja dva veka država transformisala od nacionalne u demokratsku državu, pa preko nje u socijalnu državu i državu blagostanja, kako bi trebalo da danas bude preovlađujući model državnog uređenja. Gde je mesto Srbiji u opisanom scenariju? Srbija se nalazi u početnoj fazi borbe za svoju konstitucionalizaciju u nacionalnom i državotvornom smislu i tek sledi mukotrpno približavanje ostalim modalitetima na prethodno navedenoj skali. Naravno, Srbija nema vremena da narednih dvesta godina ide tim putem, iako je, primera radi, ubrzanim hodom u devetnaestom veku za nekih sedam decenija prešla put koji je britanska imperija prelazila sedam vekova.

Sa druge strane, priča o civilnom društvu je potpuno otvorena. Slažem se sa kolegom Jakšićem da postoje razne zloupotrebe

od strane tzv. nevladinog sektora, ali od nečega se mora poći. Moramo najpre konstituisati građanina kao političkog subjekta koji zna svoja prava i slobode, građanina koji prepoznaje svoju političku poziciju i ume da zaštiti svoja građanska prava. Put od podaničke do građanske svesti dug je i u okviru njega postoje, načelno, dve pozicije odnošenja prema nastajućem civilnom društvu u nas. Jedna pozicija je *konstitucionalna* ili *defanzivna*, gde civilni sektor treba da se zaštiti od pravnih i političkih centara moći i zloupotrebe koju svaka vlast želi da ostvari na račun građanskih prava. Sa druge strane, postoji *participativna* ili *ofanzivna* uloga aktera civilnog društva koji svojim aktivizmom i inicijativama vrše atak na polje političke moći, sa ciljem povratka ugroženih građanskih sloboda i osnovnih preduslova za materijalnu egzistenciju, imajući u vidu šta se danas dešava sa našom zajedničkom imovinom. I to je kontekstualni okvir o kojem sam želeo da nešto više kažem.

Osvrnuću se u nastavku na pitanje položaja nacionalnih manjina u Vojvodini, s obzirom na dugogodišnje lično iskustvo suživota sa poznanicima i komšijama druge nacionalne pripadnosti. Poslednjih smo nedelja svedoci zloupotrebe položaja nacionalnih manjina u Vojvodini, sa aspekta realnog sagledavanja tamošnjih događanja. Naime, vođe manjinskih političkih partija zalažu se za demokratsko i građansko poimanje politike i u tom smislu formulišu "Srbija kao građanska država", za mene prilično problematičnu definiciju, jer tako nešto ne postoji nigde u svetu. Postoji nacionalna država i moderno građansko društvo, a moderna građanska država mislim da ne postoji. Dakle, sa jedne strane zalažu se za građanski koncept, a sa druge strane, kada su u pitanju njihova kolektivna prava, zalažu se za manjinski pristup kroz nacionalni i kolektivni duh. U realnom životu dešava se samogetoizacija i samoizolacija pripadnika manjine u sredinama u kojima žive, bilo da u njoj čine većinu ili manjinu. Navešću primer: ako nekog Mađara zaustavite i upitate "Gde se nalazi opština?" ili "Gde se nalazi prodavnica?" ili će vam oćutati ili će vam besno reći nešto na mađarskom. To je primer samogetoizacije i samoizolacije koju oni vrše pravdajući je posledicom tzv. asimilacije koju većinsko stanovništvo ili država želi da im nametne. Još jedna zanimljiva teza povezana je sa problemom privatizacije. Na jednom okruglom stolu jula meseca ove godine u Novom Sadu, posvećenom problemima interetničkih odnosa, jasno je iznesena teza kako proces privatizacije teče prilično nekontrolisano, te da je na delu zloupotreba od strane države i

većinskog naroda u smislu da se privatizacija vrši po etničkom/nacionalnom principu. To su moji mali skromni prilozima ovoj diskusiji.

Osman Balić⁹

Merljivost ljudskih prava. Potpuno se slažem sa pret-hodnikom iz Novog Sada – kao pripadnik manjine jesam za moder-nu nacionalnu državu. Ako biste me pitali zašto, rekao bih vam: iz inata! Jer, ta priča o ljudskim pravima i međunacionalnim odnosi-ma u poslednje vreme je, kao i sve drugo kod nas, toliko izmanipu-lisana. Poprimila je neke naše opšte manire tako da je njome teško upravljati, a kada se ovim procesima ne zna upravljati, onda se dešavaju stvari kojih smo svedoci poslednjih nedelja u Vojvodini.

No, kategorije o ljudskim pravima i etničkoj ravnopravno-sti, zahvaljujući mehanizmima koji su stvoreni, postale su veličine koje se mere. Dakle, ljudska prava su merljiva i, na svu sreću, kada govorimo o akterima u zaštiti ljudskih prava, te nevladine organizacije sada imaju, zaista, značajnu ulogu na našim prostori-ma u nedostatku elemenata državne politike u odnosu na manjin-sko pitanje. Te NVO su jedine koje su partneri nekim drugim orga-nizacijama koje mere količinu ljudske pravičnosti i nacionalne rav-nopravnosti. Institucija “alternativnih izveštaja” funkcioniše oko 15 godina. Ovi izveštaji predstavljaju alternativu državnim izveštajima kada su u pitanju ljudska prava. Ova prava se mere i u UN i u Save-tu Evrope i u OESCE. Ja sam za ovaj skup doneo poslednji izveštaj koji je u junu ove godine objavljen od strane Komiteta za ljudska prava Saveta Evrope. Taj izveštaj sa sugestijama i preporukama odnosi se na našu zemlju.

Dakle, najrigidniji oblik kršenja ljudskih prava postoji na Kosovu. Mi ne možemo da gradimo nove kulturne i etničke odnose ako prelazimo preko najvećeg problema na Balkanu, a to je pitanje Kosova. Svo nealbansko stanovništvo tamo je toliko ugroženo da, bukvalno, ne mogu provesti niti jedan minut van svojih kuća i dvorišta, a to je fundamentalni kriterijuma za davanje povoljnih ili nepovoljnih ocena kada su u pitanju međunacionalni odnosi i ljudska prava. Naravno, na ispitu je UNMIK koji upravlja tim prostorom. Pitanje Kosova je pitanje na kome mogu da se slome

⁹ Romski lider, predsednik NVO “YURom centar” iz Niša.

sve dosadašnje teorijske postavke o ljudskim pravima. Krajnje je vreme da srpski intelektualci progovore o tome. Nekako smo najmanje štitili Srbe sa Kosova na ovakvim skupovima. Krajnje je vreme da se stvari postave krajnje ozbiljno, budući da tamo ljudi prosto ne mogu da žive. Sa druge strane imate svetsku silu koja bukvalno promoviše nezavisno Kosovo. Ukoliko međunarodna javnost i njeni intelektualci ne dignu glas protiv tih pojava na Kosovu, mi ćemo ovde, u septembru iduće godine, imati novih 25-30.000 ljudi sa Kosova, jer oni to tako planiraju.

Neke preporuke se odnose na uspostavljanje institucije ombudsmana. U Crnoj Gori i AP Vojvodini to je urađeno, dok u Srbiji nije. Zakona o ombudsmanu u Srbiji nema i pitanje je zašto ga nema. On predstavlja jeftini instrument koji efikasno može da se suprotstavi kršenju ljudskih prava.

Dalje, govori se o NVO kao ključnim akterima u priči o ljudskim pravima. Osim NVO i alternativnih izveštaja u ovom trenutku mi nemamo druge alate u zaštiti manjinskih prava, jer postoji Ministarstvo unutrašnjih poslova koje ne funkcioniše na zaštiti manjina i ljudskih prava; štaviše, ogroman je broj primera kršenja ljudskih prava od strane policije.

Jednako jasno i nedvosmisleno mora da se otvori pitanje saradnje sa Haškim tribunalom, jer kukavičluk intelektualaca da govore o tim problemima i hiljadama mrtvih mora da prestane. Taj problem je došao u fazu u kojoj niko više ne zna šta da radi tim povodom u ovoj zemlji. Ministar Rasim Ljajić "iskršio je ruke" pred TV kamerama, jer je na silu postavljen za predsednika Komiteta za saradnju sa Haškim tribunalom. Nije isključeno da na kraju može da izgubi glavu, ni kriv ni dužan, pošto svi politički junaci u Srbiji beže od odgovornosti tog mesta. Tako, pitanja zločina i ljudskih prava na Kosovu i saradnje sa Haškim tribunalom postaju kameni temeljci priče o ljudskim pravima na ovim prostorima.

Otvoreno je još uvek pitanje o žrtvama zlostavljanja i kršenju ljudskih prava pre 2000. godine. Postupci protiv ovih radnji se ne vode, ako su uopšte i započeti. Zatim, pitanje kršenja ljudskih prava u akciji *Sablja*, u kojoj je i toga bilo, koliko god da podržavam tu akciju.

Zatim, neke manje važne činjenice o porodičnom nasilju i zlostavljanja žena i dece. Nevladine organizacije, kao "sigurne kuće", prosto se preporučuju iz Saveta Evrope. Država bi trebalo da reaguje nekim merama socijalne politike, s obzirom na broj kršenja

prava u ovoj oblasti. Međutim, čim institucije države zakažu, u pomoć priskoče NVO. Stoga kad određujemo odgovornost aktera u sistemu zaštite ljudskih prava, možete primetiti ko je najodgovorniji, bez obzira na to da li participira istovremeno u vlasti i u NVO ili ne. Nedostatna je priča o ljudskim pravima ako zlostavljana žena od strane muža ne može da zaštiti svoja prava pred državnim organima.

Tu je i nemogućnost zaštite prava lica interno raseljenih sa Kosova, kojima država nije izašla u susret. Laž je priča da država nema kapacitete za smeštaj interno raseljenih lica, zapravo se radi o diskriminaciji, naročito prema Romima. U toj oblasti je i posle toliko godina situacija katastrofalna. I tu je preporuka Saveta Evrope vrlo ozbiljna.

Ono što mi se još čini posebno važnim, pored 26 preporuka koje su stigle pre mesec dana, jeste i veliki broj postupaka protiv novinara. U našoj zemlji se vodi oko 850 krivičnih postupaka protiv novinara, od čega je 63% tužbi političara prema novinarima.

Zakon o zaštiti manjina postoji, ali ne funkcioniše, dok antidiskriminacioni zakon nije ni donešen, iako su ga NVO još pre godinu dana predložile saveznoj i republičkim vladama. Možda bi taj antidiskriminacioni zakon skratio mogućnost manjinskim profiterima, koji su uzrok svih poslednjih događanja u Vojvodini. Mislim da smo ušli u fazu kada može da se manjinskim pravima manipuliše i mislim da nemamo ljude koji bi mogli da se suprotstave takvim manipulacijama. Sećate se da je jedan od manjinskih lidera odmah posle republičkih izbora rekao da će biti neprilika u Vojvodini. Posledice događanja u Vojvodini vrlo su ozbiljne, jer strašno podsećaju na Kosovo. Mi možemo da budemo demokrate koliko god hoćemo, ali zla namera postoji. Možda sam do pre 3 meseca bio za građansku državu, međutim, sada sam iz inata za modernu nacionalnu državu.

Što se tiče široko rasprostranjene diskriminacije prema Romima, međunarodna zajednica misli da taj problem može veoma brzo da se reši. Međutim, radi se o kulturnim procesima u kojima najveću ulogu imaju sami Romi i mislim da će to još dugo biti njihova *evergrin* tema. I mislim da međunarodne institucije tu više ne mogu mnogo da pomognu jer su dovoljno već pomogle. Na samim Romima je da rešavaju svoje probleme uz podršku drugih. Naročito me zabrinjavaju procesi protiv rasističkih gupa koji ne završavaju dobro u smislu da se prekinu ili su kazne vrlo niske za ta dela. Sada je sve to merljivo, jer su ljudska prava merljiva stvar.

Crkveno-religijski kompleks kao akter civilnog društva. Polazim od trolista: država, privreda, civilno društvo. U okviru civilnog društva neću pričati o nevladinom sektoru, iako sam tamo “do guše” uključen, niti o sindikatima, već ću prozboriti koju reč o trećem akteru civilnog društva – o *crkveno-religijskom kompleksu*. Konkretnije, slovo će ići o *Srpskoj pravoslavnoj crkvi* (nadalje: SPC). Pitam se: da li crkva može biti akter civilnog društva i zaštitnik ljudskih prava i ravnopravnosti etničkih i inih manjina? Naravno da crkva može biti učesnik civilnog društva; što i jeste u zapadnim državama, tamo gde već postoji učvršćeno demokratsko uređenje.

Na početku kratke intervencije odbacujem popularnu floskulu o pozitivnoj/negativnoj angažovanosti religijsko-crkvenog kompleksa i rečene crkve, koja je bila u upotrebi za vreme bivšeg socijalističkog režima. Tada se o aktivnosti najveće crkve i ostalih verskih zajednica govorilo u terminima znane dihotomije: moguća je *pozitivna i negativna politizacija crkve* kao ovostranog poslanja, pa su onda oni na vrhu tadašnjeg jednopartijskog sistema arbitrarno odlučivali i delili pohvale i pokude. Ako im je ponašanje crkve išlo u prilog, što jeste pozitivna politizacija, onda su to vlastodršci dozvoljavali – kada je nešto bilo usmereno protiv vladajuće partije i državne klike, onda je to negativna politizacija i tada se vrlo oštro istupalo. Držim da je to danas prevaziđena “priča”. Dakako, to nije usmereno protiv toga da se ikoje postupanje svake crkve kritički ne vrednuje i ne odredi kada je nešto u skladu ili neskladu sa građanskim društvom; kada je nešto saobraženo savremenom dobu, a drugo u gruboj koliziji.

Da bi SPC bila aktivni sudionik civilnog društva, što važi i za ostale verske strukture, ona mora da poštuje stroga pravila ponašanja koja vladaju u njemu, da ceni činjenicu “bačenosti” na tržište, da je u svojevrsnoj utakmici sa drugim akterima i da u tom oštrom takmičenju neko u jednom trenutku dobije dok ini, u tom istom trenu, gube. Svakako da se ovo klatno pomera: nema unapred zagarantovanog prava na uspeh; pravila civilnog društva, a time i tržišne utakmice, sve više nalažu *kretanje od religije sudbine prema religiji izbora*. Ako to primenimo na crkvu kao instituciju, tada stvar izlazi na sledeće: *crkva se bira ali ne mora biti izabrana*.

¹⁰ Mašinski fakultet u Nišu.

SPC neće biti učesnik civilnog društva ukoliko se bude pri- državala vertikalne koju promovise i po kojoj naša zajednica treba da bude ustrojena prema trojstvu: *Bog na nebu, pomazani kralj u državi a domaćin u porodici*. To jeste negda bila vertikala srpskog naroda, ali ona ne može funkcionisati u građanskom društvu jer po definiciji odbacuje mnoge, često množinu. Ako veli "Isus Hristos na nebu", onda to ne važi za sve ljude, ne samo po sistemu opozicije – vernici i oni koji to nisu, nego i po tome što to ne simbolizira boga svih građana u državi: on može biti i Alah i Buda, primera radi. Favorizuje li pomazanog kralja u državi, tada eliminiše one koji nisu za monarhiju, jer su za republiku, a ni deo stanovništva, možda, nije za konkretnu lozu iz koje bi poticao suveren. Tek je domaćin u kući prevaziđen model – naprosto neobnovljiv.

Utoliko, da bi SPC bila bitan činilac, saobrazno uzusima koji opredeljuju građansko društvo, treba da prekrije i oblasti koje do sada nije pokrivalo ni svekoliko pravoslavlje. Prvo, uopšte ne postoji artikulisan stav SPC i njenih najviših zvaničnika prema *ideji civilnog društva*. Istovetno, odnos prema demokratiji je vrlo problematičan, zatim odnos prema političkim partijama, pa i mogućnosti, koja postoji na Zapadu, da se profilišu veoma uticajne demohrišćanske partije. Dakle, na staromodan način se komunicira sa sferom *politike* u najširem smislu toga pojma; odatle i najžustrija povika na SPC.

Drugo, SPC nema izgrađeno stanovište prema osnovnim ljudskim pravima, a još manje prema manjinskim pravima, pri čemu ovde ne želim da ih svedem na *etničko manjinstvo*, nego ističem značaj i *religijskog, političkog, kulturnog, rodnog, seksualnog manjinstva*. Verske zajednice u drugim državama itekako potcrtavaju prostor posebnih ljudskih prava. I kada smo svedoci reagovanja nekog ko možda samostalno, ne zastupajući zvaničan stav SPC, iznosi gledište o ovome – uglavnom se to svede na prevaziđenu retoriku. Čak se i ne razvija mnjenje koje pravoslavno učenje gaji povodom manjinskih prava.

Treća oblast, važna za civilno društvo, a istovremeno je i svetski problem, jeste *ekologija*. Ona je u pravoslavlju, specijalno u SPC, zaista zanemareno područje, dok Rimokatolička crkva već dugo ima čak i ekološkog sveca.

I na kraju, oblast *socijalne politike* jeste ono što je, pored spomenutih korpusa prava, u direktnoj vezi sa civilnim društvom. Uopšte u pravoslavlju, a time i u SPC, ne postoji definisan koncept

socijalne politike. Nemate referisanje na problem tranzicije i privatizacije; imate ekskluzivno zalaganje za povraćaj crkvene imovine (i Rimokatoličkoj crkvi i Islamskoj zajednici). (Želim da podsetim na podatak da je taj zakon jedan od dva koje nije potpisao Slobodan Milošević kao predsednik Srbije; kada ga ne overi predsednik, zakon se vraća Skupštini Srbije – Zakon o povraćaju imovine verskim zajednicama nikada više nije ušao u skupštinsku proceduru.) SPC uopšte nema stav prema radništvu, sindikatima, pravu na rad; ona, u tom socijalnom paketu, ne razmatra problem bede, siromaštva, poniženih i marginalizovanih ljudi. Ima tu humanitarnog rada, ali ne u smislu izgrađene politike koja bi se nametnula civilnom društvu i samoj državi, kao što je to slučaj na Zapadu u katoličkim i protestantskim zemljama. U okviru socijalnog prostora nije konstituisan ni odnos prema osobama sa posebnim potrebama, niti prema delinkventima, niti prema seks trafikingu, narkomaniji i alkoholizmu.

Kao sociolog religije, u pobrojanim područjima i vidim šansu za religije, veroispovesti i verske zajednice koje deluju kod nas. Posebno bi aktivnost u njima godila *afirmaciji* Srpske pravoslavne crkve. Uslov je jedinstven za sve aktere civilnog društva: poštovanje pravila igre.

Zoran Jovanović¹¹

Značaj zakona o slobodnom pristupu informacijama. Pravo na slobodan pristup informacijama spada u korpus osnovnih ljudskih prava i proizilazi iz političkih i građanskih prava utemeljenih u političkim i društvenim promenama koje su rezultirale nastankom savremenih, građanskih društava.

Pod pravom na slobodan pristup informacijama podrazumeva se pravo i sloboda svakog pojedinca, grupe ili ustanove da od predstavnika javne vlasti traži i dobije informacije od javnog interesa, a koje su neophodne kako bi se omogućio uvid i kontrola rada predstavnika vlasti i službi koje upravljaju javnim poslovima.

Omogućavanjem primene ovog prava u javnom životu država se transformiše od institucije koja štiti interese vlasti u instituciju koja pruža javne usluge građanima i štiti njihova ljudska prava. Zbog toga se pravo na slobodan pristup informacijama smatra os-

¹¹ Učiteljski fakultet u Vranju.

novnim pravom svakog savremenog, demokratskog sistema i zato je ugrađeno i u najznačajnije dokumente Ujedinjenih nacija i Saveća Evrope. U članu 19. Univerzalne deklaracije o pravima čoveka, iz 1948. godine, piše: *“Svako ima pravao na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice”*. Uz primenu savremenih komunikacijskih sistema i sveobuhvatnom edukacijom građana, pravo na slobodan pristup informacijama može za kratko vreme da postane sveopšte dobro građana koji će nastojati da izgrade društveni sistem i odnose u kojima i oni, pored zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, postaju nezaobilazan činilac vlasti. Na taj način građani ostvaruju subjektivitet u vlasti i uspevaju da se izvuku iz *ciculus vitiosus*-a u kome su atomizovane jedinice koje čine apatičnu javnost nesvesnu svojih prava i mogućnosti. Takav položaj građana omogućava razne zloupotrebe ljudi na javnim funkcijama i razmah korupcije, a sve ovo zajedno umanjuje poverenje u predstavnike javne vlasti i dovodi u pitanje svrhu postojanja samih demokratskih institucija, uključujući i instituciju izbora, kao slobodno izražene volje građana.

Zakon o slobodnom pristupu informacijama

Da bi se izbegle moguće deformacije u funkcionisanju demokratskih sistema uopšte, a mlade demokratije u Srbiji posebno, neophodno je hitno doneti Zakon o slobodnom pristupu informacijama u Republici Srbiji. Takav zakon morao bi da bude koherentan, primenjiv i instrumentalizovan za ubrzan proces demokratizacije. Njegova osnovna svrha bila bi da se uspostavi i ojača relacija između građana, institucija i nosilaca javne vlasti i da se na taj način uspostavi kontrola nad vršiocima javnih funkcija, kao i da se spreči korupcija. Otuda bi sve informacije koje poseduju organi vlasti morale da budu dostupne javnosti. *Na taj način bi se izbegla zabuda da se slobodan pristup informacijama odnosi samo na javne medije* i to bi značilo da svaki pojedinac, grupa građana, udruženje ili preduzeće mogu uputiti pisani zahtev za dobijanje informacija koje su u posedovanju bilo kog javnog organa. Time bi se transparentnost u obavljanju javnih poslova iz parole pretvorila u praksu. Javne institucije vlasti dužne bi bile da u najkraćem mogućem roku izveste zainteresovanu stranu o traženoj informaciji. To bi značilo da će zainteresovana strana: 1) dobiti traženu informaciju, 2) dobiti

informaciju gde se tražena informacija nalazi, 3) dobiti obrazloženje zbog čega je pristup traženoj informaciji odbijen. Svaka od mogućih opcija mora biti u pisanoj formi, a oni koji traže informacije nisu obavezni da navode razloge zbog kojih ih traže.

Predlog zakona o slobodnom pristupu informacijama koji su sačinili Komitet pravnika za ljudska prava (YUKOM), Centar za proučavanje alternativa, Forum za etničke odnose i Evropski pokret u Srbiji i predloga Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, koji je načinila Direkcija za informisanje Saveta ministara državne zajednice Srbija i Crna Gora, razlikuju se u nekim pravno-tehničkim odredbama. U drugom predlogu zakona, kada je reč o informacijama od javnog značaja, kao arbitar između davalaca i tražilaca informacija uvodi se institucija poverenika. Njega bira Narodna skupština Republike Srbije na predlog Odbora za informisanje. Bira se za vreme od sedam godina i bitna je odredba ta da je samostalan i nezavisan u vršenju svojih nadležnosti. Poverenik ima zamenika, koga na njegov predlog bira Narodna skupština i ima stručnu službu. On prati poštovanje obaveza organa vlasti, daje inicijative za donošenje ili izmene propisa radi sprovođenja i unapređenja prava na pristup javnim informacijama, preduzima mere za obuku zaposlenih u državnim organima i upoznavanje zaposlenih sa njihovim obavezama, donosi rešenja po žalbi protiv rešenja organa vlasti i obaveštava javnost o sadržini ovog zakona. Uz poverenika, svaki organ vlasti određuje jedno ili više ovlašćenih lica zaduženih za ostvarivanje prava na slobodan pristup informacijama, a svaki državni organ dužan je, najmanje jednom godišnje, da izradi informator sa osnovnim podacima o svom radu. Naravno da su predviđene i kaznene odredbe i naknada štete za osporavanje prava iz ovog zakona, a nadzor nad njegovim sprovođenjem obavlja ministarstvo nadležno za poslove informisanja.

U prvom, nevladinom, predlogu Zakona o slobodnom pristupu informacijama predviđeno je da ukoliko nosilac obaveze davanja informacije to ne učini može se izjaviti žalba drugostepenom nadležnom organu. Žalba se dostavlja u roku od osam dana, a odgovor na nju mora se doneti u roku od 15 dana. Protiv ovog rešenja tražilac informacije može pokrenuti upravni spor pred nadležnim sudom i postupak po takvoj tužbi dobija značaj hitnog. Sud može pokrenuti krivičan postupak protiv odgovornih i tražiti nadoknadu štete. Uz to, tražilac informacije može se obratiti i narodnom advokatu (ombudsmanu) kada smatra da mu je osporeno pravo na pristup informacijama.

Nezavisno od pojedinih zahteva kojima se traži pristup informacijama, nosioci te obaveze dužni su da na prigodan način (službenim publikacijama ili na veb sajtu) obaveštavaju javnost o svom radu. Pored toga nosioci obaveze davanja informacija dužni su da odrede službenika za informacije, a nadzor nad sprovođenjem ovog zakona u nadležnosti je Vlade Republike Srbije, preko organa nadležnog za poslove upravne inspekcije.

Sve navedeno upućuje na zaključak da je neophodno uključiti pravo na slobodan pristup informacijama i u novi Ustav Republike Srbije zbog toga što je pravo na slobodan pristup informacijama uslov za uživanje drugih građanskih sloboda i prava, a posebno biračkog prava. Ono je i osnovni postulat učestvovanja u obavljanju javnih poslova i donošenju odluka značajnih za život kako pojedinca tako i zajednice u celini. Zahvaljujući njemu moguće je približiti se idealu vladavine pravne države u kojoj je princip vladanja zamenjen principom upravljanja. U atmosferi kada ljudi stvarno upravljaju, podstaknuti su da samorealizuju svoju ličnost, a u takvim međusobnim odnosima vraća se poverenje u institucije vlasti i ojačavaju se mehanizmi koji teraju vlast da bude odgovorna.

Primena principa slobodnog pristupa informacijama

Kako bi princip slobodnog pristupa informacijama dobio status građanstva, neophodno je podstaći i uputiti javnost kako da koristi ovo svoje pravo. Kako je reč o potpuno novom pravu u našem pravnom i političkom sistemu, neophodno je u njegovoj primeni uključiti organe vlasti na svim nivoima, međunarodne organizacije i međunarodna iskustva, domaći nevladin sektor i pogotovu medije. Svetska iskustva kazuju da su štampani mediji u tome imali znatnog uspeha. Neke su *novine* objavljivale imena službenika koji su zloupotrebili vlast, kao i imena njihovih pretpostavljenih, koji su odbili da protiv takvih službenika pokrenu postupak. A ono čime nisu želeli da se bave regularni mediji pokrivali su alternativni. Jedno od izvanredno moćnih sredstava za obaveštavanje, propagandu i pritisak na vlasti jesu *leci*. Na njima mogu da se štampaju informacije o uslugama koje je država dužna da pruža građanima, načinima kako da se te usluge ostvare, proceduri za žalbe i o načinima nadoknade štete.

Daleko širi auditorijum može biti pokriven *radio i TV* programima u kojima članovi nevladinog sektora ili ombudsman pružaju savete i upućuju građane kako da ostvare svoja prava. U tom smislu lokalni mediji mogu da odigraju izuzetno značajnu ulogu.

gu i da pojedini programi na njima poprime ulogu pravih, malih socijalno-političkih i pravnih savetovališta.

Kao jedan od novijih načina da se utiče na povećanje odgovornosti vlasti je potpisivanje tzv. *građanskih povelja*. Potpisivanjem ovakvih povelja javne službe se obavezuju da će svojim uslugama zadovoljiti određene standarde, a građani zahvaljujući njima imaju jasan uvid u to koliko su pojedine službe odgovorile svojim obavezama. Uz to, ovakve povelje su korisne pri informisanju građana o strukturi, nameni i delovanju raznih javnih službi i takve informacije moguće je prosledivati posredstvom medija, posebnih biltena, javnih biblioteka i raznovrsnih informacionih sistema.

Svaka "građanska povelja" trebalo bi da sadrži standarde za usluge javnih službi i informacije o njihovoj realizaciji. Pritom trebalo bi imati na umu da one nisu zakonski obavezujuće ali da omogućavaju bolji uvid i veće učešće građana u javnim poslovima i jače argumente za pritiske na javne službe, koje svoje poslove valjano ne obavljaju.

U ime boljeg informisanja i zaštite svojih prava građani mogu da organizuju "*građanska savetovališta*". Njihova uloga je da građanima pruže besplatne savete kako da se odnose prema javnim službama i državnim organima. Zbog toga bi savetovališta trebalo da distribuiraju informacije o obavezama javnog sektora i da omogućavaju dvosmernu komunikaciju između građana i vlasti. Na taj način centralne vlasti mogu da dobiju veoma korisne informacije o funkcionisanju vlasti na lokalnom nivou i tako da se izbegnu brojne zloupotrebe, dezinformacije i manipulacije koje lokalnim organima vlasti omogućavaju samovoljno i nesmetano funkcionisanje u senci provincije. Savetovališta mogu čak i da zastupaju građane na sudovima pružajući im besplatne pravne savete i prikupljajući i podnoseći dokaze o zloupotrebama onih službi na koje se građani žale.

Savremeno uređena građanska društva već izvesno vreme praktikuju u zaštiti građanskih prava i tzv. *vruće telefonske linije*. One se koriste kako bi se građanima olakšalo i ubrzalo iznošenje žalbi. Nevladine organizacije koje pružaju građanima ovakvu vrstu usluga morale bi precizno da definišu svoju ulogu pružanja pomoći kao dela šire društvene strategije. Nakon toga morala bi se obezbediti mobilnost prenošenja poruka kako vruće linije ne bi izgubile smisao zbog preterano dugih razgovora. Uz respektibilnost, koja je neophodna ovakvim službama i obučenosn operatera, neophodna je i reklamna kampanja kojom bi građani bili upoznati sa delovanjem

i svrhom ovakvih službi. Naravno da će one brzo izgubiti kredibilitet ukoliko građanima ne prosleđuju povratne informacije o tome šta je nakon njihovih pritužbi urađeno.

S obzirom da je u mnogim društvenim sredinama još uvek prisutan opravdani strah od represije vlastodržaca prema onima koji pozivaju na uzbunu ili, kako se to kod nas kaže, "talasaju" postavlja se pitanje kako te ljude zaštititi? Poznato je da bi mnogi incidenti, sa pogubnim posledicama, bili izbegnuti da je bilo hrabrosti da se odmah progovori o evidentnim nepravilnostima. Međutim, tamo gde ljudi zbog svojih iskrenih namera i dobre savesti plaćaju visoku cenu svi postaju taoci "*kulture prikrivanja krivaca*". Ako su takvi ljudi izloženi odmazdi vladinih činovnika, onda to kao negativan primer utiče na veliki broj onih koji su spremni da "talasaju". U takvim okolnostima pred građanima stoji nekoliko mogućnosti: prva je da ćute, druga je da pokrenu problem unutar organizacije, treća je da pokrenu pitanje razrešenja problema pred nekim državnim organom, a četvrta da ceo slučaj predoče medijima.

Najčešći izbor je ćutanje, jer je ono za pojedinca najsigurnije, ali otvara vrata za još veće greške i zloupotrebe. Međutim, pojedinac koji shvati da mora da reaguje verovatnije će to učiniti van organizacije nego u okviru nje, zbog straha od odmazde. Tamo gde ne postoje jasni putokazi kome i kako da se žali on će se najpre obratiti medijima. Ali, kada se pribegne ovoj poslednjoj opciji, to nužno izaziva odbranbeni stav organizacije i cela stvar se izokrene u "bavljenje ličnošću" umesto "bavljenja problemom". Kako bi ličnost koja je pokrenula određena pitanja bila zaštićena od odmazde vlasti ili kolega, ona mora prvo da pokrene postupak u okviru organizacije ili pred odgovarajućim organima. Da se stvar ne bi zataškala, neophodno je da organima vlasti dostavi pisanu prijavu. Ukoliko je ovo nemoguće, trebalo bi se obratiti određenoj službi koja građanima pruža pravne savete i instrukcije o njihovim pravima. A da bi ljudi prihvatili ovakvu vrstu saradnje, oni očekuju: a) da budu saslušani, b) da ih sagovornik razume, c) da su poštovani, d) da dobiju jasna i uverljiva objašnjenja, e) da im se pruži (ukoliko su u pravu) izvinjene i f) da nakon toga povrate svoja prava i zaštite svoje interese.

U sistemima za pružanje informacija i za zaštitu građanskih prava ovo je ostvarljivo ukoliko su ti sistemi: a) lako dostupni, b) jednostavni za pokretanje i sprovođenje, c) efikasni, d) objektivni i e) poverljivi. Posredstvom ovakvih sistema i organi vlasti mogu da pokreću istraživanja javnog mnjenja i da na taj način dobijaju sasvim pouzdane informacije o mišljenju o svom radu.

Kada je reč o slobodnom pristupu informacijama, rezultati istraživanja koje je objavila nevladina organizacija *Transparen-tnost – Srbija*, a koji su prezentovani novinarima na konferenciji za štampu 15. 05. 2003. godine, ukazuju da veliki broj građana u Srbiji ne zna kako da dođe do potrebnih informacija. Na pitanje da li znaju kako da dođu do potrebnih informacija građani su odgovorili: ne znam 2,5%, nije poznato 49,3%, delimično poznato 38,5% i potpuno poznato 9,7%.

Ovo ukazuje na neophodnost i hitnost promena u sferi pristupa informacijama u novonastalim društvenim i političkim okolnostima u Srbiji. I konačno, trebalo bi imati u vidu i to da je pravo na slobodan pristup informacijama moguće realizovati višestruko i to kao: a) prisustvo sednicama skupština, b) pravovremeno davanje informacija medijima, c) dobijanje informacija na lični zahtev građana i d) obaveza posednika informacija da redovno izveštava javnost o svom radu.

Pavle Milenković¹²

Civilni sektor u sistemskim mogućnostima srpskog društva – između stvarnog i mogućeg. Najpre pohvale organizatorima i domaćinima ovog okruglog stola. Moje zapažanje o dosadašnjem toku rasprave je da smo se sa jednog načelnog nivoa argumentacije, vrlo brzo došli do prilično gorljive argumentacije o onome što nam se realno dešava u novijem istorijskom trenutku, i što su konsekvence poslednjih petnaest godina dešavanja u političkom životu u Srbiji. Tako da mi se čini da je, u svakom pogledu, skup tema koje su ovde predložene prilično pogodan. Moji prethodnici su me naveli da iznova postavim sebi nekoliko pitanja – ovde ću izreći dva od tih nekoliko – koja inače postavljam sebi i za sebe, i na koja još uvek nisam uspeo da pronađem odgovor. Ta dva pitanja su sledeća: *da li srpsko društvo mora, i da li treba da ponovi evolucijski put modernih, postindustrijskih, razvijenih zapadnih društava, da bi stupilo na put napretka i perspektivnog razvoja?* Drugo pitanje koje je povezano sa ovim je sledeće: *da li su postignuća tog evolucionog puta, tih zajednica o kojima mi danas raspravljamo imanentna srpskom društvu?* Ova pitanja imaju u sebi teorijsku, metodološku, etičku i egzistencijalnu dilemu. Naime, većina argumentacija koje su dosada zastupane, meni su ukazale na

¹² Filozofski fakultet u Novom Sadu.

priličan raskorak između onoga što je jedan naš poznati književnik svojevremeno nazvao – raskorak između *stvarnog i mogućeg*. Sa druge strane, za mene se iznova postavlja dilema: na šta mislimo kada kažemo civilno društvo? Koja su stvarna postignuća civilnog društva u sredinama u kojima je ta koncepcija i strategija autonomno i autohtono nastala – a to su zapadnoevropska i američko društvo – i na koji način je to primenljivo u našem istorijskom iskustvu i sa našim sistemskim pretpostavkama? U vezi sa tim ja bih se osvrnuo na koncepciju koja je često spominjana (i danas je ovde spominjana), i koja se stalno provlači kroz taj diskurs o građanskim pravima, o pravima manjina, a to je koncepcija nevladinih organizacija. Odnosno, kako se može u skladu sa ova dva pitanja situirati problem nevladinih organizacija, i, uopšte, organizacija koje na ovaj ili onaj način supstituiraju političku volju građana, njihove kulturne potrebe, njihov etnički identitet, sve do prava na izbor seksualnog ponašanja (o čemu je govorio kolega Đorđević); tu su još i prava manjina, prava dece, zaštita prirode, zaštita životinja, itd.

Meni se čini da je ta koncepcija nastala ili se može posmatrati na dvostruk način. Koncepcije o nevladinim organizacijama, kao alternativnim vidovima organizovanja političke volje, koje nemaju čvrstu institucionalnu zaleđinu u hijerarhizovanom političkom poretku, nastale su kao rezultat evolutivnog razvoja zapadnoevropskih demokratija, gde je usled jednog galopirajućeg razvoja i hipostaziranja individualizma došlo do atomizacije političkih aktera u političkom prostoru, i do njihovog otuđenja u odnosu na institucije u istom tom političkom prostoru. Drugim rečima, to je ono što se u teoriji zove slabljenjem političke volje ili slabljenje tzv. socijalnog kapitala, kao kapitala u okviru koga se planira, organizuje i sprovodi neka društvena promena. To je sindrom koji je karakterističan za američko društvo i zapadnoevropska društva, koji je dobrim delom rezultat realizacije koncepta države blagostanja, gde pojedinac postaje zadovoljan i zadovoljen (dobrim delom); na takav način da nema više potrebu da referira na institucije – što ne znači da institucije ne postoje i da su neefikasne – već naprotiv, one su u tom funkcionalno organizovanom poretku dostigle svoj maksimum, na taj način što one i ne moraju previše da se staraju o pojedincima koji su se u socijalnom polju uharmonizovali; koncepcija liberalne i neoliberalne ekonomije i ideologije je u tom pogledu zaista dostigla neki svoj maksimum. U takvoj konstelaciji javljaju se ti pokreti koji supstituiraju “klasnu svest”, i koji idu uporedo sa po-

trošačkim mentalitetom, i koji treba da iznova obnove kolektivnu energiju i kolektivnu volju, te da na neki način premoste prazninu koja se javila između atomizovanog pojedinca i institucija države.

Bojim se da u slučaju srpskog društva nevladine organizacije, i druge organizacije koje se, u sasvim širokom razumevanju, mogu podvesti pod tu kategoriju, ne mogu da funkcionišu jer to nije, naprosto, naš istorijski put do sada; da li on to treba da bude i da li bismo mi želeli da bude, to je sasvim posebno pitanje, koje je često maskirano u normativni omot (kada kažemo: “da – mi treba da imamo društvo u kojem se štite prava manjina, da – mi treba da imamo društvo u kojem muževi neće tući svoje žene...”). Dakle, ako zanemarimo taj normativni aspekt, mi se suočavamo sa situacijom u kojoj uvidamo da na taj način, tako shvaćeni spontano i funkcionalno nastali pokreti, udruženja, organizacije, koje su tačno na pola puta između pojedinca i države – kod nas ne mogu da postoje.

Činjenica da one kod nas ipak postoje mene navodi na jedan drugi obrazac egzistencije tih organizacija: u tom kontekstu, meni se čini da i pored toga što se te organizacije zovu nevladine, one imaju mnogo više i mnogo eksplicitnije ideološki sadržaj i pozadinu nego što je to u prvom slučaju, a opet mnogo manje funkcionalnu ulogu, nego što je to u prvom slučaju. One ne treba da animiraju atrofiranu političku volju građana, niti da supstituiraju interese za kulturne i etničke identitete, kao što je to slučaj sa američkim društvom, gde ljudi posle jednu ili dve generacije zaboravljaju odakle su potekli jer ih je mašinerija apsorbovala. Već te organizacije zapravo treba da urade nešto sasvim suprotno – da apsorbuju ili da smanje nivo političke volje koja se često manifestuje ili artikuliše kao volja političke većine. Da kanališu priču o ljudskim pravima, o pravima manjina, o nacionalnim pravima, na taj način što će ih spustiti sa jedne latentno agresivne i fašizoidne razine na neku prihvatljivu, koja može da se uklopi u ovaj socijalni prostor. Čini se da je to nešto što treba uvek imati u vidu, na takav način da budemo svesni da je u pitanju koncepcija koja, u suštini, odgovara jednoj liberalnoj ideologiji koja autonomno nije potekla iz našeg istorijskog iskustva, niti iz naših političkih institucija, niti u odnosu na demokratske procedure spram kojih mi imamo neko iskustvo. To je ono što je na određeni način implikacija argumenata kolege Dragoljuba Đorđevića: na koji način mi možemo ono što *jeste* naše istorijsko iskustvo, i što *jeste* naš nacionalni i kolektivni identitet (ne mora biti samo nacionalni), uklopiti u jedan hod koji se sada, vrlo

uopšteno, zove hodom globalizacije, i kojem je pozadina liberalna ideologija kapitalizma i postkapitalizma – u naše istorijsko iskustvo. Ako se sa tog načelnog nivoa koji sam postavio, koji ima i metodološku poruku (razgraničiti šta je šta), spustimo na nivo svakodnevnog života i egzistencije, onda se suočavamo sa čitavim nizom paradoksa koji proizlaze iz ovog prethodnog, to jest da govorimo o pravima manjina u situaciji kada nemamo elementarna prava građana, bez obzira na to kojoj etničkoj grupaciji oni pripadaju. Da govorimo o potrebi otvaranja i unapređenja radio i televizijskih stanica za iste te manjine, kada zvanična državna televizija, RTS, radi sa starim Thomson kamerama koje je dobila još krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina od BBC-a i koje su potpuno prevaziđene. Da govorimo o pravu dece da ne budu tučena od svojih roditelja, kada ogromna većina našeg stanovništva još uvek nema zdrav, svetao, suv prostor za život. Da govorimo o reformi visokog školstva u skladu sa Bolonjskom deklaracijom u situaciji u kojoj imamo zaostale, anahrone uslove za rad, sa loše opremljenim bibliotekama, bez poznavanja stranih jezika, bez mogućnosti da se upoznamo sa novom literaturom. Najzad, da govorimo o pravu na iskazivanje verskog mišljenja i osećanja, ili o seksualnim slobodama, kada je nivo obaveštenosti naše omladine, po statistikama, nažalost takav da ne postoji elementarno seksualno ponašanje koje bi značilo zaštitu zdravlja tih mladih ljudi – zaštitu zdravlja nacije. Da govorimo o elementarnom ljudskom pravu na život u situaciji kada je nivo medicinske usluge u srpskom društvu, bilo to na severu ili na jugu Srbije, toliko nizak, da ako je neko prinuđen da ode kod lekara, na prečac će ozdraviti, kada vidi kako stvar tamo stoji. Meni se čini da priča o ljudskim pravima, o civilnom društvu, o pravima manjina pomalo liči kao kad žabi stavite sedlo. Time naravno ne želim da kažem da ne treba o tome govoriti. Isto tako, daleko sam od pomisli da su sva ta postignuća koja imaju svoje kapacitete za unapređenje kvaliteta života i za razvoj jednog društva, za nas nepoželjna ili nepotrebna. Naprotiv. Bojim se samo da se opterećujemo nečim što daleko prevazilazi naš sadašnji akcijski kapital, odnosno kapacitet našeg društva za neku kvalitativnu promenu. To vam je kao kad hoćete tečno da čitate Šekspira na engleskom, a niste naučili nekoliko osnovnih fraza konverzacije na engleskom. Imao sam potrebu da se na ovakav jedan način osvrnem na ono o čemu je do sada bilo reči.

Civilno društvo, nevladine organizacije i ljudska prava na Balkanu.¹⁴ Civilno društvo predstavlja osnovnu kategoriju teorija i prakse demokratije jer je civilno društvo socijalna osnova demokratije. Međutim, ta kategorija je višeznačna s obzirom na protivrčnosti civilnog društva i na razne teorije civilnog društva koje različito određuju obim, doseg i sadržaj pojma civilnog društva. Najčešće su u opticaju dva značenja civilnog društva: teorijsko-analitičko i vrednosno normativno. U periodu vladavine autoritarnih sistema na Balkanu civilna društva su bila potisnuta ili skoro uništena. Zbog toga se u balkanskim društvima više govori o civilnom društvu u normativno-vrednosnom značenju, kakvo ono treba da bude na nacionalnom i regionalnom nivou. Demokratizacija političkih sistema na Balkanu omogućila je oslobađanje privrednih organizacija, sindikata, udruženja građana, univerziteta, kulturnih i naučnih ustanova tutorstva države i samoorganizovanje grupa građana za očuvanje autonomije javne sfere, individualnih i grupnih sloboda. Počela su da se stvaraju mala i srednja preduzeća, ali bez odgovarajuće finansijske podrške banaka i države nisu mogla da brzo napreduju.

Civilna društva balkanskih država još nisu oslobodila svoju energiju i nisu postala veći uticajni faktor političkih reformi. Ona su sputana sporom modernizacijom i siromaštvom, ugrožena crnom i sivom ekonomijom i odsustvom društvene bezbednosti.

Ustavnost i ljudska prava

Transformacija autoritarnih političkih sistema u balkanskim državama u demokratske nije moguća bez ustavno-pravnih reformi koje će ograničavati vlast od mogućih zloupotreba na štetu građana i omogućiti autoritativno, efikasno, legalno vršenje vlasti. Na početku demokratizacije neke balkanske države su donele nove ustave a druge još nisu. One koje su donele nove ustave nisu odmakle od komunitarnog koncepta konstitucionalizma, utemeljenog na pravima nacija i zajednica a ne na pravima građana. Time je

¹³ Filozofski fakultet u Nišu.

¹⁴ Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

pravo zajednice postavljeno iznad građanske pravde, prava manjina i ljudskih prava. Iz tih razloga etničke manjine nisu mogle da ostvare svoja prava ni u jednoj državi Balkana na zadovoljavajući način. Ljudska prava se najčešće svode na ekonomska i socijalna prava (prava na rad, besplatno obrazovanje, socijalne pomoći, penzije, dečje dodatke...) koja ne mogu ostvariti svi građani jer zahtevaju velika finansijska sredstva a privreda i država ih nemaju niti će ih uskoro imati. Visoka ekonomska i socijalna cena ekonomskih reformi i demokratizacije stvorila je razočarane, malodušne, politički apatične građane, nepoverljive prema političkim institucijama i političarima, sklonim populističkim reakcijama. Princip građanstva ni pravno ni praktično nije dobio mesto koje u demokratskom društvu treba da ima pa zato i nema aktivnih građana spremnih da kritikuju i kontrolišu vlast i suprotstavljaju se korupciji i zloupotrebama vlasti i njenim povezivanjem sa organizovanim kriminalom.

Nepoverljiva prema sposobnostima pravnih stručnjaka i političkih predstavnika da izrade demokratske ustanove Evropska unija nudi pa i zahteva od balkanskih država korišćenje usluga njenih pravnih stručnjaka iz Venecijanske komisije. A ovi, uz veoma visoke honorare, daju savete kako da ti ustavi nalikuju na ustave evropskih država, gubeći iz vida specifičnosti demokratizacije balkanskih društava, u kojoj meri se ona mogu približiti demokratskom idealu ili normativnoj demokratiji.

Od demokratskih ustavnih rešenja u balkanskim državama Evropska unija očekuje pravne garancije da će se uskladiti njihovi zakoni sa evropskim. Konstitucionalizacija vlasti treba da prenese političku borbu u demokratske institucije.

Nevladine organizacije

Od devedestih godina dvadesetog veka kada se sa društvenim reformama prelazi na pluralistički politički sistem u Jugoslaviji počinje formiranje velikog broja političkih partija (regisrtovanih 350) koje su u zasenak bacile društvene organizacije. Teška i duboka, totalna društvena kriza, ratovi u susedstvu, ekonomske sankcije, autoritarizam i nesposobnost političkih partija da reše nagomilane probleme podstakli su građane da pristupe samoorganizovanju ili češće organizovanju pod uticajem opozicionih političkih partija i evropskih nevladinih organizacija radi traženja izlaza iz takve situacije. Takve nevladine, nepolitičke i neprofitabilne organizacije, ili organizacije trećeg sektora, dostigle su cifru od 6.000 u Jugoslaviji, odnosno 4.000 u Srbiji.

Vladajući režim je sa podozrenjem gledao na umnožavanje i delovanje nevladinih organizacija zbog njihovog opozicionog delovanja i instrumentalizacije od strane opozicionih lidera ili međunarodnih organizacija za rušenje režima Slobodana Miloševića. Ocenjujući delovanje nevladinih organizacija kao neprijateljsko, posebno zbog toga što su finansirane iz inostransta, koje je stezalo obruč sankcija prema Jugoslaviji, primenjivane su i represivne mere prema nekim nevladinim organizacijama i njihovim rukovodiocima i aktivistima.

Po dolasku DOS-a na vlast nevladine organizacije su dobile povoljniji tretman a mnoge su dobile finansijska sredstva iz budžeta Republike Srbije za rad. Neke od njih, zahvaljujući visokim državnim i partijskim funkcionerima i ministrima, koji su ih osnovali ili bili na njihovom čelu dok su bili u opoziciji, postale su servisi političkih stranaka i državni klijenti kojima su se poveravali značajni državni poslovi, naročito u finansijskim transakcijama. Pune para neke nevladine organizacije privukle su jedan broj intelektualaca koji su u njima ostvarivali dodatne prihode, nezaposlene sa visokoškolskim i srednjoškolskim diplomama i studente. Zaposleni u nevladinim organizacijama imali su zarade nekoliko puta veće od najbolje plaćenih državnih službenika. Tako se stvarala posebna proevropska elita nevladinih organizacija koja je putovala u inostranstvo na konsultacije sa donatorima i rukovodiocima mreže organizacije čiji su bili deo. Kritiku te elite dao je jedan od instruktora nevladinih organizacija Evrope Stiven Samson.¹⁵

Naglo su počele da se osnivaju nevladine organizacije kao nacionalne ili kao delovi međunarodnih organizacija i njihovih mreža. Tome su doprinele i brojne fondacije sa Zapada koje su obezbeđivale finansijska sredstva za nevladine organizacije. One su zapošljavale priličan broj dobro plaćenih funkcionera i aktivista, uglavnom intelektualaca, koji su postali nova društvena elita, često povezana sa rukovodstvima političkih partija i pojedinim organima vlasti u zemlji i inostranstvu.

¹⁵ Steven Samson: *Beyond transition, Rethikin elite configuration in the Balkans*, Ed.C.M. Hann: *Postsocialism, Ideals, Ideologies and Practices in Euroasia*, Routledge, London and New York, 2002.

Rezultati empirijskih istraživanja o ugledu političkih partija i NVO u Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji

Uticaj NVO na zaštitu ljudskih prava i sloboda na Balkanu zavisi, pored ostalog, od ugleda koji imaju u društvu. U anketi koju je sproveo Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu od jula do oktobra 2003. u jugoistočnoj Srbiji, severozapadnoj Makedoniji, centralnoj i zapadnoj Bugarskoj, na uzorku od 1.800 punoletnih građana, o kvalitetu međuetničkih odnosa, svesti o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu došlo se do empirijskih podataka koji ukazuju da institucije civilnog društva imaju manju legitimnost od instiucija političkog društva. Političke institucije uživaju veoma nizak legitimitet kod građana u ove tri države. U anketi je trebalo da se od 12 ponuđenih društvenih ustanova izdvoje dve kojima građani najviše veruju. Kao prve institucije kojima građani najviše veruju izdvojeni su: predsednik države od 309 (18%) anketiranih, vojska od 214 (12,5%), crkva 161 (9,4%), parlament 88 (5,1%), univerzitet 85 (5%), sudovi 83 (4,8%), vlada 68 (4%), policija 45 (2,6%), akademija nauka 28 (1,6%), nevladine organizacije 21 (1,2%), neke druge 14 (0,8%) i političke partije 8 (0,5%). Nijednoj ustanovi ne veruje 451 (26,3%), a nema stav o tome 142 (8,3%).

Najveće poverenje prema predsedniku države iskazali su anketirani iz Bugarske (37%), a najmanje iz Makedonije (4,2%). Najveće poverenje u vojsku izrazili su ispitanici iz Makedonije (21,5%) a najmanje iz Bugarske (3,1%). Najveće poverenje u crkvu imaju anketirani iz Srbije (13,7%) a najmanje iz Bugarske (1,7%). Najveće poverenje u parlamet pokazali su ispitanici iz Srbije (8%) a najmanje iz Makedonije (1,6%). Najveće poverenje u sudove imaju anketirani iz Bugarske (7,1%) a najmanje iz Makedonije (2,6%). Najveće poverenje u vladu imaju ispitanici iz Bugarske (6,1%) a najmanje iz Makedonije (1,6%). Najveće poverenje u političke partije od 0,9% imaju ispitanici iz Makedonije, a najmanje iz Bugarske (0,2%). Najveće poverenje u nevladine organizacije imaju ispitanici iz Makedonije (2,4%) a najmanje iz Bugarske (0,3%).

Kao drugu društvenu ustanovu od poverenja anketirani su izabrali crkvu 196 (12,7%), policiju 168 (10,95%), akademiju nauka 129 (8,4%), nevladine organizacije 103 (6,3%), univerzitet 101 (6,6%), vojsku 72 (4,7%), vladu 57 (3,7%), sudove 46 (3%), parlament 40 (2,6%), neke druge ustanove 24 (1,6%) i političke partije 19 (1,2%). Nijednoj ustanovi ne veruje od 1 540 ispitanika koji su se izjašnjavali o tome 8 (0,5%) a 10 (0,6%) nema stav o tome.

U 7 navedenih političkih institucija (predsednika države, parlament, vladu, vojsku, policiju sudove i političke partije) ima poverenje 815 (47,46%) ispitanika a u 4 navedene institucije civilnog društva (crkva, univerzitet, akademija nauka, NVO) 295 (17,18%) uz 451 (26,3%) koji ne veruju ni jednoj instituciji i 142 (8,3%) onih koji nemaju stav o tome. Skoro tri puta više ispitanici više veruju političkim institucijama nego navedenim institucijama civilnog društva.

Prilikom opredeljivanje za drugu političku instituciju u koju se najviše veruje u 7 navedenih političkih institucija najviše veruje 405 (26,29%) ispitanika, a u institucije civilnog društva 529 (34,35%).

Kada se kumulativno iskažu podaci o najvećem poverenju u 2 društvene institucije takovo poverenje uživaju političke institucije kod 1 220 (36,87%) anketiranih a 4 institucije civilnog društva 824 (27,6%).

Nevladine organizacije nemaju legitimitet među anketiranim građanima Bugarske, Makedonije i Srbije. Od 12 institucije kojima najviše veruju, prilikom prvog opredeljivanja, za NVO se odlučio 21 ispitanik (1,2%) i našle su se na 10 mestu ispred političkih partija 8 (0,5%) koje su na 12, poslednjem mestu i neke druge institucije (na 11 mestu). Najveće poverenje u NVO pokazali su ispitanici iz Makedonije 14 (2,4%), zatim iz Srbije 5 (0,9%) i najmanje iz Bugarske 2 (0,3%). Među 4 instiucije civilnog društva u koje se ima najviše poverenja NVO su na poldednjem mestu skoro osam puta manju mnogo u crkvu (9,4%) ili 4 puta manje od univerziteta.

Kao drugu instituciju kojoj naviše veruju NVO su odabrala 103 (6,7%) ispitanika. Njaviše su poklonili poverenje NVO-ama iz Makedonije 52 (10,9%), iz Srbije 44 (8,4%) a najmanje opet iz Bugarske 7 (1,3%).

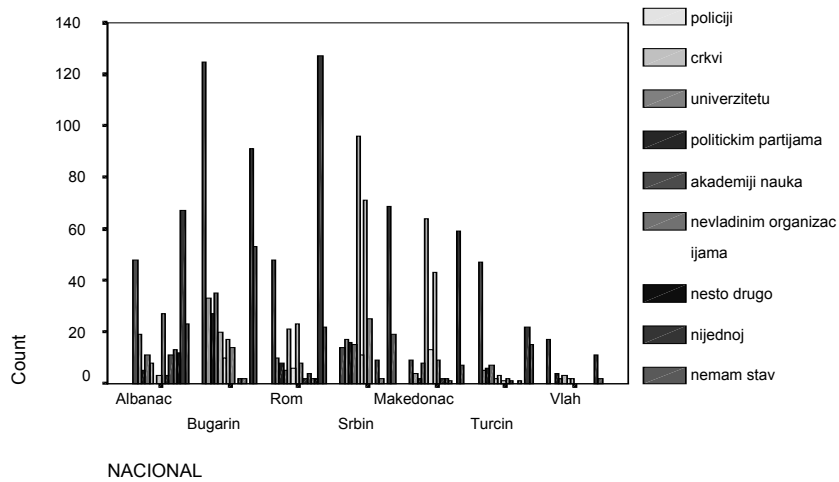
O nevladinim organizacijama koje svoje aktivnosti ostvaruju uz pomoć međunarodne zajednice anketirani nemaju dobro mišljenje. Samo 451 (25,6%) smatra da one doprinose rešavanju važnih društvenih problema, 372 (21,1%) da promovišu interese stranih zemalja i međunarodnih organizacija, 430 (24,4%) da služe isključivo interesu svojih članova i ne zna njihovu ulogu 512 (29%). Najviše se vrednuje doprinos nevladinih organizacija u rešavanju društvenih problema u Srbiji od 32,2% ispitanika a najmanje u Bugarskoj od 22,1%. Mišljenja je da služe isključivo intresima svojih članova 48,7% ispitanika iz Bugarske a 11,5% iz Makedonije. Da su

u službi međunarodnih organizacija i stranih zemalja misli 32,6% ispitanika iz Makedonije, 19% iz Srbije i 11,6% iz Bugarske.

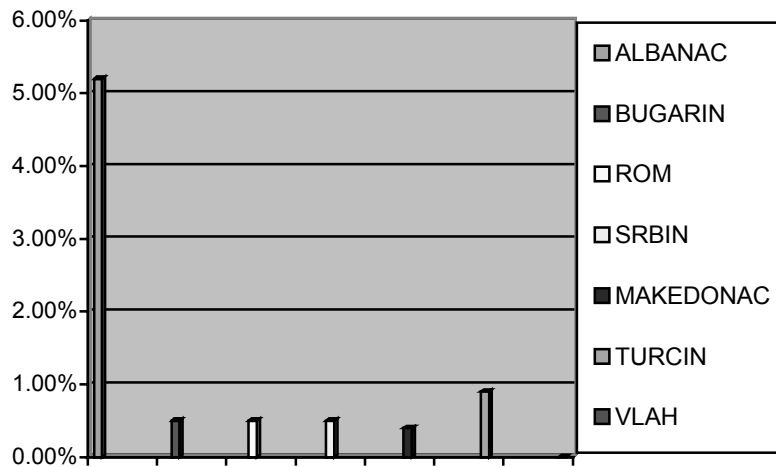
Nacionalnost i poverenje u društvene institucije

Od malobrojnih ispitanika koji najviše veruju političkim partijama najviše je Albanaca 3 (1,2%), po 2 Roma i Makedonca i jedan Turčin, a nijedan Srbin i Bugarin i Vlah.

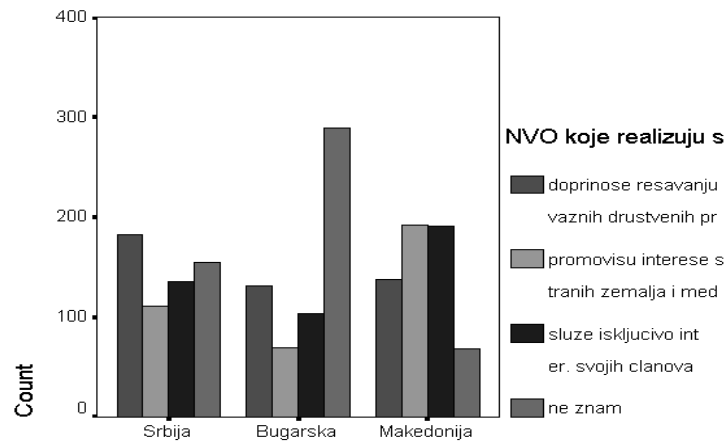
NVO-ima najviše veruju Albanci 13 (5,2%), po 2 Buragina, Roma i Srbina i po jedan Makedonac i Turčin, a nijedan Vlah.

NACIONALNOST I POVERENJE U NVO

Mišljenja o nevladinim organizacijama koje rade uz pomoć međunarodne zajed.

DRZAVA

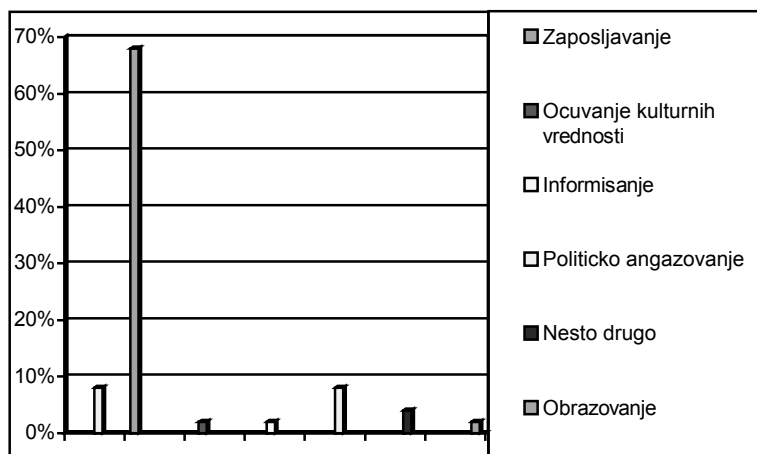
Mišljenja o nvo koje realizuju svoje programe uz pomoć međunarodne zajednice u Srbiji

Građani Dimitrovgrada o nacionalnim manjinama

Dimitrovgrad je prigranična opština u Pirotskom okrugu u Republici Srbiji. U njemu živi 11.748 stanovnika, po popisu iz 2002. Prirodni priraštaj je od 1991. opao za 11,5 promila, po stopi od 9,2 godišnje. Najviše je stanovnika bugarske nacionalnosti 5.836 (49,67%), zatim Srba 3.005 (25,59%), Jugoslovena 472 (4%), neopredeljenih ili koji se nisu izjasnili o nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti je 1.478 (12,58%) stanovnika, a nepoznate nacionalne i etničke pripadnosti je 703 (5,98%).

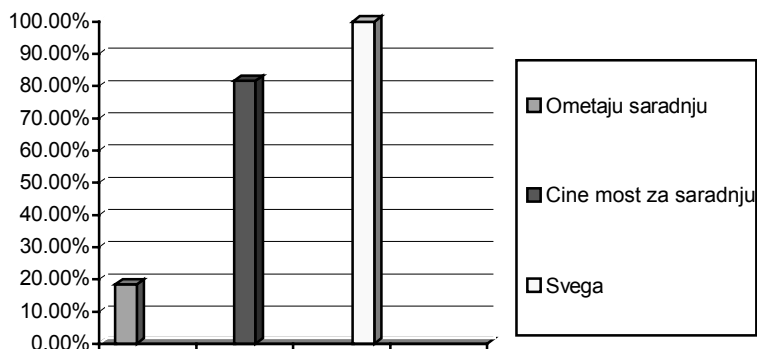
O položaju nacionalnih manjina i načinu poboljšanja njihovog društvenog položaja ispitanici imaju različita mišljenja. Najveći broj 22 (44,9%) smatra da njihov položaj može da se popravi ako se većinski narod solidarnije odnosi prema manjinama, 15 (30,6%) ako se svaki pripadnik nacionalne manjine neposredno angažuje, 8 (16,3%) doslednom primenom postojećih zakona koji regulišu položaj manjina u našem društvu, 2 (4,1%) uz veće angažovanje međunarodnih institucija a 1 ako se preduzme nešto drugo. Najveći problem za pripadnike nacionalne manjine u Dimitrovgradu je po mišljenju najvećeg broja ispitanika 34 (68%) zapošljavanje, za 4 (8%) je političko angažovanje, za po 2 (4%) su komunalni problemi i međususedski odnosi, a za po jednog obrazovanje dece, očuvanje kulturnih vrednosti i informisanje.

Najveci problemi za pripadnike manjinske zajednice

Prema mišljenjima anketiranih nacionalne manjine imaju značajnu ulogu u razvijanju međubalkanske i šire međunarodne saradnje. Tako 40 (81,6%) smatra da ove manjine predstavljaju most u međubalkanskoj saradnji a samo 9 (18,4%) da predstavljaju smetnju ovoj saradnji.

ULOGA NACIONALNIH MANJINA U MEDUBALKANSKO. SARADNJI

One mogu da doprinesu boljoj međunarodnoj saradnji, tvrde 23 (53,5%) ispitanika, smanje napetost između manjinskog i većinskog stanovništva 20 (46,5%). U međunarodnoj saradnji prednost se daje balkanskoj saradnji. Sa tvrdnjom da balkanske zemlje imaju više koristi ako ostvare međusobnu saradnju nego ako se orijentišu samo na EU i SAD uglavnom se slaže 20 (40%) anketiranih, potpuno se slaže 14 (28%), uopšte se ne slaže 7 (14%), uglavnom se ne slaže 6 (12%), a neodlučno je 3 (6%).

Zaključak

Na Balkanu, uprkos mnogim slabostima i neuređenosti, političko društvo ima dominantnu ulogu i supremaciju nad civilnim društvom. U političke institucije građani imaju veće poverenje nego i institucije civilnog društva, izuzev u političke partije. Od ljudskih prava najteže se ostvaruju ekonomska-socijalna i kulturna prava. Potrebno je da se razvijaju ekonomske institucije, poboljša ekonomski položaj građana i promeni društvena svest o civilnom društvu, da se konstituiše i prihvati vrednosni sistem civilnog

društva zasnovan na ljudskim pravima da bi se omogućio autonomni razvoj civilnog društva da bi i od podanika nastao građanin koji se slobodno udružuje sa drugim građanima radi zaštite ličnih, grupnih i građanskih prava. U takvim uslovima može da dođe do porasta civilnog kapitala i stvaranja nevladinih organizacija koje će se više baviti ostvarenjem ljudskih prava, sloboda, kulturnih i ekoloških prava.

Božidar Jakšić

Romske vođe između čekića i nakovnja. U slobodnim razgovorima u romskim porodicama, sa romskim aktivistima i vođama, saradnicima domaćih i međunarodnih humanitarnih organizacija, predstavnicima centara za socijalni rad i Crvenog krsta, kao istraživač došao sam do saznanja da je, na primer, sfera humanitarne pomoći podložna višestrukim manipulacijama. Zabeleženi su slučajevi fiktivnog deljenja romskih porodica da bi se umnožilo učešće u deobi pomoći, prijavljivanje članova iste porodice u više mesta, preprodaja humanitarne pomoći da bi porodice zadovoljile neke svoje druge potrebe. S druge strane, primećeni su i različiti oblici manipulacije u procesu distribucije pomoći. U poslednje vreme romske organizacije se trude da imaju monopolski položaj u distribuciji različitih vidova pomoći, a zabeleženi su i slučajevi da neki romski aktivisti naplaćuju svoje troškove za “besplatnu pomoć”. Indikativno je mišljenje ispitanika da je pomoć uvek bila korektnije distribuirana kada su pomoć delili stranci ili Srbi nego romski aktivisti. To je problem korektne distribucije.

U pristupu ovom izuzetno delikatnom problemu – na koji način deluju romski aktivisti i vođe (lideri) – nije loše malo pogledati “preko plotu” i videti kakvo je stanje u susednim društvima, jer je tek potom moguće objektivnije oceniti situaciju u Srbiji. Van svake je sumnje da i među romskim aktivistima ima i onih (kao uostalom i među javnim radnicima većinskih naroda) koji su korumpirani i spremni da korumpiraju, koji svojim aktivizmom žele da ostvare neke usko lične interese. Najoštriji stav prema delatnostima romskih lidera izrazio je u Hrvatskoj Bojan Munjin u članku “Kapitaliziranje bijede i romsko reketarenje”. Autor polazi od stava da “najslabiju kariku za bilo kakav smisleni posao kada je riječ o pravima Roma ne predstavlja niko drugi doli lideri romskih udru-

ga”.¹⁶ Romske vođe u Hrvatskoj optužuju da za svoju zajednicu suštinski ne traže ništa, da samo nariču da je romska zajednica u Hrvatskoj izgubila sve i, što je najgore, da to čine iz vrlo prizemnih ličnih interesa, da su “rak koji izjeda zajednicu iznutra”, da svojim štetničkim radom pridonose trajno lošem imidžu Roma u javnosti”. Njegova kritika je beskrajno oštra, preoštra: “Većina lidera romskih udruga paraziti su vlastite zajednice koji koriste nesreću i podređeni položaj vlastitih sunarodnjaka za promicanje svog privatnog biznisa. Njihova uvijek ista kuknjava o Romima kao najmarginalizovanoj skupini u Hrvatskoj istina je koja se prometnula u svoju vlastitu laž, jer je to zapomaganje jedini marketinški slogan kojim ti *bossovi* romske nesreće prodaju romsko pitanje kao svoj kućni proizvod.” Romske vođe imaju najbolje i dobro opremljene kuće, a svoje “udruge” registruju na svojim privatnim adresama. Autor tvrdi da je u Hrvatskoj stvoren “besprijekoran, ali mračan i zločinački sistem onih koji posuđuju i onih koji daju novac”. To je sistem “*reketa* i kamatarenja poznat svima”, a da javnost nikada nije čula “nijednog od tih romskih dušobrižnika da je ozbiljno digao glas protiv tog zla”, nego “godinama do nepodnošljivosti slušamo njihovu međusobnu svađu i razmjenu otrovne pljuvačke”. Munjin je takođe oštar prema državnim organima i humanitarnim organizacijama, ali u daleko manjoj meri: “Bilo koja zajednica puna siromaštva, nepismenosti i patologije svake vrste idealno je tlo za mešetare humanitarne pomoći koji, kombinacijom obećanja i ucjena, drži pripadnike zajednice u nekoj vrsti ovisnosti koja je nužna za nastavak *biznisa*... Možda je otužna priča o romskim liderima samo radikalna grimasa u ogledalu hrvatskih prilika.”¹⁷

Vraćajući se u zaključnom delu teksta romskim liderima, Munjin je ponovo krajnje oštar: “Trajno loš položaj Roma i jest strateški cilj ovih *trgovaca kišom*: bez njega oni gube razlog postojanja, mogućnost demonstracije vlastite važnosti i najvažnije od svega – izvor zarade...oni neće napraviti ništa, tražit će da *nešto napravi država*, jer niti hoće niti znaju bilo što suvislo predložiti za stvar svoje zajednice.” Munjin govori o “borbi za goli novac bez ikakvih skrupula” u jednoj “rasistički nastrojenoj javnosti”.¹⁸ Čitalac Munjinovog članka se i nehotice pita nije li sadržina tog teksta

¹⁶ Bojan Munjin “Kapitaliziranje bijede u romsko reketarenje”, *Zarez* (Zagreb) VI 134-135, 15. srpnja 2004, str. 7.

¹⁷ Svi prethodni navodi su preuzeti iz Munjinovog članka.

¹⁸ Na istom mestu.

izraz “jedne rasistički nastrojene javnosti”. Nesumnjivo je tačno da postoji, istina različit, nivo korupcije i među romskim liderima u balkanskim zemljama.¹⁹ Car Kiro u Bugarskoj je skoro postao paradigma visokog nivoa korumpiranosti romskih vođa. Međutim, činjenica je da su razmere korupcije među romskim vođama daleko *skućenije* nego među pripadnicima političkih elita u novostvorenim balkanskim državama. Treba pogledati samo statističke podatke o tzv. privrednom kriminalu. U toj oblasti Roma praktično nema, čak ni romskih lidera. Izgleda da je Munjin oštricu svoje kritike usmerio u pogrešnom pravcu. Trebalo bi ipak uvažavati činjenicu da položaj romskih vođe nije nimalo lak. Romski lideri se prvo vide kao Romi i govoreći u ime Roma izloženi su velikim rizicima.²⁰ Izloženi su pritisku i nepoverenju onih kojima su vođe²¹, sumnjama predstavnika međunarodnih i domaćih institucija i organizacija da “nešto mute”, a i njihov međusobni rivalitet je često otežavajuća okolnost u njihovim delatnostima. U lancu moći romske vođe su na poslednjem mestu i nije čudo što pribegavaju “trikovima slabih”.²²

Moj je zaključak, na osnovu istraživanja uslova života Roma u Crnoj Gori i Srbiji, znatno različit od Munjinovog. Ne sporim da je i među romskim liderima rasprostranjena korupcija.²³

¹⁹ Jedan od najboljih savremenih poznavalaca romskog života i odnosa među Romima, ličnost koja je jako mnogo uradila i radi za svoj narod, Marsel Kurtijade, je na skupu “Romi u centralnoj i jugoistočnoj Evropi”, održanom u Beogradu 17. maja 2002. godine izjavio da su romske vođe u 90% slučajeva pokvareni ljudi, fasada i maskerada, te da su komplementarni u pokvarenosti ljudima iz državnog aparata.

²⁰ Uporedi, Alexandra Nacu and Lamia Zaki, “Marginality and Political Apathy Bulgarian Roma, Moroccan Slum-Dwellers: Transcontinental Comparison”, p. 16. (mimeo)

²¹ Zabeležio sam izjavu jedne otresite mlade Romkinje o romskim vođama: “Vi nas zovete samo kada treba da vas uzdignemo”. A drugi Rom kaže: “I Romi snose odgovornost za svoj položaj, a najveću odgovornost snose oni koji postignu nešto i onda prestanu biti Romi.” Napokon, jedan od ozbiljnih romskih vođa konstatuje da su moćnici u malim romskim zajednicama često siledžije i da je dilema lokalnih vlasti da li se s njima sukobljavati ili ih potkupljivati.”

²² Alexandra Nacu and Lamia Zaki, *Op. cit.*, 16-19.

²³ Ima nečeg duboko rezigniranog u stavu Dragoljuba Ackovića: “Državni, kulturni, politički i policijski žbiri, nisu imali mnogo problema da 'uđu' u suštinu romskih želja i htenja. Kako sami žbiri ne mogoše da 'razreše' nagomilane probleme naroda romskog, a pritisak romskih 'probuđenika' bivao je sve glasniji, žbiri i čauši predložile svojim pretpostavljenima da 'zakupe' nekoliko najlakše potkupljivih romskih 'probuđenika'. To rekoše i učiniše. Uostalom 'cena' tih romskih 'probuđenika' i nije bila previsoka. Prodadoše se kukavci za sitne krajcare. Što se oni prodadoše ni po jada, ali što narod svoj, dadoše u besćenje? E, to je već teži zločin.” Uporedi: Dragoljub Acković, *Nacija smo a ne cigani*, Rromiinterpress, Beograd 2001, str. 3.

Međutim, daleko je značajnije da su Romi i njihove vođe u mnogim sferama života uspjeli da postignu zavidne rezultate. Obuhvat dece predškolskim i školskim vaspitanjem i obrazovanjem je značajno porastao u odnosu na proteklu deceniju. Romi su postali politički relevantan faktor. Osposobljena je jedna generacija Roma, romskih aktivista u različitim sferama kulturnog, političkog, pa i ekonomskog života koja unosi značajne promene u romsku svakodnevicu. Deo projekata koje stvaraju romski aktivisti ni po čemu ne zaostaje za projektima “eksperata” i zvaničnih institucija. Romi u Srbiji su pokazali da hoće i umeju da se bore za svoje interese. Svi ovi rezultati su još uvek daleko od *poželjnih*, ali su nesumnjivi. Romi su još uvek najbrojnije žrtve diskriminacije i najrazličitijih oblika političke i svake druge manipulacije. Tradicionalna međusobna svadljivost romskih vođa se i dalje oseća, ali u manjoj meri i, čini se, ulazi u neke kolotečine racionalnog dijaloga. Već sama činjenica da je nakon dosta natezanja konstituisan Nacionalni savet Roma, kao i delatnost tog nacionalnog saveta daje neke ohrabrujuće signale u tom pravcu. To naravno ne znači da korupcije među njima neće biti, ali će biti od manjeg značaja nego korupcionaški skandali pripadnika političkih elita Srba, Hrvata, Bošnjaka, Bugara, Crnogoraca itd.

Unutar oslobođenih energija romske zajednice koje su usmerene ka dobrobiti Roma, postoje i neke tendencije koje u perspektivi mogu da budu kočnica u bržem razvoju te zajednice. Naime, razumljivo je da je romskim aktivistima, a naročito liderima, dosta “tutorstva sa strane” i sveznalaštva o romskom životu, ali je takođe, pod uticajem nacionalizama većinskih naroda uočljiva tendencija jedne vrste romskog etno-nacionalizma (što nikada do sada nije bila karakteristika Roma). Ta tendencija se ispoljava u više pravaca, pre svega na političkom planu. Ovde će biti pomenuta dva, možda ne najbitnija, pravca. Prvo, među romskim vođama može se čuti stav da se romskim pitanjima mogu i treba da bave samo Romi. Taj stav je veoma uskogrud i kontraproduktivan. Drugo, neki romski aktivisti vole da optužuju nerome, uključene u procese odlučivanja o donacijama, humanitarnoj pomoći i projektima, da rade na štetu Roma i za vlastitu korist.²⁴ Da nesavesnih

U toj knjizi autor je skupio dokumenta o genezi procesa nacionalne emancipacije Roma u Jugoslaviji od 1969. do 2001. godine.

²⁴ Jedna značajna inostrana institucija je povukla svoje projekte za pomoć Romima u Srbiji nakon takvih apsolutno neutemeljenih glasina širenih među Romima.

ljudi ima i u toj sferi je sasvim moguće, ali takve apriorne tvrdnje veoma štete romskoj zajednici.

Uključenje ovog diskursa o ulozi romskih vođa i aktivista imalo je na ovom mestu samo jednu svrhu – da pokaže da se bez tih ličnosti ne može doći do strateških uvida u mogućnosti i karakter pomoći Romima. Samo u zajedničkom radu Roma i neroma u sferi pomoći romskoj zajednici moguće je naći najracionalnija rešenja.

Danas je spremnost romske populacije na angažman više nego očigledna. Za Rome je još uvek prioritetno državno angažovanje, ali su svesni da moraju da učine sve kako bi se emancipovali i izašli iz siromaštva. Ni jedna pozitivna akcija države prema Romima neće uspeti bez učešća samoorganizovanih Roma i njihovog stalnog aktivizma. Nije danas, dakle, samo pitanje stvaranja političke, kulturne i ekonomske romske elite, pitanje je i njenog kvaliteta. Uostalom, demokratija nikada nije bila niti može biti “dar” elite narodu. Samo ogromni napori svakog pojedinca i romske zajednice kao celine mogu da pridonese trajnom poboljšanju socijalnog statusa Roma u Srbiji.

**OBRAZOVANJE I POLITIKA
MULTIKULTURALNOSTI NA BALKANU**

OBRAZOVANJE I DRUŠTVA U TRANZICIJI

I

Obrazovanje *nije ni svemoćno ni nemoćno*. Ono je moćno u granicama koje su predodređene nasleđenim dispozicijama, uslovima društvene sredine i kvalitetom i kvantitetom aktivnosti vaspitanika (deteta, čoveka). U drugoj opciji, jedinstvo četiri bitna faktora razvoja ličnosti dovodi do njenog skladnog i potpunog razvoja, a oni su: nasleđe, sredina, aktivnost pojedinca i obrazovanje. U tom kontekstu, obrazovanje se, zbog čovekove naglašene vaspitljivosti (edukabilnosti), pojavljuje kao pokretačka snaga razvoja. Ono laserski bombarduje ostale faktore izazivajući reakciju čiji je rezultat razvoj ličnosti. Bez ostalih faktora obrazovanje je nemoguće. U takvim uslovima ono stvara u čoveku ličnost prema: 1) opštim i zajedničkim ljudskim osobinama i odlikama čoveka kao generičkog bića, 2) prema potrebama i zahtevima određenog društva u kome pojedinac živi, 3) prema odlikama i zahtevima posebnih društvenih grupa kojima pripada i kojima će pripadati, i 4) prema osobenostima i zahtevima same ličnosti.

II

U ranijim istorijskim periodima i društvima obrazovanje nije imalo odlučujući uticaj na materijalni i društveni razvoj. Ono je bilo pre atribut vladajuće klase, pa se obično i vezivalo za vladajuću klasu, mada njihovim pripadnicima položaj nije zavisio od obrazovanja. Nepostojanje veze između obrazovanja i položaja u sferi rada uticalo je na to da je doprinos obrazovanja razvoju čoveka i njegove ličnosti, a onda i društvenom razvoju uopšte bio veoma skroman. Međutim, evolucija socijalnog značaja obrazovanja pokazuje da vremenom dolazi do promena uloge i značaja obrazovanja i u društvenom i u individualnom životu, tako da ono predstavlja temelj i preduslov daljeg progressa. Čovek sa svojim intelektualnim sposobnostima, a onda i sa svojim obrazovanjem i svojim veštinama, pa svojom konkretnom delatnošću predstavlja glavni izvor (glavni resurs) ekonomskih, intelektualnih i političkih potencijala jednog društva.

²⁵ Filozofski fakultet u Nišu.

III

Za društva u tranziciji, doduše i za društva u kojima se vrše reforme obrazovanja, jedno od osnovnih pitanja je pitanje *funktionalnosti i kvaliteta obrazovanja*. U Evropi se govori o *izazovima* koji se postavljaju pred sve obrazovne sisteme, ali posebno pred onima koji su u društvima u tranziciji. Oni se mogu nazvati i *stubovima*, pa i *principima* reforme obrazovanja. Izdvajamo pet takvih stubova reforme obrazovanja u zemljama u tranziciji.

1. Prvi stub, ili prvi izazov reforme obrazovanja, je *decentralizacija*. U sistemima obrazovanja zemalja u tranziciji potrebno je isprojektovati veću autonomiju školama i drugim vaspitno-obrazovnim institucijama. Približno onako kako je urađeno u zemljama zapadne Evrope. Reč je o izazovu za obrazovnu politiku, ali i za sociologiju obrazovanja, koje treba da ustanove kako povećana autonomija doprinosi ostvarenju ciljeva i efikasnosti obrazovanja.

2. Drugi stub je *znanje*. Vrlo je važno koje se znanje daje i koje će se davati. Reč je vrstama i tipu znanja. Ishod je zamišljeno poznat: to treba da bude pojedinac koji može uspešno da funkcioniše u savremenom društvu, ali i u društvu koje je u tranziciji. Ali i pojedinac koji će se doživotno obrazovati. Povezano s tim je problem adekvatnog organizovanja sistema obrazovanja

3. Treći stub su *resursi*. U društvima koja su u tranziciji, dakle u promenama, uostalom kao i u društvima koja su u stalnim promenama, obrazovni sistem treba da bude takav da učenicima obezbedi moderna, savremena znanja, veštine i sposobnosti. Pri tom, za ova druga važi zahtev: bez značajnog povećanja finansijskih sredstava.

4. Četvrti stub su *kvalitetni podaci i njihova uporedivost*. Izazov za reformu je teškoća da se odrede i definišu podaci i indikatori kvaliteta sistema obrazovanja koji su uporedivi.

5. Peti stub je *socijalna inkluzija*. U zemljama u tranziciji sistem obrazovanja treba dovesti do nivoa na kome će ono moći da omogući svima, posebno mladim ljudima, integraciju u svet rada i aktivnu ulogu u društvu.

IV

U većini zemalja u tranziciji, pa i kod nas, *nedostaje eksplicitno određena strategija obrazovanja*. Zato što se prevashodno posmatra iz ugla države i aktuelne vlasti, ona se često zove i obrazovna politika. Kada se ona radi, važno je da se obrazovni

sistem shvati kao kompleksan sistem, kao sistem koji ima svoju unutrašnju dinamiku i logiku, kao sistem u kome su elementi i delovi međusobno povezani. Ali i sistem koji zavisi od uticaja socijalnog okruženja. Iskustvo zemalja koje su prošle dobar deo puta koji se zove tranzicija, ali i onih koje označavamo kao razvijene zelje Zapada, pokazuje da se to može obezbediti ako se izdvoje glavne dimenzije reforme obrazovanja, ili glavne oblasti koje su ključne za obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja za sve. Takvih *dimenzija obrazovanja* ima više, a izdvajamo (ponovo) pet.

1. *Otvorenost sistema obrazovanja* – To je trajna usmerenost na prepoznavanje, praćenje i odgovaranje na potrebe svih aktuelnih i potencijalnih korisnika i grupa korisnika usluga sistema obrazovanja, interesnih strana i uže i šire zajednice. Bliski pojmovi pojmu otvorenosti obrazovnog sistema su fleksibilnost, razvojnost, transparentnost, a sociolozi obrazovanja bi sve to nazvali demokratičnost. Otvorenost je ključan preduslov razvijanja sistema obrazovanja.

2. *Pravednost u sistemu obrazovanja* – Reč je o okruženju u kome ličnosti imaju mogućnost izbora u skladu sa svojim razvojnim potencijalima – misli se na sposobnost i talenat. Ova dimenzija osigurava da kvalitetno obrazovanje bude pruženo svima, a ne samo nekima. To bez obzira na potencijale, pol, godine, etničku ili rasnu pripadnost i socijalni status. Sociolozi obrazovanja u ovome prepoznavaju socijalnu (ne)jednakost u obrazovanju.

3. *Merljivost i proverljivost u obrazovanju* – Radi se o sistematskom prikupljanju kvantitativnih i kvalitativnih podataka koji se mogu dobiti iz rezultata provere postignuća učenika i škola, iz praćenja procesa koji se odvijaju u obrazovnim ustanovama i njihovoj interpretaciji u odnosu na standarde, kritrijume i postavljene ciljeve. Merljivost u obrazovanju se odnosi gotovo na sve elemente sistema obrazovanja.

4. *Efikasnost i efektivnost sistema obrazovanja* – U sistemu obrazovanja kroz dimenziju *efikasnosti* prati se nivo ulaganja u obrazovanje, način alokacije sredstva u obrazovanje, racionalno korišćenje postojećih i pronalaženje novih izvora. *Efektivnost* se odnosi na merenje kvaliteta rezultata. Biti efektivan znači uraditi nešto dobro, postići visok kvalitet rezultata.

5. *Regulisanost sistema obrazovanja* – Misli se na održavanje stanja sistema obrazovanja na normiranom i nenormiranom nivou. To podrazumeva definisanje, strukture, funkcija i veza među elementima sistema obrazovanja. Proces kojim se ovo postiže jeste regulisanje sistema.

ULOGA VISOKOG OBRAZOVANJA U FORMIRANJU MULTIKULTURNIH ODNOSA

Iako se danas obrazovanje prihvata kao gotova činjenica, trebalo je mnogo vremena da se razvije moderno formalno obrazovanje, koje podrazumeva nastavu, učenike, nastavnike i školu. Bili su potrebni vekovi da nastane formalni oblik obrazovanja, a potom je vekovima formalni oblik obrazovanja bio dostupan samo malom broju ljudi. Pre otkrića štamparske mašine 1454. godine, knjige su bile retke i skupe. Za svakodnevni život čitanje nije bilo neophodno, pa ni korisno. Za veliku većinu stanovništva, većinu generacija odrastanje je podrazumevalo učenje kroz oponašanje društvenih navika, praktičnog rada i veština starijih. Lokalni običaji prenosili su se s generacije na generaciju, dok su se tradicijom usmenog predanja, kao osnovnom nastavnom metodom, prenosile legende i epske priče, kao osnovni nastavni sadržaj. U dominantno tradicionalnim državama 19. veka – kakva je bila i Srbija – školovanje je bilo uglavnom za potrebe državne administracije, a bilo je i slučajeva slanja državnih pitomaca na školovanje u inostranstvo. U periodu 1839-1855. pedesetak mladića je školovano o državnom trošku u stranim školama. To su bili “nemačkari” i “parizlije”. Po svom povratku u Srbiju, ti pitomci nisu bili samo činovnici vaspitavani na najpoznatijim evropskim univezitetima, već su to bili i nosioci građanske kulture i modernih ideja, poslenici evropske kulture. Novostvorena inteligencija određivala je pravac kulturnog razvoja i smer kulturnim uticajima. Efekat ovakve razmene studenata za zemlje, kakva je bila Srbija 19. veka, bilo je enkulturacija. Kako su prvi školovani Srbi u inostranstvu, po povratku u zemlju, bili misionari, moglo bi se reći da su začetnici formiranja multikulturnih odnosa na Balkanu bili upravo visokoškolci. Dakle, koliko god zvučalo apsurdno, prvi procesi multikulture saradnje u Evropi 19. veka razvijaju se, najpre, na nivou visokog obrazovanja.

U dvadesetom veku situacija u obrazovanju i sa obrazovanjem značajno se menja. Obrazovanje na nivou osnovnoškolskog i srednjoškolskog postaje sve masovnije i gotovo potpuno. U drugoj polovini 20-og veka stepen obuhvata visokim obrazovanjem posta-

²⁶ Filozofski fakultet u Nišu.

je sve viši i sve je značajnije uključivanje u postdiplomsko i postdoktorsko obrazovanje. Novu dimenziju školovanje dobija sa elektronskom komunikacijom, koja, svakako, ruši sve barijere multikulturalne komunikacije. Takođe, i proces globalizacije i tehnološkog napretka kao neposrednu posledicu imaju stvaranje globalnog tržišta visokog obrazovanja. Tako, ponovo, visoko obrazovanje je to koje nosi dimenziju međukulturne saradnje. Za razliku od 19. veka, druga polovina 20. veka ima značajno veću šansu, samim tim što je školovanje na nivou visokog obrazovanja obuhvatilo veliki procenat stanovništva, što je od značaja za multikulturalne procese. Masovno studiranje, školovanje na zapadnoevropskim univerzitetima o trošku samih porodica ili raznih fondacija, međudržavna razmena studenata, međunacionalni istraživački projekti, međunarodne konferencije i dr, jesu konkretni oblici multikulturalne saradnje, koja se odvija na nivou visokog obrazovanja. Svakako da i internet osnivanje "elektronskih univerziteta" i *Otvorenih univerziteta* dodatno otvara mogućnosti za multikulturalne integracije. Čak i tradicionalni univerziteti preduzimaju korake da postanu elektronski, kroz *on-line* partnerstva. Studenti iz Londona, na primer, imaju on-lajn pristup bibliotekama u San Francisku, putem elektronske pošte u kontaktu su sa stručnjacima iz celog sveta i mogu saradivati na istraživačkim projektima. Postoje i pokušaji da se osnuju različiti, novi programi učenja preko interneta za jednu globalnu mrežu studenata. Nema sumnje da su kompjuteri pomerili granice obrazovanju, ali i proširili granice multikulturalne saradnje.

Ipak, tehnološki jaz koji postoji između zapadnoevropskih društava i zemalja u razvoju sve je dublji. Budući da je globalna ekonomija sve više zasnovana na znanju, javlja se realna opasnost da siromašnije zemlje još više budu potisnute na margine privrednog razvoja, a samim tim i u kulturnu inferiornost. Proces uvoza visokoobrazovane radne snage iz zemalja u razvoju u tehnološki razvijene zemlje ili tzv. odliv mozgova, direktna je posledica tehnološke zaostalosti nerazvijenih i neposredan uzrok daljeg siromašenja siromašnih i bogaćenja bogatih. Nemačka sa 80 miliona stanovnika ima otvoren konkurs za visokoobrazovane stručnjake građevinske, medicinske i finansijske struke, i pored toga što ima visoko razvijen školski sistem sa dugom tradicijom. Ipak, sa druge strane same te tehnologije, programi učenja na daljinu i saradnja sa kolegama iz inostranstva, mogli bi biti i ključ za prevazilaženje siromaštva.

Postoje velike razlike između država u pogledu organizacije visokog školstva. U nekim zemljama svi univerziteti i koledži su javne institucije, koje se financiraju direktno iz vladinih izvora. U Francuskoj, na primer, visoko školstvo organizovano je na nacionalnoj osnovi, sa centralizovanom kontrolom koja je sprovedena na svim nivoima obrazovanja. Sve nastavne planove i programe odobrava nacionalno regulatorno telo, odgovorno ministru za visoko školstvo. SAD se razlikuju od ostalih zemalja zbog velikog broja univerziteta i koledža u privatnom sektoru – 54%. Oni obuhvataju neke od najprestižnijih univerziteta, kao što su Harvard i Jejl. Razlika između javnog i privatnog u američkom sistemu visokog školstva nije tako izražena. Studenti na privatnim univerzitetima mogu da dobijaju državne stipendije i zajmove i ti univerziteti primaju od države sredstva za potrebe istraživanja. Takođe, i državni univerziteti često dobijaju značajne donacije od privatnih firmi. Britanski sistem visokog školstva znatno je decentralizovaniji od francuskog, ali jedinstveniji od sistema u SAD. Univerziteti i koledže finansira država, a plate nastavnika ujednačene su na nivou cele zemlje.

Međudržavna saradnja na akademskom nivou, poslednjih godina dvadesetog veka dobija i svoju političku platformu u vidu, najpre, Lisabonske (1997), zatim Sorbonske (1998) i Bolonjske deklaracije (1999). Zajednički sadržaj svih ovih deklaracija jeste stvaranje zone evropskog visokog obrazovanja, uz poštovanje različitosti kultura, jezika, nacionalnih obrazovnih sistema i autonomije univerziteta. Napori su u pravcu uspostavljanja saradnje na međuvladinom nivou.

Dakle, možemo konstatovati da se, sa jedne strane, stvaraju preduslovi za artikulaciju multikulturne saradnje na nivou visokog obrazovanja i da je ta saradnja prethodila usvajanju zvaničnih dokumenata. Sa druge strane, ovaj proces se, nesporno, odvija u uslovima raznorodnih protivrečnosti, što ekonomskih, što političkih, što kulturnih. Složenost socijalne scene, posebno druge polovine 20-og veka, upotpunile su i nove društvene grupe, učenici i studenti, koji u sve većem broju i sve aktivnije učestvuju u ukupnom društvenom životu. Aktivizam studenata s kraja 60-ih godina, 68-ima u SAD protiv rata u Vijatnamu, a u Evropi protiv lociranja raketa spremnih za mogući rat sveopšteg uništenja, kao i događanja iz '89. u dalekoj Kini (Tjenanmen), antiglobalistički pokreti poslednjih godina, otvaraju pitanje ne samo multikulturne saradnje

na nivou visokog obrazovanja, već i pitanje multikulturalnog aktivizma akademaca, koji svesno, i potpuno odgovorno, preuzimaju ulogu aktera u kreiranju svetske politike.

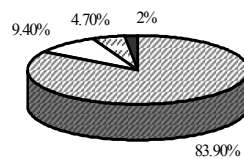
U uslovima protivrečnog procesa globalizacije studenti su, u kulturološkom smislu, deo kulturnog miljea opterećenog izazovima masovne kulture i ograničenjima sopstvenih tradicija. Njihova reagovanja, osim pozitivnog aktivizma, kreću se od pasivne rezistencije, hermetizacije raznih neformalnih grupa, zasnovanih na pseudovrednostima – uživanje droga, alkoholizam, sadomazohizam, priključivanje raznim kontrakulturnim i potkulturnim pokretima, do jednostavnog predavanja masovno-kulturnim, nekulturnim izazovima i konformizmu.

ETHNIC ASPECTS OF EDUCATION IN BULGARIA

Ethnic Structure of the Bulgarian Population in the Beginning of XXI century

The Bulgarian population is characterized with ethnic and religious diversity which has been repeatedly registered. According to the data from the most recent general census carried out in 2001 the ethnic structure of the Bulgarian population looks like the following (www.nsi.bg):

Figure 1
Ethnic structure of the Bulgarian population in 2001 (in %)

There are three main ethnic groups – Bulgarian, Turks and Roma. These communities have diverse social and cultural characteristics and follow different demographic trends.

During the last 40 years the relative share of Bulgarians has been diminished. The basic reason is the negative demographic natural growth of the ethnic group. Another strong negative factor with long-term consequences has been the huge emigration of young well-educated Bulgarians in active age since 1989.

Ethnic Turks currently account for 9.4% of the population. Hundred years ago they were 14.2%. The main reasons for their declining share are: A/ the waves of emigration of Bulgarian Turks to Turkey and B/ the decreasing birth rate among this ethnic group. The Bulgarian Turks are concentrated in the North-Eastern and South- Eastern part of the country. Over 60% of Bulgarian Turks live in villages. The vast majority declare Turkish as mother tongue and affiliation to the Muslim religion.

²⁷ REGLO, Sofia (Bulgaria).

The share of the Roma ethnic group is still relatively small – 4.7% from the entire population. However, Roma are the only ethnic group in the country, which increases both in absolute and relative terms. A recent sociological survey shows that Roma women in Bulgaria give birth to three times more children than Bulgarian women do. Thus, the ethnic composition of the young population is already different as compared to the ethnic composition of the entire population. Roma have relatively even territorial distribution all over the country. They are not a homogeneous community. Some 7% of them have declared Bulgarian as their mother tongue, other 7% – Turkish. For the rest mother tongue is Roma language. There are few dialects of this language, some of them rather different. Data from comparative survey of Roma in Central and Eastern Europe shows, that Bulgarian Roma usually speak their language in everyday communication in the family more often than Roma in other countries under scrutiny. Roma have various religious affiliations. Almost 50% have declared affiliation to the Orthodox Christian, 28% – to the Islam, 7% are Protestants.

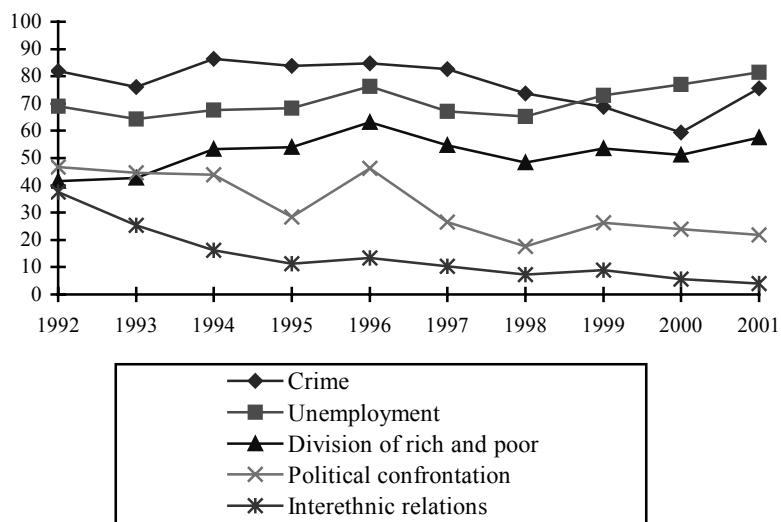
Problems of Interethnic Relations in Bulgaria

During the following decade the intensity of the perception of the interethnic relations as a major risk facing Bulgarian society has declined significantly. The interethnic tensions between Bulgarians and Turks were mostly due to the forceful change of names of the Turkish population. The tensions were reduced by common political efforts. Currently the assessment of the interethnic relations between Bulgarian and Turks as “good” and “rather good” is shared by the majority of both groups. Nevertheless, the social distance between representatives of the major ethnic groups in the country remains significant – especially concerning the Roma ethnic group. Mass impoverishment, unemployment, low educational level and cultural models popular among Roma invite for specific approaches towards their social integration. There are widespread negative ethnic stereotypes with regard to Roma among Bulgarians and Turks.

The first years of social transformation in Bulgaria were marked with high intensity of the perception of interethnic

relations as a problem (National surveys *Risks of Social Transformation*)²⁸:

Figure 2
*Dynamics of the perception of risks facing Bulgarian society
 (1992-2001)*
 (National polls, five-point-scale, Position 5 "Very serious
 problem", in %)

Data from different sociological surveys clearly show an obvious correlation between respondents' socio-economic status and his/her interethnic attitudes. Thus, the preservation of ethnic peace and development of the successful Bulgarian ethnic model will be strongly connected with the further social development of Bulgarian society. One of the main preconditions for the improvement of the interethnic relations is undoubtedly the improvement of the human capital by means of education.

²⁸ National surveys *Risks of Social Transformation* carried annually (1991-2001) by REGLO team headed by prof. Nikolai Genov. The surveys are representative for the adult population of Bulgaria above the age of 18 years. 1100-1200 persons were interviewed on the field.

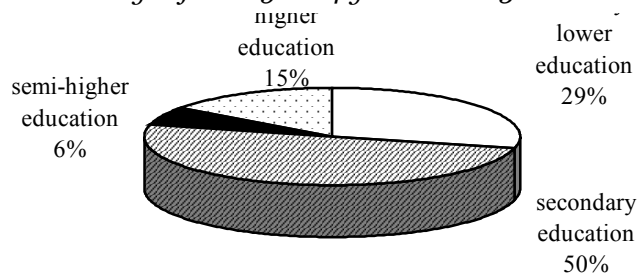
However, the ethnic, religious and cultural diversity of the Bulgarian population put specific challenges to educational policy.

Ethnic Aspects of Education during the Transformation

The economic and political situation in Bulgaria stabilised in the last years after the period of sharp decline of all basic economic and social indices during the 1990s. The achievements of the stabilization have been acknowledged by the international community. However, ordinary people already have paid and continue paying a heavy social price for the transformations. The period of the transition divided the Bulgarian society into a pretty small number of successful entrepreneurs and a majority of people who suffered losses of their social status. A typical point of reference of the current and the expected social status is the comparison with the situation before 1989. According to the respondents of social surveys, high employment rates, secure incomes, *free education* and health care, as well as low crime rate marked the situation before 1989. Exactly the opposite happened thereafter. Unemployment rose and became permanent for some groups, incomes dropped and poverty spread, the access to labour and education became difficult.

The right of equal opportunities for education faces particular challenges in Bulgaria. The challenges include impoverishment and cultural disorientation. Nevertheless, the present day educational structure of the adult Bulgarians is not particularly problematic in international comparisons (*Education in the Republic of Bulgaria*, 2004: 34):

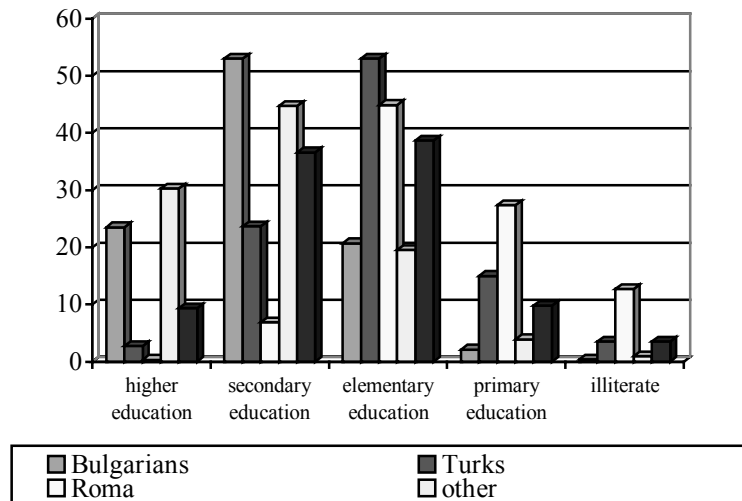
Figure 3
Educational structure of the Bulgarian population aged from 25 to 64 years in 2003

The index of enrolment and literacy in the 28 regions of the country, however, is very much different. One of the specific negative conclusions of its analysis is that the lower educational indices are registered in the municipalities with predominant population from the ethnic minorities.

According to the data from last general census 2001 the educational structure of population by ethnicity is the following (*Social and economic development of Bulgaria in 2002, 2003: 312*):

Figure 4

The educational structure of the unemployed shows that the majority of them are people with elementary or lower education. The long-term unemployed with low education and without vocational qualification make out 70% of this group. These subsets of people are not competitive on the labour market and have rather limited chances for success on it. Indeed, education is one of the main factors for the poverty risk at microlevel. The results provide for the conclusion that having secondary, secondary vocational and university education reduces the risk for poverty three times.

The representatives of Turk and Roma minorities are among vulnerable groups regarding access to education, labour and hence to income. Given the situation of the Bulgarian national statistics, exact conclusions are difficult since it does not keep data about the literacy level, the employment and unemployment rate among the ethnic minorities. However, there are obvious facts concerning the relationship between ethnic affiliation, low education, unemployment and poverty.

The evaluation of education as means for better access to work, upward social mobility and better life chances is widespread among people in Bulgaria. Results from a recent survey show that most parents would invest anything for good education of their children. People who typically hesitate between investing in education or in food are people with low income, unemployed and representatives of the Turk minority. Food is a priority for 38% of the people living in villages, 44% of people with primary education and 57% of Roma²⁹ (www.aresearch.org). Thus, it is not surprising one out of ten parents in Bulgaria said that his/her children will not receive even elementary education and these parents mostly belong to the Roma ethnic group.

State Policies for Social Integration of Ethnic Minorities via Education

Traditionally, Bulgarian school education is centralised and secularised. Training at state and municipal schools is free of charge and is obligatory until the age of 16. Kids who are not native Bulgarian speakers, except for compulsory training in Bulgarian, are free to study their mother tongue as an option under state protection at municipal schools. Before 1989 Bulgarian governments followed education policy which led to assimilation of ethnic minorities. Now there is clear attitude to preservation of ethnic diversity of all ethnic communities and their social integration.

Children from the ethnic minorities have both common and specific education problems. Everybody suffers the lack of consequent educational policy preserving the cultural identity of the ethnic groups, lack of qualified teachers and suitable textbooks

²⁹ The data about parents' attitudes towards secondary education was carried out by Sociological Agency Alpha Research in 2002. The survey is nation-wide and representative for the adult population of Bulgaria above the age of 18 years. 980 persons were interviewed on the field.

for the minority languages. The Roma pupils suffer from specific problems like segregation in the schools in the Roma suburbs, very low living standard, lack of motivation for education among parents who are usually either low educated or illiterate, lack of Roma teachers with university degrees. The problems with the ethnic Turk pupils concern mostly the low motivation among the parents, financial problems, the closure of schools in the rural and mountain regions and the lack of proper command of Bulgarian language. Some 31,000 students have left school in the academic year 2003/2004 for different reasons. They are mostly children from the Roma and the Turk ethnic communities. The reasons include lack of interest towards education, family and financial reasons. The child labour has an important role in villages and their longer absence has an impact on the family farming. A study on child labour in the country showed that half of the students in the age group from 10 to 14 years have chores in the households and 40% are involved in the house farming. Representatives of all three ethnic groups point out as the main reason for the economic activity of their children the need to support the family budget. Children in Bulgarian families help mostly with household chores (53%), while in Turk families almost 55% of the children work in the family farming. The lack of any kind of employment is highest among the Roma children – only one-third of them are involved in work in the household. For the majority of Bulgarian and Turk children, the labour responsibilities are moderate and do not hinder their education, while 10 percent of Roma children are just forced to leave school by financial problems (*Problems of Children's Labour in Bulgaria under Transformation*, 2001: 49-66).

The basic principles of the Bulgarian educational system are equality, partnership, quality and openness to the world culture. In 2002, the Ministry of Education prepared a Strategy for the creation of conditions for successful integration of minority children into the educational system (www.minedu.government.bg). The strategy's goals are the following:

- to preserve the ethnic and cultural identity of students;
- to deal with the specific hindrances to the access to quality education;
- to transfer the cultural diversity into a factor of mutual understanding, respect,

- tolerance and understanding between representatives of different ethnic groups.

The main condition for achieving these goals is the rise of state financing for education. Public opinion in Bulgaria has a very statist attitude towards the role of the state in education. However, the percentage of GDP that Bulgaria spends on education fell from 5.2% in 1990 to 4% in 2004 on a lower GDP basis. Parents point out their financial state as the main problem for secondary education. Some 20% of the respondents cannot afford buying textbooks for their children and almost 40% buy used textbooks (www.aresearch.org). Turk and Roma minorities consider the free textbooks for secondary education to be first priority of the state budget.

The most recent reaction to this negative development is the Report on the state and problems of education in Bulgaria prepared by the Ministry of Finance (www.minfin.government.bg). The most important conclusions of the Report concern the urgent need:

- 1/ to rise state spending for education as investment into economic growth and social cohesion;
- 2/ to introduce new regulations in the educational process for improvement of quality of the education.

The new system of financing should include three elements:

- equal standards in financing of all schools included in the educational system;
- financing of the education of each student;
- identical financing of the state and private schools.

In the beginning of 2004, both experts and the society have been debating on new ideas and principles for the development of the secondary education in Bulgaria over the next five years. The priorities of the development of the secondary education include:

- equal access and opportunities for education;
- integration of children with different ethnic origin;
- integration of children with specific social, health and educational needs;
- tuning the vocation education to the labour market and entrepreneurship needs.

The attainment of these goals is possible in the context of creation and implementation of a national strategy for economic and social development. The achievements depend on continuing

economic growth, political stability and overcoming of value-normative disorientation. The result could be encouraging if the state, the civil society's structures, the family and each individual combine their efforts towards an attainment of equal access to education as one of the primary mechanisms for integration of minority groups and for protecting their right to life in dignity.

References

- Bulletin of Employment Agency*. Annuals, Sofia, MTSP (in Bulgarian)
- Draganov, Mincho (2003) *Etnicheska prinadlezhnost i vazmozhnosti za trudova realizaciya* (Ethnic Origin and Possibilities for Labour Realization) available at: <http://balkans21.org> (in Bulgarian)
- Early Warning Reports. Bulgaria*. Annuals. Sofia, UNDP, USAID, Open Society Foundation
- Education in Republic of Bulgaria. 2004* (2004) Sofia. NSI, 134 p. (in Bulgarian)
- Genov, Nikolai (1997) (Ed.) *Balgaria dnes i utre* (Bulgaria Today and Tomorrow) Sofia, Friedrich Ebert Stiftung, 322 p. (in Bulgarian)
- Genov, Nikolai (1999) *Managing Transformations in Eastern Europe*. Paris-Sofia, UNESCO-MOST, Regional and Global Development, 138 p.
- Genov, Nikolai (2000) (Ed.), *Continuing Transformation in Eastern Europe*, Berlin, Trafo Verlag, 230 p.
- Genov, Nikolai (2004) (Ed.), *Ethnic Relations in South Eastern Europe. Problems of Social Inclusion and Exclusion*. Lit Verlag Munster, 150 p.
- Human Development Report* (2004) New York and Oxford: Oxford University Press 285 p.
- Human Development Reports. Bulgaria*. Annuals (1995-2003) Sofia, UNDP, available at: <http://undp.bg.org>
- Ignatova, Elisaveta (2002) *Darzhavni strategii za upravlenie na socialnite riskove* (Government strategies for management of social risks). Sofia, Institute of Sociology, 83 p. (in Bulgarian)
- Problems of Children's Labour in Bulgaria under Transformation* (2001), Sofia, ILO, IPEC, 114 p. (in Bulgarian)
- Report on Regional Development for 2003. Roma in Central and Eastern Europe* (2003) Sofia, UNDP, available at: <http://undp.bg.org>
- Report on the state and problems of education in Bulgaria* (2004) available at: <http://minfin.government.bg> (in Bulgarian)
- Statistical Reference Books*. Annuals, Sofia, NSI (in Bulgarian)
- Strategy for integration of minority children into the educational system* (2002) available at: <http://minedu.government.bg> (in Bulgarian)
- Strategy for development of the secondary education in Republic of Bulgaria* (2003) available at: <http://minedu.government.bg> (in Bulgarian)

RASPRAVA

Zlatko Bodrožić³⁰

Primer studenata multiplikatora. Sebe ne doživljam specijalistom za multikulturalnost, više se na konferencijama pojavljujem u ulozi komentatora, kao neko ko ne govori o temi iz naučne perspektive, već iz ličnog iskustva. Tako ću uraditi i ovom prilikom.

Rođen sam i odrastao u Nemačkoj. Otac mi je iz Beograda, majka iz Like, studirao sam u Nemačkoj, radio na Psihološkom institutu u Hamburgu, a sada radim u Helsinkiju, u Centre for Activitie – Theorie and Developmenal of the Crisis. I upravo to predstavlja prvi primer koji bi hteo da dam. Prof. Ihrie Engrestroem je krajem osamdesetih godina otišao iz Helsinkija u Ameriku, ali je ostao u kontaktu sa svojim saradnicima u Finskoj. Devedesetih godina osnovao je navedeni Centar u Helsinkiju, u Finskoj. Znači, ta internacionalna saradnja Amerike, odnosno San Dijega, u kome je radio profesor i Helsinkija bila je jako važna stvar za nastanak i osnivanje tog Centra. Svoj rad Centar bazira na nekoliko važnih principa. Kao prvo – *multidisciplinarnost*. Cilj rada i jedna od glavnih tema je promena rada i organizacije, što je moj zadatak u okviru Centra. Tamo su zaposleni psiholozi, sociolozi, ekonomisti, pedagozi i svi oni zajedno rade na raznim temama promena organizacija. Drugi princip je *internacionalnost*, što znači da je naš Centar, kao i svi zaposleni u njemu, u kontaktu sa drugim centrima u Americi, Engleskoj i Nemačkoj. Treći princip predstavlja ono što se može nazvati *Ph.D. program*, odnosno *Program doktorskih studija*. Svaki Ph.D. student radi na konkretnom projektu promene jedne organizacije. Praktično, to predstavlja jednu ideju koja će u budućnosti biti naročito važna – integracija raznih zemalja i raznih organizacija, raznih disciplina, kao i jedinstvo teorije i prakse. To je bio jednostavan primer Helsinkija.

Po mom mišljenju, to može biti važan primer i za Srbiju i Crnu Goru, kao i za ceo Balkan, jer mi imamo naučnike po celom svetu i naročito je važan kontakt naučnika i studenata koji žive i rade ovde i onih koji rade na naučnim institucijama u inostranstvu. Taj primer razmene znanja i komunikacija jako je važan korak.

³⁰ Centre for Activitie, Theorie and Developmenal of the Crisis, Helsinki (Finska).

Drugi primer koji bih želeo da navedem jeste projekat, odnosno više projekata koje smo radili na tri velika univerziteta u Hamburgu, među kojima je i Tehnički univerzitet. Taj projekat je obuhvatao povećanje multikulturalnosti studenata u Hamburgu, u Nemačkoj. Projekat je izveden tako što su pozvani stručnjaci koji su radili na Psihološkom institutu, među kojima sam bio i ja, stručnjaci iz ekonomije kao i stručnjaci iz raznih dugih disciplina. Cilj okupljanja ovih stručnjaka iz raznih oblasti je bio da se napravi jedan opšti bazični seminar, *workshop* (radionica) za studente koji su multiplikatori, odnosno za one studente koji imaju veze sa drugim studentima i koji utiču na obrazovanje drugih studenata. Studenti multiplikatori su tako prošli taj opšti, odnosno bazični trening multikulturalnosti da bi kasnije znali da rade sa studentima iz drugih zemalja. Slična slika, odnosno situacija, postoji u Bugarskoj. U Bugarskoj ima bugarskih studenata, ali je sve više nemačkih studenata i studenata iz svih zemalja sveta. Oni, između ostalog, mogu biti izvor finansiranja univerziteta. Postoje planovi da studenti iz inostranstva koji studiraju u Nemačkoj plaćaju te studije, u tome leži mogućnost da univerziteti ostvaruju neki prihod. To je po mom mišljenju druga jako značajna stvar. Znači, da ponovim, studenti multiplikatori iz Hamburga dobijaju taj bazični trening interdisciplinarnosti, a taj trening odnosno projekat prihvatili su i svi novi privatni univerziteti u Hamburgu i okolini. Na primer, *Open Institute of Tehnology* u Hamburgu privatni je univerzitet i studenti iz celog sveta dolaze na njega, gde mi držimo treninge na engleskom jeziku.

Dragoljub Đorđević³¹

Studirati preko granica. Najpre intervencija na uvodno izlaganje profesora Miomira Ivkovića. Ona neće biti nikakvo oponiranje, već samo prosto razjašnjenje. On se kritički osvrnuo na one koji su vešti i na mogućnost da obrazovanje “proizvodi” samo takve ljude, tom prilikom upotrebivši izraz da vešti mogu biti i glupi. Smatram da *vešt čovek nije glup*, ali naravno može biti; međutim, vešt čovek ne može biti bez inteligencije, koja je po definiciji snalaženje u novonastaloj situaciji. Tačno jeste – *vešt čovek ne mora biti preterano obrazovan, ne mora biti intelektualac*. Nisam so-

³¹ Mašinski fakultet u Nišu.

ciolog obrazovanja, ali iz sociološkog ugla podsećam da postoje značajne razlike između sloja inteligencije i sloja intelektualaca. Drugo je to što smo mi, ili naše obrazovanje, do sada mislili da školski sistem treba da proizvodi intelektualce, a ne inteligenciju koja je vešta i stručna – škola ne treba da gaji stručnjaštvo.

U kratkom izlaganju kanim da se podsetim prošlosti, da ispričam kako sam se sticajem okolnosti već davne '87/'88. godine minulog veka nekako našao u Poljskoj, preciznije na *Jagelonjskom univerzitetu* u Krakovu, jednom od najstarijih univerziteta u Evropi, koji je između ostalog poznat i po divnoj činjenici da je tamo živio, radio i predavao *Nikola Kopernik*. Poziv sam dobio od profesora *Jana Jeršine*, evropski poznatog sociologa i sociologa obrazovanja, inače učenika *Roberta Mertona*. Iako manjkav u sociologiji obrazovanja, tom sam prilikom počastvovan članstvom u *ad hoc* grupi, nazvanoj *Jedna Evropa*, koja je sledećih nekoliko leta, sve do početka devedesetih, razmatrala ulogu obrazovanja u kreiranju ideje “Jedne Evrope” (Države Evrope). (O svemu tome sam odmah tih godina obavestio našu sociološku javnost spremivši dva tematska bloka – jedan u časopisu *Teme*, a drugi u časopisu *Gradina*.) Tada je na mene, iznenađujući me, najviše uticao referat jednog Norvežanina iz Bergena – ime mu je *Jan Peter Miklbast*. Kasnije sam se usudio da njegov referat prevedem na srpski i objavim u svojoj knjizi *Sociologija Forever*. Zašto sve to spominjem? Zato što je naslov njegovog saopštenja, a kasnije i publikovanog članka, glasio *Studirati preko granica – student skitnica* (o čemu je malkice govorila i koleginica Natalija Jovanović).

Zašto se meni dojmio referat profesora Miklbasta i kakve on veze ima sa današnjom temom? Najpre, u njemu je najavljeno ono što sada poznajemo kao reformu univerzitetskog obrazovanja u saglasnosti sa čuvenom *Bolonjskom deklaracijom*. To je dakle bilo 1987-88. godine, a kao što znamo tek je 1999. godine usvojena *Deklaracija*. Tada o tome nije bilo ni reči kod nas. Tek mnogo godina docnije mi raspravljamo o reformi univerziteta, jer po starom običaju dosta kasnimo i, pod velikim pritiskom, ako se ne varam, poslednji smo u Evropi potpisali konvenciju u skladu sa *Bolonjskom deklaracijom*. I danas su jaki otpori *Bolonjskom procesu*.

Po mom skromnom sudu, krajnji rezultat *Bolonjskog procesa* jeste upravo ono što se izrazilo samo jednim naslovom – *Studirati preko granica*, metaforičkim jezikom kazano – *biti student*

skitnica. Pojednostavljeno i na primeru to znači: student druge godine sociologije na Filozofskom fakultetu u Nišu ide u Sofiju, na Sofijski univerzitet, kod profesora *Petra-Emila Miteva* da na izvoru čuje nešto o odnosu etničke bede, etničkog siromaštva i socijalne strukture, a onda, svraćajući u Niš da bi saznao novine iz sociologije razvoja od profesora *Ljubiše Mitrovića*, primera radi, odlazi kod *Ajline Barker* u London, na Londonsku školu ekonomije, da bi se informisao o novim religijskim pokretima – student *skitnica* završava na matičnom fakultetu, dakle vraća se u Niš i brani diplomsku ili magistarsku radnju pred međunarodnom komisijom.

Biti student skitnica, tj. studirati preko granica, ne znači studirati i/ili studiranje u inostranstvu. Studiranje u inostranstvu je *zastarela forma* vezana za prošli vek ili, čak, prošle vekove. (I toga se dotakla, navodeći istorijske slučajeve, docentkinja *Jovanović*.) Nažalost, studiranje u inostranstvu, kao zastarela forma, ekonomski šteti i osiromašuje nerazvijene zemlje nalik našoj i poput svih balkanskih zemalja. Studirati preko granica odgovara upravo balkanskim državama – i to je njihova šansa.

Dva važna dobitka proizilaze iz studiranja preko granice, što će reći – proishode iz *Bolonjskog procesa*. Najpre, *razmena vrhunskog znanja*, dobijanje toga znanja na pravim mestima – tamo gde se ono i stvara, a ne iz druge ili treće ruke, bez obzira na moderne informacione tehnologije. I, drugi dobitak studiranja preko granica (a to je i centralna tema našeg skupa) jeste učenje i *življenje multikulturalizma* – upoznavanje, probanje i navikavanje na kulturu drugog, na običaje, jezik i veru, na svakidašnji život; svedeno – sve do kuhinje. Kao što sam često govorio i pisao, ovo sve treba da dovede do *interkulturalizma*, više forme no što je multikulturalizam, do shvatanja i prakse da razlike po rasi, etničkom poreklu, jeziku, običajima, veri ili ishrani jesu bogatstvo po sebi, a ne nešto protiv čega se treba boriti i oduzimanjem života.

Žak Delor, jedan od arhitekata nove koncepcije Evropske unije, imajući funkciju na kojoj je sada *Romano Prodi*, sanjao je o tome zбореći o univerzitetu i obrazovanju. Bez obzira što je političar, predviđao je, i to mu se već sada ispunjava, da će doći dan kada će 5, pa možda i do 10 miliona mladih biti studenti *skitnice* i, dodajem ja, da ćemo ih vidati čas u Stavangeru, u Norveškoj, čas u Velikom Trnovu, u Bugarskoj, čas u Lajpcigu, u Nemačkoj, a nije loše ni da se sretnemo u Barseloni, u Španiji.

Elem, poruka našega skupa i sprovedenog projekta mogla bi biti: *barem mi Balkanci možemo preskočiti ograde i studirati preko granica, i to bi bio doprinos univerzitetskog i svakog drugog obrazovanja integraciji Balkana, a onda i njegovog uključivanja u Evropu.*

Danilo Ž. Marković

Dileme o reformi obrazovanja u tranziciji. Hteo bih da se držim protokola koji je nametnuo profesor Ivković, on je prvo raspravljao o nekim terminološkim pitanjima. Terminološka pitanja nisu uopšte nevažna za ovu diskusiju, pogotovu ako hoćemo da na bazi ovih diskusija i celog projekta kasnije damo neke predloge u vidu zaključaka. Koristeći mogućnosti koje je pružio uvodničar, hteo bih da kažem, prvo, da ima jedna reč – tranzicija, čije značenje nikada nije potpuno definisano. Da tranzicija treba da znači povratak iz socijalizma u kapitalizam – verujte da za tu reč ne bi niko glasao. Dokaz za to su još uvek jaka nastojanja za jednim oblikom egalitarnosti društva u bivšim socijalističkim zemljama. Ali, ta reč, u značenju povratka iz socijalizma u kapitalizam, izbegnuta je, jer su bile u svežem sećanju sve nedaće kapitalizma, uz prednosti koje ima kapitalizam, naravno.

Primenjujući ili praktikujući tranziciju shvaćenu kao povratak iz socijalizma, sa mnogim nedostacima, u kapitalizam jesu otklonjeni nedostaci socijalizma, ali su oživeli i nedostaci kapitalizma. Ti nedostaci se pre svega reflektuju u sferi obrazovanja. Rusi uopšte ne upotrebljavaju reč tranzicija, već kažu prelazni period; nisam siguran, ali mislim da i Bugari koriste taj termin. Oni hoće da malo ublaže tu terminološku razliku. Iz praktikovanja tranzicije proizilazi jedna protivurečnost – težnja za liberalnom ekonomijom i malom intervencijom države i težnja za velikim obimom finansijskih sredstava kojim će se finansirati nauka i obrazovanje. Tu sada nastaju mnogi nesporazumi, to su te čuvene 3 D (o kojima je bivši ministar Gašo Knežević govorio) – demokratizacija, decentralizacija i depolitizacija. Sve ima svoju meru, kao i demokratizacija i decentralizacija. Šta znači decentralizacija obrazovanja? Da li to znači da obrazovanje kao razvojni faktor u savremenom društvu može da se spusti na nivo opštine? Možda može u nekim zemljama koje su se razvijale kao građanske zemlje, gde je demokratija bila prvo u gradovima, pa imate velike regione koji su ekonomski samostalni i

tako dalje. Ali, zamislite ako mi to primenimo u uslovima Srbije, mi bismo morali odmah da zatvorimo osnovnu školu u Babušnici ili Bosilegradu, jer opštine ne mogu to finansirati. A onda oni koji zagovaraju tu decentralizaciju treba da se pitaju sledeće: da je taj sistem bio primenjen kada su oni učili školu, onda bi oni čuvali koze, ne bi bili ministri i ne bi bili profesori univerziteta. Hoću reći, a videćete i zašto govorim, da iz toga proizilaze mnogi nesporezumi. Mi govorimo ovde o studentima-skitnicama koji mogu da studiraju na nekoliko univerziteta. To je sve lepo, ali to košta. A sa druge strane, ta decentralizacija vodi dotle da neće moći, npr. učenik iz Pančeva da pređe iz pančevačke gimnazije u beogradski gimnaziju. U tom pogledu, već smo imali iskustvo da su na pedeset ili na dvadeset kilometara udaljenosti postojala dva potpuno odvojena obrazovna sistema.

Što se tiče regionalizacije – da li mi uočavamo probleme, pa hoćemo da ih rešavamo ili stvaramo probleme koje treba da rešimo? To je velika razlika. Da li regioni kao takvi postoje kao faktičko stanje, kao geografsko-ekonomske celine, pa hoćemo da ih iskoristimo za rešavanje pojedinih naših problema ili želimo da stvorimo regione, pa da posle rešavamo probleme koje stvore ti regioni. Kada smo uveli regionalizaciju Srbije za okruge, onda sam bio u situaciji da dam mišljenje o okruzima. Rekao sam: Ljudi nemojmo da izmišljamo okruge, da vidimo koje su to ekonomsko-geografske celine u Srbiji i da ih kao takve inaugurišemo. Međutim, političari su bili glati, ali neobrazovani političari, i kažu Bor će biti okrug, a Bor nije mogao biti okrug pošto je do juče bio selo, samo rudnik. Istovremeno, takvim se rešenjem ugrozio jedan veliki region koji se zove Timočka krajina sa dalekosežnim posledicama, ne samo za stanovnike Timočke krajine, već i po nacionalne interese, jer se desila promena nacionalne strukture u tom regionu.

Ideja doživotnog obrazovanja je divna. Ali, prvi faktor doživotnog obrazovanja jeste da neko ima potrebu da se doživotno obrazuje. Ako nema tu potrebu, ne može učitelj da ide od kuće do kuće da kontroliše da li neko uči ili ne. A da bi neko imao tu potrebu doživotno, mora da se ceni znanje i da bude manje mesta za snalažljive a više mesta na položajima za one koji su sposobni. Nema snalažljivih, nesposobnih a snalažljivih, to je jedna kategorija ljudi koji se ponašaju asocijalno. Međutim, naša decentralizacija obrazovanja i privatizacija doveli su dotle da postoje zanimanja tipa *menadžer vizuelne estetike* koje ne može nigde da se zaposli. Time je

zloupotrebljen jedan veliki pokret razvijanja sposobnosti upravljanja kod nas.

Sada bih se osvrnuo na multikulturalizam. Ko je započeo pokret multikulturalizma? Oni koji su hteli da se obrazuju ili oni koji su hteli druge da obrazuju? To je velika razlika. Da li ja hoću da budem srećan ili vi hoćete da me usrećite. Sreću ne može niko da vam nametne. To oko multikulturalizma je veliko pitanje. Ko je počeo tu temu i sa kojim ciljem? Ovde moj cenjeni kolega govori dosta pozitivno o Bolonjskoj deklaraciji. Po mom skromnom mišljenju, posmatrano sa jednog svetsko-istorijskog ili civilizacijskog nivoa, Bolonjska deklaracija predstavlja dva koraka nazad u odnosu na univerzitetsko obrazovanje. Ako je univerzitet zajednica istraživačkog rada i obrazovanja, a sve u cilju povećanja znanja, sada se Bolonjskom deklaracijom ide prema sužavanju teorijskog obrazovanja. Ljudi se spremaju da budu izvršioци nekih operacija u raznim zemljama. Ne bih želeo da govorim o drugim pitanjima koja su ovde definisana kao na pr. obrazovanje na daljinu. Ko je taj ginekolog koji se obrazovao na daljinu i treba da porodi ženu? To može da bude kao neki oblik obrazovanja, a ne opšteprihvaćeni model. To je u vezi studenata-skitnica. Ovo je bilo moje viđenje pitanja o kome je bilo reči.

Ako mi hoćemo da univerzitet, ističem univerzitet a ne visoko obrazovanje, jer je to opet zamena teze, nije svako visoko obrazovanje univerzitet. Univerzitet je samo ono visoko obrazovanje gde su spojeni naučno-istraživački i obrazovni rad. Može biti visoko obrazovanje praktičara, visoko obrazovanje veterinarskih tehničara, ali to nije univerzitet. Univerzitet jeste veterinarski fakultet, koji je povezan sa naučno-istraživačkim radom. Mi tu na neki način vršimo zamenu teze i sad se vraćam na osnovno pitanje: da li univerzitet može da bude i kakav je njegov doprinos multikulturalnom društvu i stvaranju čak multikulturalne filozofije? Odgovor na to pitanje zahteva odgovor na dva prethodna pitanja: da li univerzitet treba da bude društveno angažovan ili ne? Govoreći o praksi koja je postojala i o shvatanjima, mi smo u jednom trenutku imali situaciju da je fakultet bio isuviše društveno angažovan. Pa onda, oni koji su ustali protiv društvenog angažovanja fakulteta, odnosno univerziteta, od kako su došli na vlast takođe vrše društveno angažovanje univerziteta, što po meni nije loše, samo je pitanje u kom pravcu se to angažovanje vrši. Da li univerzitet, kao stecište kritičke misli društva, treba da ostane slep pred kretanjima koja se

odvijaju u društvu? Univerzitet je i nastao zbog toga da bi uticao na razvoj društva. Ovde je pominjana i Akademija nauka. Ja se ne usuđujem da je pomenem, jer ona kao da se odrekla jedne svoje funkcije, a to je da vodi računa o nacionalnoj kulturi i skoro da se ne čuje.

Pitanje je da li univerzitet treba da se angažuje? Moje mišljenje je da treba sigurno. Ali, da bi se angažovao, mora biti kadrovski osposobljen i mora imati jednu autonomiju, a autonomija univerziteta ne protivreći njegovoj društvenoj angažovanosti. Da li univerzitet i u kojoj meri promišlja aktuelne teme našeg razvoja. Ne samo aktivne teme našeg razvoja, već i aktivne teme svetskog razvoja. Ko se još bavio promišljanjem globalizacije? Globalizaciju je promišljao *Rimski klub* i još neke institucije koje je finansirao *Fiat*. A dobro je poznato da kad kapital naruči neki projekat, on ima i svoje interese. U tom kontekstu, protiv sam politizacije univerziteta u smislu partizacije univerziteta, ali mislim da univerzitet mora biti oslobođen partizma, ali naučno i stručno osposobljen sa dostojanstvom univerzitetskih profesora da budu društveno angažovani u rešavanju svih pitanja, pa i u rešavanju i razvijanju multikulturalnog razvoja i multikulturalizma uopšte. Usuđujem se čak reći, i u kritičkom promišljanju zloupotrebe multikulturalizma. Srbija je, na primer, dobila neki fond iz Finske da pomogne razvoj obrazovanja nastavnika u Srbiji. I na čelo tog fonda došao je čovek koji tek piše magistarsku tezu i on sada okupi naše profesore da im održi predavanje kako treba da unapređujemo proces obrazovanja. Dalje, on pozove jednu profesorku matematike iz Zambije da održi predavanje profesorima matematike u Beogradu. Izvinite, ali ako mi ne možemo da se pohvalimo nekim drugim naukama, što se tiče matematike imamo veliku tradiciju. Koji su to motivi? Da li je to doprinos multikulturalizmu i upoznavanju ili su neki drugi motivi u pitanju ili je to mrtav hod? U tom smislu, mislim da se mnoga pitanja pojavljuju u nešto drugačijem vidu; na primer, zašto je razvijenija saradnja između Finske i Srbije, a manje razvijena saradnja između Beograda i Sofije? Pa, nije nama valjda Finska bliža i nemamo valjda veći kulturni interes da upoznamo Finsku od Bugarske? I zašto se ta biletaralna saradnja bliskih naroda u geografskom i kulturnom prostoru ne podstiče i od strane međunarodnih organizacija, a podstiče se saradnja npr. Amerike i Finske, a ne podstiče se saradnja Finske i Rusije, iako je Finska dugo godina bila ruska gubernija do Oktobarske revolucije. Univerzitet bi morao

da odgovori, ne dnevno-politički, nego sa jednog šireg, civilizacijskog stanovišta šta to znači multikulturalizam. U tom kontekstu postavlja se pitanje multikulturalizma na Balkanu. Mi možemo reći, na primer, da Hrvatska neće da se ubraja u Balkan, neki kažu da je balkanska zemlja, drugi da nije balkanska zemlja, pa da bi međunarodna organizacija izbegla to pitanje, izmislila je termine – Zapadnobalkanske zemlje i Jugoistočnoevropske zemlje. Da u jednom trenutku ne bi napadali Hrvatsku što neće da bude balkanska zemlja, a u drugom slučaju, ipak da priznaju da je balkanska na jedan drugi način. Rumunija, rukovođena tim iskustvom, kaže: mi smo balkanska zemlja ali nismo samo balkanska, mi smo i centralnoevropska zemlja. Mi iz Srbije možemo reći da smo azijska zemlja, jer svi koji idu za Aziju moraju da prođu kroz Niš. Možda pojedine moje postavke previše pojednostavljujem, ali to je zbog toga da bi ih učinio razumljivijim, ne želeći da uprostim problem. Iz pojednostavljenog izlaganja može se steći utisak da se radi o prostim problemima; mogu da budu pojednostavljeno saopšteni, ali su vrlo složeni problemi.

Mislim da postoji jedna velika zabluda, rekao bih nespoznavajući, oko studentskih udruženja ili asocijacija. Šta je u stvari studentska organizacija? Je li to razredna zajednica koja treba da raspravlja ko će biti redar i da li redar treba da donese nakvašen sunder i kredu ili ne? Da li je studentska organizacija ona koja treba da se bori samo za povoljnije ispitne rokove ili je asocijacija studenata deo univerzitetske naučne zajednice koja treba, takođe, da bude odgovorna za uticaj univerziteta na društveni razvoj? Meni se čini da postoji jedna dosta naglašena tendencija da se studentska populacija politizuje pod parolom depolitizacije – nisu politička organizacija, ali se koriste u političke svrhe. I ne angažuju se kao deo univerzitetske naučne zajednice da budu faktor društvenog razvoja, nego se, na žalost, koriste u nekim drugim kombinacijama za koje nemam pravu reč, a neću da upotrebim jednu grubu reč.

Završiću jednom opštepoznatom stvari: kad gledate našu Skupštinu, ona je ogledalo našeg univerziteta. Polovina ljudi koji sede u Skupštini jesu ljudi koji su obrazovani na univerzitetu. Svade između poslanika stvari su kojima su se oni naučili ili se nisu naučili na univerzitetu. Kako ćemo mi da razvijamo multikulturalizam i da poštujemo poslanika u Evropskom savetu ako nema međusobnog poštovanja među našim poslanicima? Profesori univerziteta na raznim političkim funkcijama upotrebljavaju, na ža-

lost, neke formulacije koje ne bi upotrebio ni prosečno obrazovan seljak, znači onaj koji ima četiri razreda predratne osnovne škole. Univerzitet treba sebi da postavi ozbiljno pitanje kakve kadrove priprema, kao što i društvo treba sebi da postavi pitanje da li je univerzitet objektivno u situaciji da ozbiljnije vrši svoju društvenu funkciju. Kod nas je izvršena privatizacija univerziteta na neuobičajen način. Ekonomski fakultet upiše 3.000 studenata, 1.000 je na budžetu, a 2.000 se samofinansira. Od tih 2.000 studenata profesor Ekonomskog fakulteta ima mesečnu platu od 100.000 dinara, a može da predaje neki predmet koji nije toliko značajan za društveni razvoj. U isto vreme, na fakultetima koji nisu masovni, može da bude profesor *par excellence*, ali dobija 20.000 dinara plate. Nije onaj dobio 100.000 dinara zato što njegov rad i njegova kvalifikacija ima društveni značaj, već zato što je izvršena privatizacija na jedan način koji je jako vulgaran. To važi i za neke pravne fakultete. Ja nisam po osnovnoj vokaciji pedagog, ali šta mislite kakva je to nastava kad na 1.000 studenata dolazi jedan profesor i dva asistenta? Kako se, recimo, može desiti da dođe student na ispit, a da profesor i ne zna ko je! Završiću svoje izlaganje apelom za daljim naučnim, empirijskim istraživanjem i naučnim promišljanjem složenih problema razvoja obrazovanja i njegovog doprinosa balkanskim integracijama i razvoju balkanskih društava.

Vjekoslav Butigan³²

Obrazovanje u funkciji razvoja multikulturalne politike na Balkanu.³³ Od kada se termin multikulturalizam pojačao u Kanadi, pre četvrt veka, a u vezi sa pravom na kulturu i kulturni identitet etničkih zajednica, izazvao je značajnu pažnju naučne i političke javnosti. Na to su uticala tri značajna društvena procesa: globalizacija svremenog društva, povećana demografska migracija i oživljavanje nacionalizma. U svetu ima oko 120 miliona migranata (2% svetske populacije). Većina zemalja je nacionalno i etnički heterogena i multikulturalna. Multikulturalizam kao ideja i filozofija kulture ističe potrebu uzajmne kulturne saradnje i pomaganja razvoja kulture različitih zajednica. Multikulturalnost pretpo-

³² Filozofski fakultet u Nišu.

³³ Rad sa projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (1310), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

stavlja postojanje više ravnopravnih kultura u okviru nacionalne ili državne zajednice među kojima postoji tolerancija u različitosti i dobrovoljna akulturacija.

Multikulturalnost osnovni je princip demokratske politike u kulturi koji se više verbalno prihvata nego praktično realizuje, pokazuju naučna istraživanja Petera Konvista.¹ Multikulturalna svet se stiče kognitivno u procesu kulturne i političke socijalizacije i veoma zavisi od vrste političke kulture u kojoj se formira. Multikulturalnost se usvaja kognitivno, preko obrazovnog sistema i kompleksno, kognitivno, emotivno i konativno u društvenoj praksi i ličnom iskustvu.

Multikulturalizam kao filozofija i politika ravnopravnih odnosa kultura u međudržavnoj saradnji brižljivo se razvija u Evropskoj uniji. Čl. 15 Ugovora iz Amsterdama 1997. ("klauzulom o kulturnoj svesti") predviđeno je poštovanje kulturne različitosti članica Unije, podsticanje kulturne saradnje među članicama, u prvom redu upoznavanjem kulturne istorije, očuvanjem njihovog kulturnog nasleđa i kulturnom saradnjom sa trećim zemljama. Na Balkanu kulturna saradnja nailazi na mnoge prepreke: ekonomske, političke, kulturne.

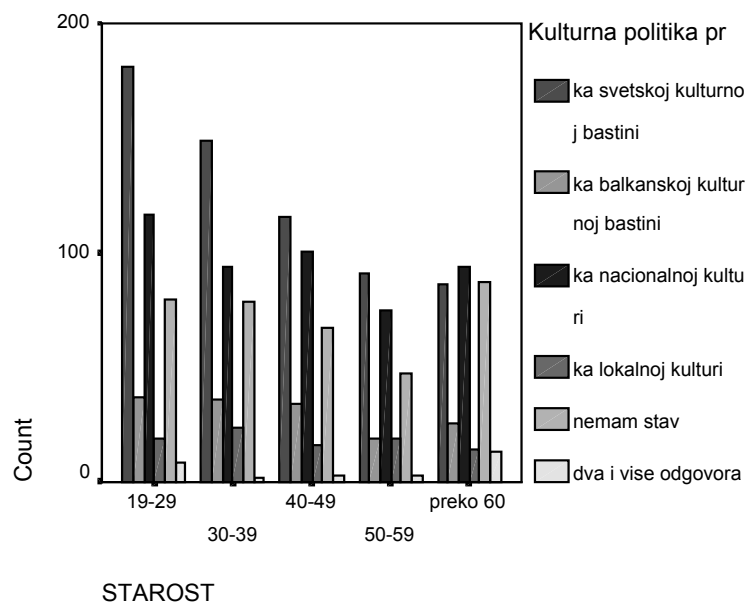
O nekima od njih govore podaci dobijeni u anketi koju je sproveo Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, na uzorku od 1.800 punoletnih građana u jugoistočnoj Srbiji, severozapadnoj Makedoniji i centralnoj i severnoj Bugarskoj. U tom uzorku bilo je i 580 lica uzrasta 19 do 29 godina.

Na pitanje o tome u kom pravcu treba da kulturna politika bude prevashodno orijentisana, najveći broj najmlađih ispitanika odgovorio je "ka svetskoj kulturnoj baštini" 181 (40,9%), zatim "ka nacionalnoj kulturnoj baštini" 117 (26,4%), ka "balkanskoj kulturnoj baštini" 37 (8,4%) i "ka lokalnoj kulturnoj baštini" 19 (4,3%). Nije imalo stav o tome 80 (18,1%), a 9 (2%) je dalo više odgovora. U poređenju sa ostalim uzrasnim grupama, grupa anketiranih uzrasta 19 do 29 godina ubedljivo prednjači u orijentaciji ka kulturnoj politici usmerenoj ka svetskoj kulturnoj baštini, što se vidi na priloženom histogramu.

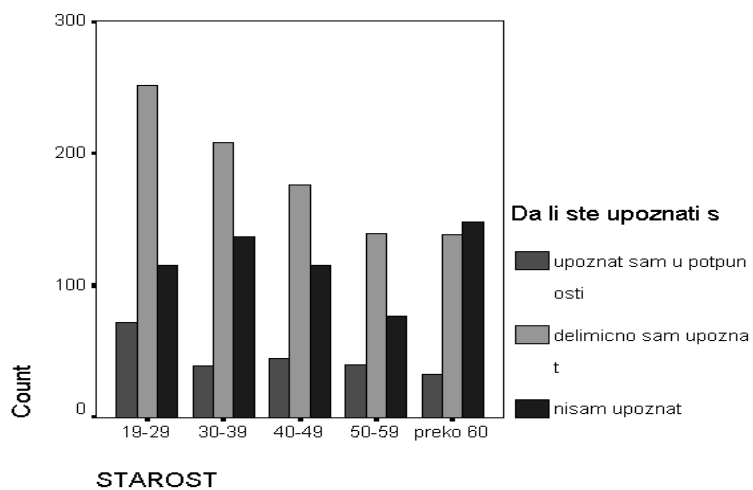
Opređeljivanje malog broja ispitanika za model kulturne politike usmeren ka balkanskom kulturnom nasleđu može da se razume bolje kada se dovede u vezu sa iskazanim poznavanjem kulturne istorije balkanskih naroda, koje utiče i na formiranje balkanskog kulturnog identiteta.

¹ Peter Konvito, *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publissing, 2002.

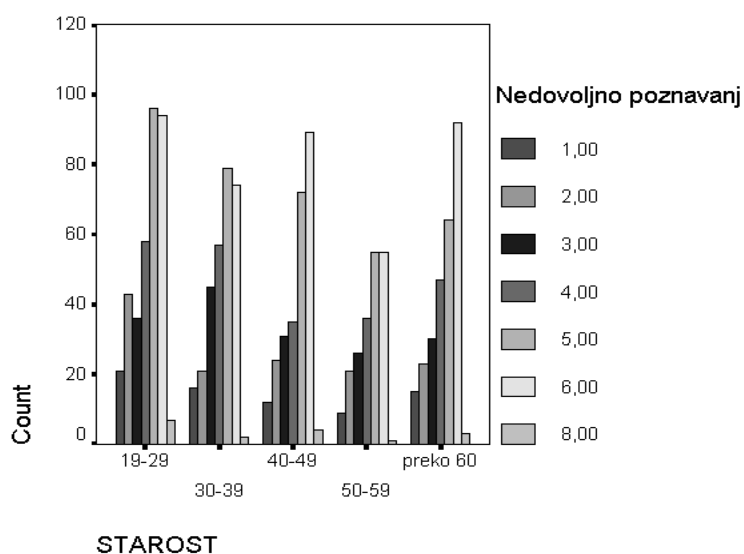
Uzrast i prihvatanje modela kulturne politike

Uzrast i poznavanje kulturne istorije balkanskih naroda

Rangiranje nedovoljnog poznavanja kulture suseda kao smetnje saradnji među balkanskim narodima

Od 438 anketiranih, u potpunosti su upoznati sa kulturnom istorijom balkanskih naroda 72 (16,4%) ispitanika iz ove uzrasne grupe, delimično su upoznati sa kulturnom istorijom balkanskih naroda 251 (57,3%), a nisu upoznati 115 (26,3%).

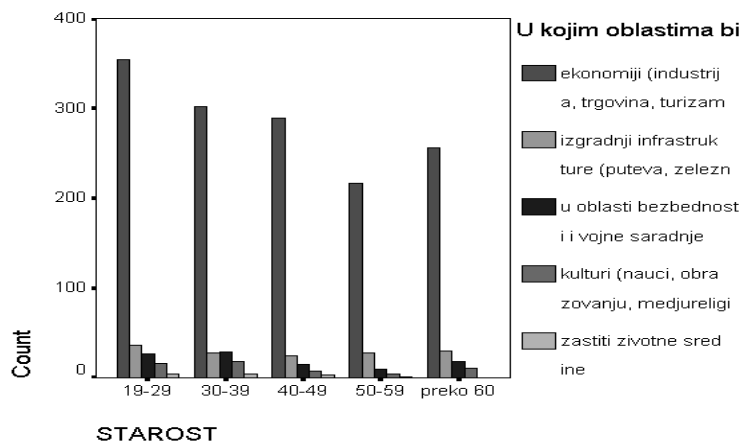
Podaci o velikom broju anketiranih koji nisu upoznati sa kulturnom istorijom balkanskih naroda – u ukupnom uzorku, 54,8% u Bugarskoj, 25,4% u Srbiji i 21,4% u Makedoniji – ili su površno upoznati – u Bugarskoj samo 38%, Srbiji 59% i Makedoniji 60,4% – pokazuju da su programski sadržaji o kulturnoj istoriji balkanskih naroda u obrazovnim sistemima ove tri države nedovoljno zastupljeni i u velikoj nesrazmeri.

Rangirajući 6 činilaca koji predstavljaju smetnju saradnji među balkanskim narodima, nedovoljno poznavanje kulture suseda na prvo mesto stavio je 21 (5,9%) ispitanik, na drugo mesto 43 (12,1%), na treće 36 (10,1%), na četvrto 58 (16,3%), peto 96 (27%), šesto 94 (26,5%) i poslednje, osmo mesto 7 (1,2%).

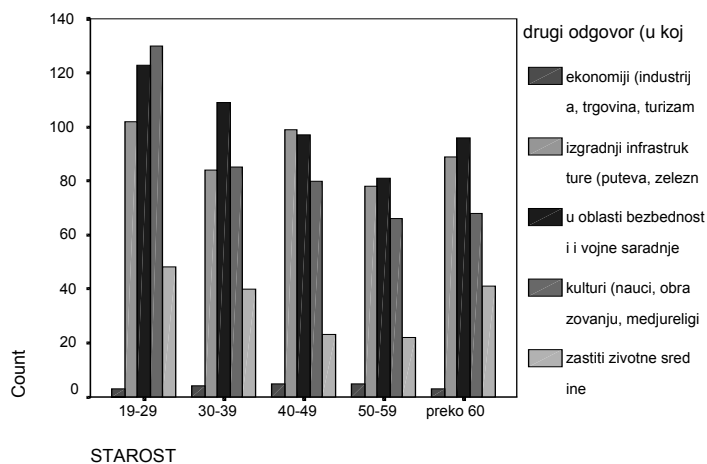
Prilikom predlaganja intenziviranja saradnje u pet predloženih oblasti, anketirani su se prilikom prvog opredeljivanja najviše opredelili za ekonomsku saradnju, dok se za intenziviranje

kulturne saradnje izjasnilo 16 (3,7%) ove uzrasne grupe od 437 anketiranih. Ova saradnja našla se na pretposljednem mestu, ispred ekološke saradnje. Prilikom, drugog izbora za inteziviranje saradnje u ovoj oblasti izjasnilo se 130 (32%).

Uzrast i izbor oblasti u kojoj treba intezivirati saradnju među balkanskim narodima (prvi izbor)

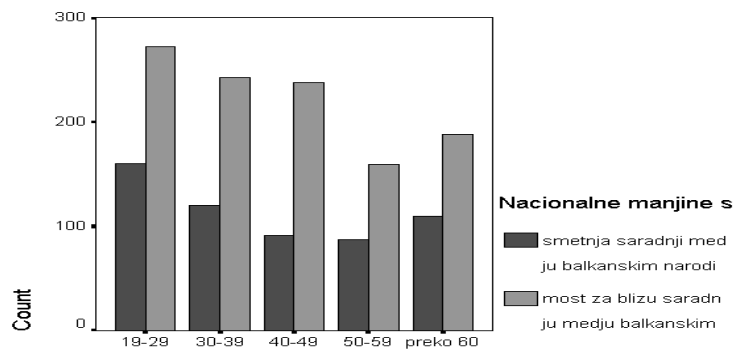

Uzrast i izbor oblasti za intenziviranje saradnje između balkanskih naroda (drugi izbor)

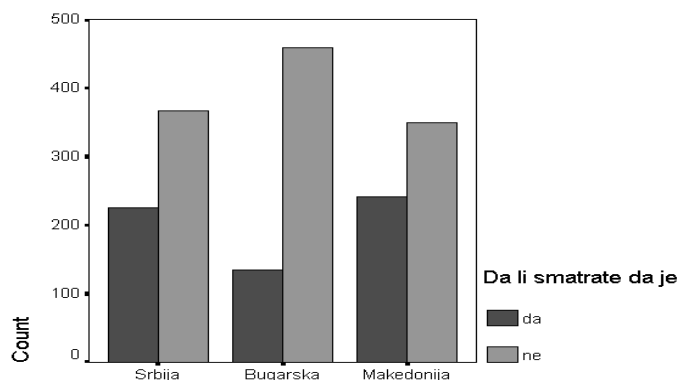
S obzirom na to da multikulturalnost podrazumeva pozitivan odnos prema manjinama, posebno prema etničkim, od ispitanika je tražen odgovor na pitanje da li nacionalne manjine predstavljaju most za saradnju između balkanskih naroda ili su joj smetnja. Od 432 anketiranih uzrasta 19 do 29 godina 272 (63%) smatra da su nacionalne manjine most saradnje među balkanskim narodima, a 160 (37%) da predstavljaju smetnju u toj saradnji.

Uzrast i odnos prema nacionalnim manjinama

STAROST

Mišljenja o ugoženosti kulture i tradicije pod uticajem vrednosti koje dolaze iz zapadnih zemalja

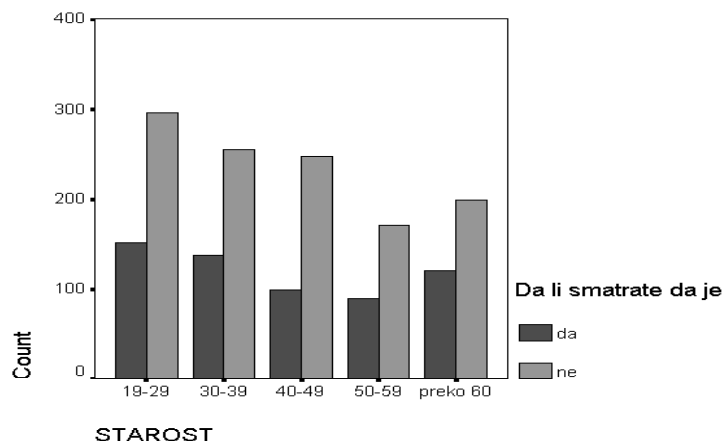

DRZAVA

Većina anketiranih, 1.174 (66,2%) ukupnog uzorka, smatra da njihova kultura i tradicija nije ugrožena prodorom vrednosti

koje dolaze iz evropskih zemalja, a 600 (33,8%) da je ugrožena. Veću ugroženost iskazuju anketirani iz Makedonije 241 (40,8%), a najmanje iz Bugarske 134 (22,6%) i Srbije (38,1%). U uzrastu do 29 godina 33,9% smatra da je ugrožena, a 66,1% da nije.

Mišljenja uzrasnih grupa o ugroženosti kulture i tradicije pod uticajem vrednosti koje dolaze iz evropskih zemalja

Najmanje je zastupljeno mišljenje o ugroženosti nacionalne tradicije i kulture od vrednosti koje dolaze iz zapadne Evrope kod uzrasta od 39 do 49 godina (28,6%), a najviše kod uzrasta anketiranih preko 60 godina (37,5%). U grupi najmlađih ispitanika uzrasta do 29 godina, 33,9% iskazalo je stav o ugroženosti nacionalne tradicije i kulture od prodora kulturnih vrednosti iz zapadne Evrope.

Svi napred navedeni podaci pokazuju da obrazovni sistemi treba da multikulturalnost i multikulturalizam prihvate kao osnovne didaktičke principe i osposobljavaju mlade za život u multukulturalnom društvu kako u nacionalnom, državnom kulturnom prostoru, tako i u balkanskom kulturnom prostoru. A s obzirom na to da se i kod velikog dela starijih generacija vidi negativan odnos prema multikulturalnosti, potrebna je njihova resocijalizacija, reedukacija i rekulturacija za prihvatanje i ostvarenje multikulturalne politike u svakodnevnom životu. Time će se preko boljih međukulturnih odnosa unaprediti i međuetnički odnosi u balkanskim državama i na Balkanu u celini. Zajedničkom institucionalizo-

vanom politikom u kulturi balkanske države mogu više da učine na regionalnom povezivanju i time ostvare uslove za priključivanje Evropskoj uniji.

Milan Milenović³⁴

Aktivnosti studentske asocijacije filozofskog fakulteta u nišu. Pozdravljam sve prisutne u ime Studentske asocijacije Filozofskog fakulteta u Nišu i u svoje lično ime. Upoznaću vas sa osnovnim zadacima nase asocijacije, sa nekim poduhvatima koje smo preduzeli, iskustvima koje smo stekli, planovima za budući rad, kao i sa određenim preprekama sa kojima smo se susretali u tom radu.

Na početku, izdvojio bih pet osnovnih zadataka Studentske asocijacije: 1) prvi zadatak je zaštita prava i zastupanje interesa studenata pred organima fakulteta, 2) drugi je rad na poboljšanju uslova studiranja i unapređenju procesa obrazovanja, 3) treći je rad na obogaćivanju saznanja i iskustava studenata u svim sferama čovekovog delovanja, 4) četvrti zadatak je delovanje, kako u široj, tako i u užoj društvenoj zajednici i odnos sa javnošću i 5) ostvarivanje najrazličitijih kontakata sa sebi sličnim organizacijama i institucijama, a sve u cilju što uspešnijeg i što efikasnijeg delovanja.

U prezentovanju akcija ograničiću se na ono što smo radili unutar Srbije, Srbije i Crne Gore, kao i kontakte koje smo imali sa Republikom Srpskom, odnosno sa univerzitetima u Republici Srpskoj, jer, na žalost, te međunarodne saradnje još uvek nema u željenom obimu. Zbog toga je to i jedan od osnovnih planova za budućnost.

Zastupanje interesa i zaštita prava studenata pred organima fakulteta je vitalni zadatak Asocijacije, zbog čega učestvujemo u radu disciplinske komisije, kako na nivou fakulteta (četiri člana), tako i na nivou univerziteta. Naši predstavnici su jednako redovni i na sednicama Naučno-nastavnog veća, kako bi bili blagovremeno upoznati sa svim dešavanjima na Fakultetu; recimo i to da je student-prodekan iz redova Studentske asocijacije. Student-prodekan ima neku vrstu javne kancelarije za sve probleme koji se jave u toku studija i on je peti član sastava dekanata.

Što se tiče rada na poboljšanju uslova studiranja i unapređenju samog procesa obrazovanja, mišljenja smo da ukoliko su stu-

³⁴ Predsednik Studentske asocijacije na studijskoj grupi za pedagogiju.

denti aktivni učesnici procesa obrazovanja – a oni to i jesu – kao takvi moraju da budu i aktivni učesnici svih promena koje se tiču procesa obrazovanja. Zapravo, studentske organizacija mora da budu u centru tih dešavanja, da svim svojim aktivnostima utiču na kvalitet tih promena. Kad kažem svim svojim aktivnostima, to znači da predlozima, kritikama i ocenama budu deo tih promena, jer se one odnose prevashodno na studente i tiču se samih studenata. Situacija je takva da ukoliko oduzmemo studentima pravo da budu upoznati i da učestvuju u promenama koje su vezane za njihovo obrazovanje, time negativno utičemo na krajnji efekat promena kojima težimo. U tome je sadržan glavni zadatak studentskih organizacija – da budu most između studenata, s jedne strane, i organa fakulteta i nastavnog osoblja, s druge strane, i da se sve te promene koje se uvode približe studentima, putem različitih predavanja, naučnih skupova, javnih debata, ličnim kontaktima itd.

Međutim, kada sam rekao da studentske organizacije mora da prate sve te promene i da budu upoznate sa njima, tu se priča ne završava, jer postoji drugi deo koji kaže da studentske organizacije treba da budu pokretači i inicijatori određenih promena vezanih za proces obrazovanja i studiranja, da određene inovacije u nastavi upravo dođu od strane studenata, tj. od strane studentskih organizacija. Primera radi, u proteklom periodu dostavili smo zahtev dekanatu za obezbeđivanje učionice za multimedijalnu nastavu. Taj zahtev je, na našu sreću, usvojen, jer savremeni didaktički trendovi (a pedagozi su najviše upoznati sa tim trendovima) kažu da je nastava uspešnija ako se odvija uz pomoć većeg broja izvora znanja.

Drugi primer je naš projekat o tutorstvu, koji zbog nedostatka finansijskih sredstava nije podržan i trenutno je ostavljen po strani. Projekat o tutorstvu je imao tri cilja: kao prvo kvalitativno i kvantitativno poboljšanje znanja slabijih studenata – što je i osnovna postavka tog projekta, zatim, mogućnost da studenti koji rade kao tutori steknu određena iskustva u obrazovnoj delatnosti koja im mogu koristiti u budućnosti, i kao treće – stvoriti uvid fakulteta u rad kvalitetnih i nadarenih studente, u budućnosti potencijalnih saradnika fakulteta.

Treći primer naših predloga je i najsvježiji – dostavili smo nadležnim fakultetskim organima spisak najneophodnije literature, tj. literutere koja je neophodna za uspešno odvijanje procesa obrazovanja studenata na Filozofskom fakultetu u Nišu.

Što se tiče rada na obogaćivanju iskustava i saznanja studenata u svim sferama čovekovog delovanja, tu pre svega treba spomenuti da u okviru Studentske asocijacije postoje sekcije koje se bave određenim oblastima. U našem sastavu postoji sekcija za izdavaštvo koja se bavi izdavanjem časopisa i naučnoistraživačkih radova, imamo dramsku sekciju koja nije usko stručno vezana, ali pomaže studentima da sve svoje ideje, sve svoje želje i svoje ambicije ispolje kroz tu sekciju, zatim imamo sekciju za kulturu koja je u najvećoj mogućoj meri zadužena za organizovanje raznih tribina, književnih večeri, što opet vodi ka obogaćivanju iskustava studenata u svim sferama čovekovog delovanja.

Profesor Danilo Ž. Marković dao je odličan šlagvort za priču o tome kako studentske organizacije moraju da postoje ne samo zbog sebe samih na fakultetu, već da moraju određene društvene pojave uzeti u razmatranje, da ih sagledaju, da dođu do određenih zaključaka i da odrede pravac budućeg delovanja. Kao primer za to, može poslužiti seminar održan sredinom jula u Banjaluci u organizaciji studentske organizacije Filozofskog fakulteta iz Banjaluke, sa temom *Položaj mladih u procesu globalizacije*. Imao sam priliku da učestvujem u radu seminara i ono što je bitno je da su, pored nas, učestvovali studenti sa univerziteta u Prištini, Novom Sadu, Nikšiću, Sarajevu i Banjaluci. Na seminaru je globalizacija tretirana ne kao evrointegracijski, već kao svetsko-integracijski proces i to na tri nivoa usaglašavanja: usaglašavanja pravno-političkih normi, ekonomskih normi i obrazovno-kulturnih normi (više obrazovnih, a manje kulturnih normi). Najveći naglasak stavljen je upravo na usaglašavanje obrazovno-kulturnih normi. Da bismo se uopšte dotakli problema saradnje, postoje određeni vidovi saradnje koje smo mi do sada koristili, a kao odličan primer može poslužiti seminar, jer se na njemu moglo videti kako studentske organizacije, i uopšte fakulteti i studenti, mogu međusobno da saraduju ne samo na nivou jedne države, već i na nivou dve i više država. Dalje, saradnja se odvija i na nivou razmene iskustava među samih studentskim organizacijama i sa nekim drugim institucijama u vezi sa problemima koji se mogu javiti u praksi i načinima njihovog prevazilaženja. Organizovanje tribina, predavanja, skupova sa gostovanjima raznih predavača i gostiju sa strane, još jedan je vid saradnje. Spomenuću još i Filozofijadu, koja je primer sveobuhvatne saradnje studenata Filozofskih fakulteta na širokom prostoru, a zatim i studentskih organizacija. Ovom prilikom javlja se problem

saradnje ograničene, trenutno, na prostore Srbije i Crne Gore i Republike Srpske. Ono što, pak, treba da raduje i što postoji kao ideja za duži vremeski period jeste da se planira proširenje saradnje na susedne zemlje. Kako bismo mi uopšte mogli da proširimo tu saradnju na susedne zemlje, moramo znati da saradnja počiva na uzajamnom poštovanju i poverenju između strana koje učestvuju u saradnji, a poštovanje se zaniva na poznavanju različitosti i njihovom uvažavanju. Da bismo upoznali neku nama različitu sredinu, to nije toliko jednostavna stvar. Potrebne su aktivnosti u tom pravcu, da našu javnost i studente upoznamo sa svim tim karakteristikama i vrednostima različitih sredina, na primer, putem javnih tribina, skupova i dr. Primera ima, jedan od njih je i pokušaj studenata Filozofskog fakulteta u Banjaluci da napravi časopis koji će sadržati radove studenata sa velikog broja univerzitetskih centara, a sve sa ciljem da se razvija multikulturalna politika na ovim prostorima.

Najveći problem u dosadašnjem radu imali smo sa finansijskim sredstvima. Zbog besparice često smo morali da odustajemo od nekih poduhvata, da ih odlažemo za neko drugo vreme. Kao što sam i spomenuo, projekat o tutorstvu još uvek čeka na realizaciju. Druga, mnogo bitnija prepreka, jeste nepostojanje zainteresovanosti među studentima za učešće u aktivnostima koje nisu usko vezane za samu nastavu i za sam proces studiranja. Da bi se organizovalo jedno predavanje, potreban je određen broj ljudi koji će da učestvuje u toj organizaciji. Pored tolike nezainteresovanosti, organizovanje takvih skupova ide mnogo teže, samim tim saradnja se teže razvija. Mi težimo da te prepreke prevaziđemo, one su takve kakve jesu i mi ćemo se i u budućnosti boriti sa njima.

Za sam kraj, podvukao bih da studentske organizacije treba da imaju jedno od centralnih mesta i, kao što je profesor Marković rekao, aktivnu ulogu u evrointegracijskim procesima i procesima saradnje na prostoru Balkana, jer su studenti budući nosioci društvenih promena i buduća društvena elita.

Dušan Randelović³⁵

Iskustva saradnje sa međunarodnim strukovnim studentskim asocijacijama. Zahvaljujem organizatorima na

³⁵ Predsednik udruženja studenata psihologije "PsihoN" i član izvršnog odbora EFPSA (Evropske federacije udruženja studenata psihologije).

pozivu za učestvovanje u radu okruglog stola. Želim da u kratkim crtama predstavim ono što smo u udruženju studentata psihologije *PsihoN* uradili proteklih godina i gde smo trenutno u sistemu evropskih integracija.

Udruženje studenata psihologije *PsihoN* osnovano je 2001. godine sa idejom da u svoj rad uključi prvenstveno studente psihologije. Reč je o jednom usko-strukovnom udruženju, a ne udruženju opšteg tipa. Radimo na afirmaciji studenata psihologije u domenu saradnje i povezivanja sa kolegama u zemlji i inostranstvu, zatim u domenu naučnoistraživačkih delatnosti pod mentorskom palicom naših profesora. Za sada iza nas je 5-6 krupnih istraživačkih poduhvata, koje smo prezentovali na naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu: Sabor psihologa, empirijska istraživanja, Evropski kongres studenata psihologije i organizovanje akcija na lokalnom nivou, pre svega, sa ciljem pružanja psiho-socijalne podrške mladima kroz radionice, seminare, savetovanja itd. Glavne teme tih seminara bile su: nenasilna komunikacija, multikulturalnost, timski rad, medijacija ili posredovanje itd. Nama je bio cilj da osposobimo dovoljan broj naših studenata psihologije da kao treneri u raznim disciplinama mogu dalje da šire te programe.

Udruženje studenata psihologije je svojom aktivnošću zaslužilo da bude deo SUSP-a, to je Savez udruženja studenata psihologije na nacionalnom nivou koje čine tri, odnosno četiri organizacije studenata psihologije – iz Novog Sada, Beograda, Kosovske Mitrovice i Niša. SUSP je nacionalno udruženje i 2003. godine postalo je zvanična članica EFPSA (Evropska federacija udruženja studenata psihologije), najveće organizacije studenata psihologije u Evropi, “ćerke” organizacije EFPA (Evropske federacije udruženja psihologa), zapravo Društva psihologa u Evropi. U svojstvu jednog od delegata nacionalnog sastava studenata psihologije prisustvovao sam na poslednja tri Evropska kongresa studenata psihologije: u Turskoj, u Portugaliji i, ove godine kod nas, na Kopaoniku. Danas ću vam najviše govoriti upravo o tim iskustvima sa kongresa i sa sastanaka sa inostranim kolegama.

Kongresi studenata psihologije održavaju se svake godine i oni su idealna prilika za upoznavanje, povezivanje, razmenu iskustava sa kolegama iz inostranstva, kao i za upoznavanje sa osnovnim obrascima obrazovanja na stranim univerzitetima, načinom studiranja, metodama rada, kako u nastavi, tako i van nastave. Naročito nam je važno upoznavanje sa odvijanjem prakse kao

veoma značajnog elementa obrazovanja, a taj elemenat se naročito gaji na inostranim univerzitetima, kao i sa istraživačkim projektima, iskustvima gde su oni, a gde smo mi u toj sferi, kao i mnogo drugih stvari.

U Turskoj je 2002. godine održan kongres na temu *Uloga psihologa u katastrofičnim situacijama*, na kome je delegacija Srbije i Crne Gore zvanično prisustvovala u svojstvu zemlje posmatrača, zajedno sa Rusijom. Te godine EFPSA je brojala 19 članica (Nemačka, Finska, Austrija, Mađarska, Portugalija, Rumunija, Slovačka, Holandija, Belgija, Poljska, Hrvatska, Slovenija, Bosna, kao i brojne druge zemlje). U Portugaliji je 2003. godine održan kongres pod naslovom *Emocije*, a Srbija i Crna Gora postala je punopravna članica EFPSA-e, istovremeno sa Švajcarskom. Radi se o značajnom uspehu naših studenata psihologije, jer smo postali zvanični punopravni članovi i pre nekih razvijenijih zemalja, kao što su Španija, Luksemburg, Makedonija i Litvanija, koje su to postale tek ove godine.

Novo iskustvo za nas bio je susret sa planom i programom, tj. kompletnom strukturom organizovanja psihologije na evropskim univerzitetima. Primećeno je da su se izdvojile neke razvijenije zemlje, pre svih, Velika Britanija, Nemačka, Holandija, Finska, koje su sa svojim sistemom studija psihologije nametnule osnovnu šemu koja će se verovatno usvojiti i u drugim zemljama. Kao značajan, pomenuo bih i projekat ujednačavanja kriterijuma, plana i programa na svim evropskim univerzitetima. Radi se o sistemu 3+2+1; zapravo model sa tri godine osnovnih studija, 2 godine magistarskih studija i jednom godinom supervizorskog rada, odnosno praktičnog rada pod mentorstvom nekog profesora. Mi nismo mnogo razgovarali o sistemu poena, mogu samo da kažem ono što su meni vrlo jednostavno objasnili, a to je da postoji mali broj obaveznih predmeta, više različitih kurseva unutar psihologije, koji studenti sami biraju, ali u zavisnosti od toga koliko imaju osvojenih poena. Na primer, ako osnovni predmeti – kod nas bi to bili *Opšta psihologija*, *Socijalna psihologija* i *Razvojna psihologija* – vuku po 50 poena, student mora do 160 poena, koliko je potrebno za prelazak u sledeću godinu, da izabere neki od izbornih predmeta. Izborni predmeti vuku 15, 20 i 30 poena, pa student sam bira koji će od tih predmeta da izabere da bi napravio sumu od 160 poena. Kao što rekoh, ova bazična struktura 3+2+1 uneta je u EDP projekat (Evropska diploma psihologa, sastavni deo *Leonardo da Vinči* pro-

grama, predstavljenog u Bolonjskoj deklaraciji). Radi se na prihvatanju ovog sistema u svim evropskim zemljama i to bi, prema inicijalnom planu, trebalo do kraja 2004. da bude usvojeno od strane Evropske komisije, kako bi se sa implementacijom projekta krenulo od 2005. godine. To praktično znači da sve države-članice Evropske unije treba da prihvate pomenuti kriterijum sticanja diploma, kako bi one bile verifikovane od posebnih nacionalnih komisija i gde bi diplomirani psiholozi, koji su se školovali i stekli diplome po ovom sistemu, mogli da predaju psihologiju bilo gde u Evropi. Nešto više o tom programu govorili smo na našim prezentacijama i govorićemo o tome i narednih meseci. Još jedan od projekata koji je prezentovan na Drugom evropskom kongresu bio je *Mitosis* projekat, koji se tiče multinacionalnog istraživanja u domenu zdravlja, pre svega osvrta na bolesti zavisnosti, ali o tome više na nekom drugom okruglom stolu.

Tema našeg današnjeg zajedničkog razgovora je multikulturalna saradnja. Upravo pomenuti kongresi studenata psihologije i sastanci Evropske federacije studenata psihologije bili su prilika da se na terenu i u praksi isproba koliko je moguće uzajamno razumevanje i saradnja među studentima sa različitih podneblja i sa različitim univerzitetima. Pokazalo se to kao dobra stvar za sve, pa i za one koji dolaze sa naprednijih univerzitetima, jer su i za njih značajna iskustva kontakti sa nama, studentima sa univerzitetima zemalja u tranziciji. Pokazalo se da je znanje engleskog jezika preduslov za uspostavljanje prvih kontakata. Interesantno je pomenuti da znanje engleskog jezika nije potrebno na nivou nekog naprednog kursa, već na osnovnom komunikacijskom nivou. Profesori iz Portugacije i Turske istakli su da na njihovim univerzitetima studiraju mnogobrojni strani studenti, koji slušaju predavanja na engleskom jeziku, ali da je velika tolerancija u pogledu gramatičkih grešaka. U konkretnom slučaju, to znači da kada se radi pismeni deo ispita, bitnija je sadržina napisanog, dok se ne insistira na gramatičkoj korektnosti. Gramatička i jezička ispravnost postaje važna na nekim višim nivoima, na primer, na doktorskim studijama, dok je na osnovnim studijama najbitnije samo znanje, suština i praksa.

Kada govorimo o zemljama u regionu, što je za nas i naročito interesantno, najdalje je u tome otišla Slovenija, koja je deo mnogih evropskih projekata u domenu psihologije. Što se naučno-istraživačkih projekata tiče, kod njih je glavni akcenat na besprekornoj metodologiji. Sadržina jeste bitna, ali Slovenci znaju da naprave i od jednostavnih stvari vrhunsko naučno dostignuće zato što

vode računa da to bude potpuno metodološki ispravno i psihometrijski besprekorno urađeno. Slovenija je već duže vreme uključena u većinu evropskih organizacija, pa i EFPA, koja je evropska federacija društava psihologa. Srbija i Crna Gora još uvek nije članica EFPA, iako smo kao studenti psihologije neposredno uključeni u EFPA-u preko EFPSA-e. Nažalost, osnovna prepreka uključanju u EFPA-u jeste prihvatanje standarda 3+2+1, a zatim i druge forme prilagođavanja programa i plana studiranja, veći aktivizam profesora, jer se verifikacija diplome psihologa vrši na pet godina itd. To znači da naši profesori psihologije ne bi mogli da se zadovolje stečenim statusom i prekinu sa daljim profesionalnom razvojem, jer bi bili u obavezi da posle svakog izbornog perioda iznova verifikuju svoje pozicije, pišu nove radove, obave nova istraživanja i sl.

Nemam konkretnih podataka dokle je Hrvatska stigla sa tom reformom, ali ono što su do sada učinili jeste parcijalizacija postojećih predmeta. Zapravo, kod njih postoji veći broj, čak 40, manje obimnih predmeta, na primer, imaju Razvojnu psihologiju 1, 2 i 3, Socijalnu psihologiju 1 i 2 itd, približavajući se na osoben način evropskim trendovima. Seminarski radovi i praktični delovi ispita su u poslednje vreme, kako su mi kolege iz Hrvatske prenele, neobično značajni i uvedeni su u sistem nastave.

Dodao bih još da je Osamnaesti evropski kongres studenata psihologije ove godine održan u našoj organizaciji. Mi smo kao *PsihoN*, zajedno sa kolegama u SUSP-u, iz *Transfera* i *Stimulusa* – a to su udruženja studenata psihologije iz Beograda i Novog Sada – organizovali do sada najveći skup u našoj zemlji ovoga tipa, uz prisustvo najminentnijih predavača. Nedostajala su finansijskih sredstava za dovođenje predavača iz inostranstva, iako je na proteklim kongresima studenata psihologije uvek bilo prisutno neko od velikih imena psihologije. Recimo, u Portugaliji je bio prof. Viner, čije se predavanje plaća 5.000 evra, što je za njihovu zemlju i za njihov obrazovni sistem verovatno normalna pojava. Oni su iznašli ta sredstva da ih dovedu, mi, na žalost, nismo uspeli, ali smo doveli naše stručnjake, kao što je npr. Dragan Sakan. Ovaj kongres je, po oceni učesnika, najbolji u proteklih deset godina, možda čak i od osnivanja EFPSA-e. Vrlo smo ponosni na to i nastavice sa daljim angažovanjem u zemlji i inostranstvu.